

ISSN 1818-5754

Науковий журнал
Тернопільського національного економічного університету

СВІТ ФІНАНСІВ

www.financeworld.com.ua

У НОМЕРІ:

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

ДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І
БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ

ФІНАНСОВІ РИНКИ

ВИПУСК 4(57)
2018 рік

Тернопіль
ТНЕУ 2018

Світ фінансів

Випуск 4 (57)
2018 рік

Науковий журнал
Заснований у травні 2004 року
Виходить чотири рази на рік
Журнал входить до переліку фахових видань
у галузі економічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 515 від 16 травня 2016 р.)
Затверджено рішенням Вченої ради ТНЕУ,
протокол № 4 від "21" грудня 2018 р.
Науковий журнал індексується в міжнародних
каталогах та наукометричних базах Index
Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Library
of Congress (Washington DC 20540 United
States) Online Catalog, Національна бібліотека
України імені В.І. Вернадського

Адреса редакції: 46009, м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11 (кафедра фінансів)
Тел. (0352) 47-50-50*11-328
E-mail: svitfin@tneu.edu.ua
<http://www.financeworld.com.ua>

Передплатний індекс – 99827

Відповідальна за випуск Оксана Десятнюк
Літературний редактор Наталія Гаврішко
Комп'ютерна верстка Надії Демчук
Дизайн обкладинки Марії Одобецької

Усі права захищені. Передрук і переклади
дозволяються лише зі згоди автора та
редакції. Редакція не завжди поділяє
думку автора й не відповідає за фактичні
помилки, яких він припустився.

© Тернопільський національний
економічний університет, 2017

Підписано до друку 29.12.2018 р. Формат 70x100/16.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,9. Обл. вид. арк. 13,4.
Зам. № P006-04-18. Тираж 150 прим.
Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009

Головний редактор

КРИСОВАТИЙ Андрій Ігорович,
доктор економічних наук, професор

Заступники головного редактора

КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна,
доктор економічних наук, професор

ДЕСЯТНЮК Оксана Миронівна,
доктор економічних наук, професор

КРАВЧУК Наталія Ярославівна,
доктор економічних наук, доцент

Редакційна колегія

Адамов Величко, доктор економічних наук, доцент

Адамик Б. П., кандидат економічних наук, доцент

Алексєєнко Л. М., доктор економічних наук, професор

Андрущенко В. Л., доктор економічних наук, професор

Вноровські Генрік, доктор габ., професор

Возьний К. З., кандидат економічних наук, доцент

Гончаренко В. В., доктор економічних наук, професор

Гуцал І. С., доктор економічних наук, професор

Дем'янишин В. Г., доктор економічних наук, професор

Дімітріос Ж. Маврідіс, доктор суспільних та еконо-
мічних наук, професор

Дзюблюк О. В., доктор економічних наук, професор

Іващук О. Т., кандидат економічних наук, доцент

Квасовський О. Р., кандидат економічних наук, доцент

Кізіма Т. О., доктор економічних наук, професор

Кнейслер О. В., доктор економічних наук, професор

Козюк В. В., доктор економічних наук, професор

Лиса Н. С., кандидат філологічних наук, доцент

Луцишин О. О., кандидат економічних наук, доцент

Луців Б. Л., доктор економічних наук, професор

Лютий І. О., доктор економічних наук, професор

Федосов В.М., доктор економічних наук, професор

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467
від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі
"Економічна думка ТНЕУ" вул. Бережанська, 2,
м. Тернопіль, 46004 тел. (0352) 47-58-72,
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Один із основних викликів майбутнього – ре-інституціоналізація світової економіки в результаті глобалізації, тобто розробка нових, раціональних у світовому масштабі принципів функціонування, нового прагматичного економічного порядку.

Гжегож В. Колодко

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Ігор ЛЮТИЙ, Юлія ТЕРЕС

Реалізація боргової політики в країнах ЄС: уроки для України 7

Наталія КРАВЧУК, Олег ЛУЦИШИН

Системні детермінанти формування неофінансового порядку в умовах нерівноважного глобального розвитку 20

ДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

Ольга КИРИЛЕНКО, Олег ВАЦЛАВСЬКИЙ

Бюджетний контроль при плануванні місцевих бюджетів 40

Олена СИДОРОВИЧ, Роман ШУКЛІНОВ

Інструментарій фінансового регулювання ринку електромобілів на прикладі провідних країн автовиробників 52

Віра УСИК

Тенденції фінансового забезпечення сфери освіти України: основа для формування фінансових правил уряду 64

Світлана ЖУКЕВИЧ, Вікторія РОЖЕЛЮК

Фінансова стійкість підприємства в контексті сталого розвитку України 75

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

Христина ПАТИЦЬКА

Плата за землю в системі майнового оподаткування: особливості справляння в Україні та країнах ЄС 86

Віктор КРИВИЦЬКИЙ

Концептуальний базис парадигми митної безпеки України 99

ЗМІСТ

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ

Богдан ЛУЦІВ

Fintech в системі фінансової інклюзивності 110

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ, Ярослава КОВАЛЬЧУК

Банківські інновації: перспективи та загрози електронних банківських послуг 121

ФІНАНСОВІ РИНКИ

Федір ЗІНЧЕНКО

Розвиток глобальних біржових мереж 137

Ольга КНЕЙСЛЕР, Леся ШУПА

Вектор розвитку медичного страхування
у контексті сучасної медичної реформи в Україні 148

Наші автори

157

CONTENTS

INTERNATIONAL FINANCES

Ihor LYUTY, Yuliia TERES

Debt policy implementation in EU countries: lessons for Ukraine 7

Natalia KRAVCHUK, Oleh LUTSYSHYN

System determinants of the formation of the neo-financial order
in the conditions of nonequilibrium development 20

PUBLIC AND LOCAL FINANCES

OIha KYRYLENKO, Oleh VATSLAVSKYI

Budget control when planning local budgets 40

Olena SYDOROVYCH, Roman SHUKLINOV

Instrumentation of financial regulation of the electric vehicle market
on the example of leading auto-mobile manufacturers 52

Vira USYK

Trends in the financial provision of the education sector in Ukraine:
the basis for the formation of government financial rules 64

Svitlana ZHUKEVYCH, Viktoriia ROZHELIUK

Financial stability of the enterprise in the context of sustainable development of Ukraine 75

TAXES AND PHYSICAL POLICY

Khrystyna PATYTSKA

Land tax in the system of property taxation:
specifics administration in Ukraine and EU countries 86

Victor KRYVYTSKY

The conceptual basis of the paradigm of customs security in Ukraine 99

BANKING ACTIVITIES AND BANKING SERVICES

Bohdan LUTSIV

FinTeh in the financial system of inclusiveness 110

Yaroslav CHAIKOVSKYI, Yaroslava KOVALCHUK

Banking innovations: perspectives and threats of electronic banking services 121

FINANCIAL MARKETS

Fedir ZINCHENKO

The development of global exchange networks 137

OIha KNEYSLER, Lesia SHUPA

Vector for the development of medical insurance
in the context of modern medical reform in Ukraine 148

Our authors 157

УДК 336.27

Ігор ЛЮТИЙ,
Юлія ТЕРЕС

РЕАЛІЗАЦІЯ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ ЄС: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано заходи, які застосували країни ЄС у процесі подолання кризових явищ. Запропоновано застосування цього досвіду в Україні з огляду на реальну загрозу боргової кризи. Визначено, що однією з основних статей бюджетних витрат країн ЄС є видатки на обслуговування державного боргу. Виявлено тенденцію до зменшення частки короткострокового державного боргу та збільшення довгострокового, що забезпечує скорочення поточних бюджетних витрат на обслуговування державного боргу в ЄС.

Ключові слова: боргова політика, державний борг, дефіцит бюджету, державні цінні папери.

Игорь ЛЮТЫЙ, Юлия ТЕРЕС

Реализация долговой политики в странах ЕС: уроки для Украины

Проанализированы меры, примененые странами ЕС в процессе преодоления кризисных явлений. Предложено применение этого опыта в Украине, учитывая реальную угрозу долгового кризиса. Определено, что одной из основных статей бюджетных расходов стран ЕС являются расходы на обслуживание государственного долга. Выявлена тенденция к уменьшению доли краткосрочного государственного долга и увеличение долгосрочного, что обеспечивает сокращение текущих бюджетных расходов на обслуживание государственного долга в ЕС.

Ключевые слова: долговая политика, государственный долг, дефицит бюджета, государственные ценные бумаги.

Ihor LYUTY, Yuliia TERES

Debt policy implementation in EU countries: lessons for Ukraine

Introduction. *The implementation of debt policy in the EU countries is associated with a range of problems, in particular, rising social spending, and increasing budget deficits. In recent years, Member States have had a negative impact on the debt crisis, which is primarily due to unbridled fiscal policies of individual countries and the banking crisis.*

Purpose. *The article is devoted to issues of implementation of debt policy in the EU countries and the problems of overcoming the consequences of the debt crisis, which began in 2008*

and extends to today. An estimation of the possibilities of using this experience in Ukraine is made considering the fact that the country is on the verge of a debt crisis.

Results. It has been determined that the sovereign debt crisis is a crisis of confidence for the EU, in particular the euro zone. This required adjusting both the socio-economic and financial policies of the EU. It can be argued that the Stability and Growth Pact did not take place and that now Europe needs to form a qualitatively new budget system that could more effectively cope with the adverse economic consequences or even the failure of a Member State to fulfill its obligations.

It has been determined that one of the main items of budget expenditures of the European Union countries is government debt service costs. Public debt management, above all, is carried out through government debt securities. There is a tendency to reduce the share of short-term public debt and increase the long-term, which provides reduction of budget expenditures for servicing public debt. In particular, in some EU countries there are strict rules that determine the conditions for external borrowing, for example, new loans should not exceed the annual amounts of debt to be repaid.

Conclusions. It has been established that a number of measures have been implemented in the EU countries to address the consequences of the debt crisis, in particular: diversification of sources of state debt financing and optimization of terms of circulation of government debt securities; fiscal consolidation; increase maturity of debt obligations and optimize the structure of the public debt portfolio.

It is concluded that the measures taken by the EU countries to overcome the consequences of the debt crisis may be useful for Ukraine and, in fact, is a step-by-step guide for the presentation of crisis phenomena, taking into account positive and negative experiences.

Keywords: debt policy, state debt, guaranteed state debt, budget deficit, government securities.

JEL Classification: H63.

Постановка проблеми. Реалізація боргової політики в країнах ЄС пов'язана із цілою низкою проблем, зокрема зростають соціальні видатки, збільшується дефіцит бюджету. За останні роки держави-члени відчують негативний вплив боргової кризи, який, передусім, пов'язаний із невваженою фіскальною політикою окремих країн і банківською кризою, яка стала кризою довіри для ЄС та зони євро, що потребує корегування як соціально-економічної, так і фінансової політики. Можна стверджувати, що Пакт стабільності та зростання не відбувся, і наразі Європі потрібно сформувати якісно нову бюджетну систему, яка могла

б ефективніше протистояти несприятливим економічним наслідкам та невиконанням державами-членами своїх боргових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Макроекономічні проблеми та питання формування боргової політики під час фінансової кризи європейських країн досліджували С. Абас [S. Abbas] [1], К. Банковські [K. Bankowski] [2], К. Берті [K. Berti] [3], Х. Бон [H. Bohn] [4], В. Бьютер [W. Buijter] [5], С. Чечеріта [C. Checherita] [6] та багато інших зарубіжних науковців і аналітиків. В працях вищезазначених дослідників були висвітлені важливі питання

впливу значного обсягу державного боргу на економічне зростання та проблеми фіскальної стабілізації у еврозоні. Серед українських науковців, які досліджували питання управління державним боргом, слід назвати таких вчених: як Т. Богдан [7], Т. Єфименко [8], Н. Зражевська [9], В. Козюк [10], Г. Кучер [11], В. Кудряшов [8], С. Лондар [8], І. Лютий [9], О. Рожко [9], та ін. В статтях вітчизняних науковців висвітлено актуальні проблеми управління державних боргом. Особливу увагу приділено тенденціям приросту державного боргу та зростанню боргових ризиків. Втім, на нашу думку, недостатньо проаналізовано досвід управління державним боргом в країнах ЄС та інших країнах. В умовах боргової кризи України, яка взяла курс на євроінтеграцію та зобов'язання щодо імплементації Директив ЄС (у т. ч. і стосовно реалізації боргової політики), є актуальним аналіз можливостей використання європейського досвіду стосовно заходів подолання наслідків боргової кризи в країнах-членах.

Метою статті є оцінка можливостей застосування європейського досвіду реалізації боргової політики у період кризових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. До основних завдань управління державним боргом в країнах ЄС належать: забезпечення постійних надходжень грошових коштів уряду; наявність фінансового ринку, який здатний забезпечити уряд необхідними коштами; мінімізація вартості обслуговування державного боргу.

Уряди країн ЄС зацікавлені у тому, щоб ринок державних цінних паперів ефективно функціонував та був ліквідним. Вони тісно співпрацюють з учасниками фінансового ринку в частині забезпечення управління державним боргом. У тому числі існує практика регулярної публікації календаря емісії державних цінних паперів, що дає змогу

учасникам фінансового ринку здійснювати оцінку майбутніх інвестиційних стратегій та планувати свою діяльність на ринку державних цінних паперів.

Також характерною рисою боргової політики в державах-країнах ЄС є тенденція до консолідації державного боргу. Одночасно уряди намагаються розширити здатність первинного ринку щодо розміщення зростаючих обсягів державних цінних паперів: з цією метою у багатьох країнах ЄС використовують інститут первинних дилерів.

Згідно з вимогами Маастрихтської угоди, обсяг державного боргу має бути консолідованим. Європейська система рахунків рекомендує складання як консолідованої, так і неконсолідованої фінансової звітності. Для макроаналізу, зазвичай, акцент робиться на консолідованих показниках [12].

Управління державним боргом в країнах ЄС регулюється на трьох рівнях: первинного законодавства, зокрема, установчими договорами, положення яких мають пряму дію на території всіх країн ЄС; вторинного законодавства, до якого належать директиви, різні регламенти, ухвалені системоутворюючими інститутами ЄС; національного законодавства країн ЄС.

Одним із важливих нормативно-правових актів є Регламент Ради (ЄС) № 3605/93 від 22 листопада 1993 р. "Про застосування Протоколу про процедуру надмірного дефіциту, доданого до Договору про заснування Європейського Співтовариства" [13]. Цей Регламент є обов'язковим у повному обсязі та безпосередньо застосовується у всіх державах-членах. Зокрема йдеться, що держави-члени ЄС звітують Комісії про свої планові та фактичні дефіцити державного бюджету, а також подають інформацію про рівень державного боргу двічі на рік (перше звітування – до 1 березня поточного року, друге звітування – до 1 вересня поточного року). До 1 березня відповідного року держави-члени ЄС

мають надавати інформацію про планові показники дефіциту державного бюджету, а також оновлену оцінку фактичного дефіциту державного бюджету на відповідний рік. До 1 березня до Комісії подається оцінка фактичного рівня державного боргу на кінець відповідного року із обов'язковим зазначенням відповідних факторів, що сприяють зміні рівня державного боргу.

У свою чергу, відповідно до вищезазначеного Регламенту № 3605/93 державичлени ЄС надають Комісії прогноз їхнього валового внутрішнього продукту за відповідний рік та фактичну суму валового внутрішнього продукту на останні чотири роки.

Певні уточнення щодо розкриття інформації про державний борг дає Резолюція Європейського парламенту 2003 року щодо пропозиції стосовно постанови Ради про складання та передачу даних про щоквартальний державний борг [14].

Варто наголосити, що реалізація боргової політики в країнах ЄС відбувається через забезпечення прозорості. Важливим документом щодо розкриття інформації про рівень державного боргу є Регламент Ради (ЄС) № 1222/2004 від 28 червня 2004 р. стосовно складання та передачі даних про кварталний державний борг [15]. Регламент є системним документом, який враховує цілу низку нормативно-правових актів Єврокомісії, зокрема: Регламент Ради (ЄС) № 3605/93 від 22, про який йшлося вище; Регламент Комісії (ЄС) № 264/2000 від 3 лютого 2000 р. щодо виконання Регламенту Ради (ЄС) № 2223/96 стосовно короткострокової статистики державних фінансів; Регламент (ЄС) № 1221/2002 Європейського Парламенту та Ради від 10 червня 2002 р. "Про щоквартальні нефінансові рахунки для державного управління"; Постанову (ЄС) № 501/2004 Європейського Парламенту та Ради від 10 березня 2004 р. "Про кварталні фінансові рахунки для загального управління".

З метою чіткості та з огляду на особливу роль Регламенту №3605/93 при здійсненні процедури надмірного дефіциту, компіляція та передача даних щоквартального державного боргу має регулюватися автономним правовим актом, яким є Регламент Ради (ЄС) № 1222/2004 від 28 червня 2004 р. стосовно складання та передачі даних про кварталний державний борг [15].

Для цілей цього Регламенту визначено низку дефініцій, зокрема: "Уряд" означає сектор державного управління, визначений у Європейській системі національних та регіональних рахунків у Співтоваристві, прийнятий Регламентом (ЄС) № 2223/96; "Квартальний державний борг" означає загальну вагову суму боргу за номінальною вартістю, яка має місце на кінець кожного кварталу в секторі державного управління.

Квартальний державний борг складається із зобов'язань державного управління у наступних категоріях: валюта та депозити; цінні папери, крім акцій, за винятком похідних фінансових інструментів та позик. Номінальна вартість зобов'язання, що виплачується наприкінці кожного кварталу, є номіналом. Номінальна вартість зобов'язання, пов'язаного з індексом, відповідає його номінальній вартості, скоригованій з індексом зміни вартості основної суми, нарахованої до кінця кожного кварталу.

Зобов'язання, деноміновані в іноземній валюті або обмінені з однієї іноземної валюти через договірні угоди до однієї або кількох інших іноземних валют, конвертуються в інші іноземні валюти за курсом, визначеним у цих контрактах, і конвертуються в національній валюті на підставі репрезентативного ринкового обмінного курсу, що склався в останній робочий день кожного кварталу. Боргові зобов'язання, деноміновані в національній валюті та обмінювані за контрактами на іноземну валюту, конвертуються в іноземну валюту за

курсом, узгодженим у цих контрактах, і конвертуються у національну валюту на основі репрезентативного ринкового курсу, що діє на останній робочий день кожного кварталу. Зобов'язання, деноміновані в іноземній валюті та обмінювані через договірні угоди до національної валюти, конвертуються у національну валюту за курсом, визначеним у цих контрактах.

Відповідно до вимог вищезазначеного Регламенту [15], держави-члени ЄС збирають та передають Комісії дані про щоквартальний державний борг не пізніше трьох місяців після закінчення кварталу, на який посилаються дані. Будь-який перегляд даних за попередні квартали має бути переданий одночасно. Зауважимо, що цей Регламент є обов'язковим до виконання у

повному обсязі та безпосередньо застосовується у всіх державах-членах ЄС.

Також зауважимо, що реалізація боргової політики в країнах ЄС передбачає постійне удосконалення структури та підвищення ефективності обслуговування державного боргу, що є досить складним завданням для будь-якої країни, незважаючи на ступінь розвитку. Варто зауважити, що в ЄС й надалі спостерігається тенденція до зростання консолідованого державного боргу країн-членів ЄС (див. табл. 1).

Враховуючи тенденції до зростання заборгованості держав-членів ЄС, уряди шукають до запровадження дієві інструменти регулювання, у т. ч. для встановлення гранично допустимого рівня заборгованості. Слід зазначити, що, відповідно до Маастрихтської

Таблиця 1

Динаміка загального державного боргу в країнах ЄС (млн євро)*

	% ВВП	2006	% ВВП	2010	ВВП	2014	ВВП	2017
Бельгія	91,1	297 426,8	99,7	364 080,6	107,6	428 122,5	103,4	452 170,4
Болгарія	21,0	5 721,0	15,3	5 856,1	27,1	11 531,8	25,6	12 815,1
Республіка Чехія	27,7	35 406,7	37,4	59 062,5	42,2	65 588,5	34,7	68 499,7
Німеччина	66,5	1 591 334,4	81,0	2 088 454,8	74,5	2 192 003,8	63,9	2 092 643,1
Естонія	4,4	595,5	6,6	964,4	10,5	2 108,4	8,7	2 065,5
Ірландія	23,6	43 692,3	86,0	144 227,1	104,1	203 355,4	68,4	201 293,7
Греція	103,6	225 648,0	146,2	330 570,0	178,9	319 629,0	176,1	317 407,0
Іспанія	38,9	392 132,0	60,1	650 079,0	100,4	1 041 624,0	98,1	1 144 298,0
Франція	64,6	1 194 106,0	85,3	1 701 085,0	94,9	2 039 852,0	98,5	2 218 435,5
Італія	102,6	1 588 072,3	115,4	1 851 816,9	131,8	2 137 319,6	131,2	2 263 055,7
Кіпр	59,3	9 504,8	56,8	10 862,0	108,0	18 922,1	96,1	18 724,8
Латвія	9,6	1 647,7	46,8	8 323,4	40,9	9 668,5	40,0	10 782,3
Литва	17,2	4 151,9	36,2	10 150,4	40,5	14 825,0	39,4	16 631,7
Угорщина	64,5	62 101,0	80,2	78 601,9	76,6	79 150,1	73,3	90 534,8
Польща	46,9	131 104,4	53,1	193 168,3	50,4	202 246,6	50,6	240 220,0
Португалія	69,2	115 002,2	96,2	173 062,5	130,6	226 040,5	124,8	242 620,3
Румунія	12,3	12 585,6	29,7	36 933,5	39,2	58 312,1	35,1	64 565,2
Словаччина	31,0	15 249,4	38,4	27 842,3	53,5	40 725,0	50,9	43 226,5
Велика Британія	40,7	888 713,3	75,2	1 387 555,0	87,0	2 060 320,9	87,4	2 013 315,6

* Складено на основі [<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1>].

угоди, держави-члени ЄС мають утримувати державний борг на рівні 60% ВВП. Втім, аналіз динаміки державного боргу в європейських країнах характеризується зростанням його частки у ВВП держав-членів ЄС.

Варто зауважити, що європейська боргова криза є багаторічною і тягнеться з кінця 2009 року. Кілька держав-членів ЄС (Греція, Португалія, Ірландія, Іспанія і Кіпр) не змогли погасити або рефінансувати свій державний борг без допомоги третіх сторін.

Причини боргової кризи різні. У т. ч. структура єврозони як валютного союзу без фіскального союзу (наприклад, різні податкові і державні пенсійні правила) сприяла кризі й обмежувала здатність європейських лідерів реагувати [16, 17]. Європейським банкам належить значна сума суверенного боргу, отож, проблеми, пов'язані з платоспроможністю банківських систем або суверенів, тільки підсилюють негативні тенденції [18].

Через посилення кризових явищ на початку 2010 р. і в подальшому провідні європейські країни, Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF) здійснили низку заходів щодо фінансової підтримки країн-боржників ЄС [19, 20]. Європейський центральний банк також сприяв виходу з кризи шляхом зниження процентних ставок і надання дешевих кредитів на суму понад один трильйон євро для підтримки грошових потоків між європейськими банками. 6 вересня 2012 р. Європейський центральний банк “заспокоїв” фінансові ринки, оголосивши про необмежену підтримку для всіх країн єврозони, які мали боргову кризу [21].

Повернення до економічного зростання та поліпшення структурного дефіциту бюджету дали змогу, зокрема, Португалії й Ірландії вийти на траєкторію зростання лише у липні 2014 р. Греція і Кіпр змогли лише частково відновити доступ до ринків боргових цінних паперів у 2014 р.

Боргова криза ЄС мала значні економічні наслідки, які негативно вплинули на ринок праці, зокрема рівень безробіття в Греції та Іспанії досяг 27% [22]. Також слід зазначити, що боргова криза негативно вплинула на всі країни ЄС. Це також справило значний політичний вплив на правлячі уряди країн єврозони, зумовивши зміни у владі Греції, Ірландії, Франції, Італії, Португалії, Іспанії, Словенії, Словаччини, Бельгії та Нідерландів, а також за межами єврозони в Сполученому Королівстві.

Слід також зауважити, що боргова криза була зумовлена структурною проблемою держав-учасниць та поєднанням різних чинників, включаючи: глобалізацію фінансів; легкі умови кредитування в період 2002–2008 рр., які заохочували практику кредитування і запозичень з високим ризиком; світову фінансову кризу 2007–2008 рр.; дисбаланс міжнародної торгівлі; “бульбашки” нерухомості, які з тих пір лопнули; рецесію 2008–2012 рр.; хибну бюджетну політику державних доходів і витрат; необґрунтовану політику урядів щодо приймання на себе приватних боргів щодо порятунку проблемних банків, приватних власників облігацій тощо.

На початку 2000-х рр. деякі держави-члени ЄС через механізм сек'юритизації штучно скорочували свої борги та/або дефіцити державного бюджету, ігноруючи міжнародні стандарти. Це дало можливість суверенам замаскувати свій дефіцит і рівень заборгованості за допомогою поєднання методів, в тому числі непослідовного обліку, позабалансових операцій і використання складних валютних і кредитних похідних фінансових інструментів [23].

З кінця 2009 р., після того, як новообраний уряд Греції припинив маскувати свою справжню заборгованість і бюджетний дефіцит, в суспільстві розвивалися побоювання щодо суверенних дефолтів у деяких

європейських державах, а державний борг кількох держав був знижений. Згодом криза поширилася на Ірландію та Португалію, водночас викликаючи занепокоєння з приводу Італії, Іспанії та європейської банківської системи і більш фундаментальні диспропорції в єврозоні [24].

Перегляд прогнозів дефіциту бюджету через міжнародну фінансову кризу не обмежився лише Грецією. Наприклад, в Сполученому Королівстві остаточний прогноз перевищив початковий більш, ніж в 4 рази [25].

Той факт, що грецький борг перевищив 400 млрд доларів (більше 120% ВВП) і Франції належало 10% цього боргу, вразило інвесторів. Хоча реакція ринку була досить повільною: в квітні 2010 р. прибутковість урядових облігацій в Греції становила понад 7% – вони збігалися з великою кількістю негативних публікацій, що призводило до суперечок про роль міжнародних засобів масової інформації та інших учасників, які сприяють кризі [26].

Станом на січень 2009 р. група з 10 центральних і східноєвропейських банків уже попросила надати допомогу. Водночас Європейська комісія опублікувала прогноз зниження виробництва в ЄС на 1,8% у 2009 р., що ще більше погіршило перспективи банків [26, 27].

Основними чинниками криз суверенних боргів в Європі визначають [28]:

- слабе фактичне і потенційне економічне зростання;
- слабкість конкуренції;
- ліквідація банків;
- велика частка державного боргу до ВВП;
- тощо.

На початку 2010 р. загострилося занепокоєння з приводу надмірного державного боргу, коли кредитори вимагали все більш високих процентних ставок з декількох країн з більш високим рівнем заборгованості,

бюджетним дефіцитом і дефіцитом поточного рахунку. Це, в свою чергу, ускладнювало для чотирьох з вісімнадцяти урядів країн єврозони (передусім, Греції і Португалії) фінансування додаткових бюджетних дефіцитів і погашення або рефінансування існуючого державного боргу в умовах низьких темпів економічного зростання та високого рівня заборгованості.

Наслідки суверенної боргової кризи для управління в ЄС оцінюються у висновку Європейського економічного та соціального комітету “Про наслідки кризи суверенного боргу для управління ЄС” (власна думка) [29]. У документі йдеться, що криза суверенних боргів спричинена фінансовою та фіскальною кризою, загрожує існуванню Європейського валютного союзу (далі ЄВС) і вимагає ефективних фінансових, економічних та політичних заходів. Наголошено на недосконалому Пакту стабільності та зростання як механізмі забезпечення фіскальної відповідальності в державах-членах. Для пом'якшення цілей європейської програми економічного відродження Європейський економічний комітет рекомендує, щоб у сфері єврозони були створені програми скорочення заборгованості з метою забезпечення економічної та валютної стабільності цього регіону. Це має бути зроблено таким чином, щоб було сумісно з відновленням економіки та цілями зайнятості, викладеними у документі Європейської комісії “Стратегія інтелектуального, сталого і всеохоплюючого зростання”, яка була серйозно скомпрометована кризою.

Комітет зазначає, що поки що не існує офіційного механізму врегулювання дефолту суверенних боргів. Це залишається структурною слабкістю в архітектурі ЄВС, яку мають вирішувати політики. Проте санкції повинні бути як політичними, так і економічними, щоб уникнути подальшого загострення боргу зацікавлених країн.

Більша частина причин кризи суверенного боргу полягає у безвідповідальній податковій політиці, яку проводять окремі держави-члени ЄС. Також підґрунтя кризи – фіскальна політика, яка лежить в основі економічного та валютного союзу. Фіскальна дисципліна є одним із ключових елементів макроекономічної стабільності, і це особливо актуально в монетарному союзі, такому, як єврозона, що складається з суверенних держав, котрі несуть відповідальність за свою фіскальну політику.

Держави, які постраждали в результаті боргової кризи, зіткнулися з проблемою зростання процентних ставок за державними облігаціями в результаті стурбованості інвесторів щодо майбутньої стійкості боргу. Чотири держави єврозони були врятовані за допомогою державних програм порятунку, які були надані спільно Міжнародним валютним фондом і Європейською комісією при додатковій підтримці на технічному рівні від Європейського центрального банку.

Для боротьби з кризою деякі уряди зосередилися на підвищенні податків і зниженні витрат, що сприяло соціальним заворушенням і значним дебатам серед економістів, багато з яких виступали за великі дефіцити для сприяння економічному розвитку. Особливо в країнах, де бюджетний дефіцит і суверенні борги різко зросли, виникла криза довіри з розширенням спредів прибутковості державних облігацій і страхуванням ризиків [30].

Незважаючи на те, що суверенний борг значно зріс в кількох країнах єврозони, причому найбільш постраждали країни – Греція, Ірландія і Португалія – в сукупності складали лише 6% валового внутрішнього продукту (ВВП) єврозони [31], вони стали сприйматися проблемою в цілому, що призвело до припущення про подальше “зараження” європейських країн і можливий розпад єврозони. Загалом боргова криза

змусила п'ять із 17 країн єврозони звернутися за допомогою до інших країн до кінця 2012 р. [32].

З середини 2012 р. завдяки успішній фінансовій консолідації та реалізації структурних реформ у найбільш схильних до ризику країнах, а також різним політичним заходам, фінансова стабільність в євзоні значно покращилася, а процентні ставки неухильно падали. Це також значно зменшило ризики для решти країн єврозони. Станом на жовтень 2012 р. тільки 3 з 17 країн єврозони (Греція, Португалія і Кіпр) боролися з довгостроковими процентними ставками вище 6% [33].

У 2015 р. ще фіксувалося зростання фінансової кризи. Однак у десяти кварталах, що передували четвертому кварталу 2016 р., було відзначено вісім скорочень співвідношення боргу до ВВП. У період з кінця 2015 р. та до кінця 2016 р. загальний рівень державного боргу до ВВП скоротився у ЄС-28 (з 84,9% ВВП на кінець 2015 р. до 83,5% ВВП наприкінці 2016 р. або -1,4% відсоткові пункти) та зони євро (з 90,3% ВВП на кінець 2015 р. до 89,2% ВВП наприкінці 2016 р. або на -1,1 процентного пункту). У період з кінця 2015 р. до кінця 2016 р. дефіцит боргу до ВВП зменшився у 19 країнах-членах ЄС, причому найвищий рівень зменшення відношення боргу до ВВП мали: Словенія (-3,4 процентного пункту), Ірландія (-3,3 в.п.), Чеська Республіка (-3,1 в.п.), а також Нідерланди та Німеччина (обидві по 2,9 в.п.). Серед 9 країн ЄС та в Норвегії, де коефіцієнт боргу до ВВП збільшився у 2015–2016 рр., найвищий приріст був відзначений для Норвегії (+3,7 в.п.), Латвії (+3,6 в.п.), Болгарії (+3,5 в.п.) та Польщі (+3,3 в.п.). У 6 з 28 держав-членів ЄС відношення боргу до ВВП перевищило контрольний показник (60%) наприкінці 2016 р. Зокрема, Греція зафіксувала найвищий коефіцієнт заборгованості

на рівні 179,0%, згодом – Італія (132,6%), Португалія (130,4%), Кіпр (107,8%) та Бельгія (105,9%). Найменший показник боргу до ВВП був зареєстрований у Естонії –9,5% ВВП наприкінці 2016 р. – у Люксембурзі (20,0%), Болгарії (29,5%), Чеській Республіці (37,2%), Румунії (37,6%), Данії (37,8%), а також Норвегії (35,7%) [34].

У 2017 р. частка державного боргу у ВВП в державах-членах ЄС становила: Греція – 177,4%; Італія – 134,1%; Португалія – 130,8%; Бельгія – 107%; Кіпр – 103,2%; Іспанія – 98,4%; Франція – 98,4%; Велика Британія – 88,1%; Хорватія – 81%; Австрія – 80,4%; Словенія – 78,4%; Угорщина – 72,4%; Ірландія – 72,1%; Німеччина – 65,1%; Фінляндія – 60,4%; Нідерланди – 57%; Мальта – 54,9%; Польща – 52%; Словаччина – 51,3%; Литва – 39,4%; Швеція – 38,6%; Румунія – 35,7%; Республіка Чехія – 35,1%; Болгарія – 25,6%; Люксембург – 23,4%; Естонія – 8,9% [35].

Аналіз наведених даних переконливо свідчить про те, що боргова криза в ЄС повністю не подолана. Основним правилом бюджетної політики, закріпленим у Договорі, є те, що держави-члени повинні уникати надмірного дефіциту державного бюджету. Основою для виконання цього є те, що держави-члени мають дотримуватися щорічного дефіциту загального дефіциту державного бюджету у розмірі 3% ВВП та зберігати валовий національний борг на рівні 60% ВВП або нижче. У виняткових випадках тимчасовий надлишок дефіциту над лімітом може бути звільнений від розгляду надмірним, якщо він залишається близьким до цієї межі. Обґрунтування Пакту стабільності та економічного зростання полягає в тому, щоб забезпечити належну прийнятну бюджетну політику на постійній основі. Пакт встановлює зобов'язання держав-членів дотримуватися середньострокових цілей для своїх бюджетних по-

зицій. Пристосування до таких позицій дають змогу державам-членам мати справу з нормальними циклічними коливаннями, не порушуючи контрольної величини 3% від ВВП для державного дефіциту. Порушення контрольної величини 3% ВВП для державного дефіциту держав-членів пов'язано у т. ч. із відсутністю жорсткої та політичної волі урядів країн ЄС.

За даними Міністерства фінансів України станом на 31 січня 2018 р. державний і гарантований державою борг України становив 2131,85 млрд грн, або 76,11 млрд дол. США. Якщо порівнювати обсяги державних зобов'язань і розміри резервів НБУ та загалом потенційні можливості вітчизняної економіки, доводиться визнати, що Україна перебуває на межі дефолту. За даними НБУ, у 2018–2020 рр. Україні необхідно повернути 16 млрд дол. США, тоді як валютні резерви НБУ – близько 18,9 млрд дол. Поряд з цим слід зважати на той факт, що для національної економіки характерним є негативний торговельний баланс (імпорт перевищує експорт на 5 млрд дол. США). Також проблемою є здійснення постійних валютних інтервенцій для підтримки стабільності гривні. Усе це підвищує ризики настання боргової кризи в Україні.

Висновки. З огляду на зазначене, доцільним вважається уже зараз адаптувати до українських реалій європейський досвід антикризових заходів. У країнах ЄС запроваджували низку заходів для усунення наслідків боргової кризи, зокрема:

- диверсифікацію джерел фінансування державного боргу;
- оптимізацію строків обігу державних боргових цінних паперів;
- бюджетну консолідацію;
- збільшення строків погашення боргових зобов'язань та оптимізацію структури портфеля державного боргу.

Такі заходи можуть справити позитивний вплив на управління державним боргом в Україні та запобігти кризовим явищам.

Також одним із напрямів оптимізація боргової політики в країнах ЄС було розширення доступу до міжнародних ринків капіталу на основі диференціації напрямів запозичень, що також є корисним для України.

У свою чергу, кошти, залучені на міжнародних ринках, мають спрямовуватися на рефінансування зовнішніх запозичень з найближчими термінами погашення для диверсифікації джерел боргових запозичень; збільшення дохідності за облігаціями зовнішньої державної позики з метою зміцнення позицій держави на зовнішніх ринках капіталу; використання кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій на умовах довгостроковості та низьких відсоткових ставок. Поряд з цим доцільно використовувати потенціал внутрішнього ринку запозичень, що позитивно вплине на загальну структуру державного боргу та боргову безпеку держави.

Поряд із вищезазначеним важливим є досвід країн ЄС щодо застосування середньострокового прогнозування та планування. Побудова в країнах ЄС системи середньострокового планування та прогнозування стала наслідком усвідомленням того, що бюджетний процес виходить за рамки одного року. Так само і в Україні доцільно забезпечити становлення ефективної системи середньострокового планування та прогнозування. Середньострокове планування та прогнозування важливе і для планування обсягів державних запозичень. Зокрема, середньострокові прогнози мають містити інформацію щодо прогнозу бюджету, прогнозу основних економічних показників, опис і оцінку політичних заходів, спрямованих на досягнення запропонованих цілей, як зміни в основних економічних показниках вплинуть на стан бюджету та

державного боргу, середньострокові цілі грошово-кредитної політики та їх зв'язок зі стабільністю курсу валют.

Для України також доцільно використати досвід ЄС щодо встановлення лімітів на видатки та формування альтернативних сценаріїв макроекономічних прогнозів.

Насамкінець зазначимо, що заходи, які здійснювали країни ЄС для подолання наслідків боргової кризи та становлення ефективної системи середньострокового планування та прогнозування, можуть бути корисними для України і фактично є покроковою інструкцією для подолання кризових явищ.

Список використаних джерел

1. Abbas S. *Dealing with high debt in an era of low growth* / S. Abbas, B. Akitoby, J. Andritzky, H. Berger, T. Komatsuzaki, J. Tyson // *Staff Discussion Note*. – 2013. – No 13/07, IMF, Washington DC.
2. Bankowski K. *Euro area fiscal* / K. Bankowski, M. Ferdinandusse // *Journal of international money and finance*. – 2017. – Vol. 32. – P. 809–821.
3. Berti K. *An early detection index of fiscal stress for EU countries* / K. Berti, M. Salto, M. Lequien // *European Economy Economic Papers*. – 2014. – No 475.
4. Bohn H. *The sustainability of fiscal policy in the United States* / H. Bohn // *Sustainability of public debt*, MIT Press. – 2008. – P. 15–49.
5. Buiters W. *Why do governments default, and why don't they default more often?* / W. Buiters, E. Rahbari // *Discussion Paper Series*. – 2013. – No 9492.
6. Checherita C. *The impact of high and growing government debt on economic growth: an empirical investigation for the euro area* / C. Checherita, P. Rother // *European Economic Review*. – 2012. – Vol. 56, No 7. – P. 1392–1405.
7. Богдан Т.П. *Стратегічне управління державним боргом в умовах нестійкої боргової позиції* / Т.П. Богдан // *Фінанси України*. – 2018. – № 4. – С. 75–92.

8. Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України / за ред. Т.І. Єфименко. – К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2015. – 446 с.
9. Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України : монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 238 с.
10. Кучер Г.В. Борговий механізм фінансування державних витрат / Г.В. Кучер // БІЗНЕС-СІНФОРМ. – 2015. – № 8. – С. 207–214.
11. Лютий І.О. Державний кредит та боргова політика України : монографія / І.О. Лютий, Н.В. Зражевська, О.Д. Рожко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 352 с.
12. European Commission – Economic and Financial Affairs – The euro – Adopting the euro – Who can join and when? [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/adoption/who_can_join/index_en.htm
13. Council regulation (EC) No 3605/93 of 22 November 1993 on the application of the Protocol on the excessive deficit procedure annexed to the Treaty establishing the European Community [Electronic resource]. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1522160945303&uri=CELEX:31993R3605>
14. European Parliament legislative resolution on the proposal for a Council regulation on the compilation and transmission of data on the quarterly government debt (COM (2003) 761 C5-0649/2003 2003/0295 (CNS) [Electronic resource]. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004AP0208&rid=20>
15. COUNCIL REGULATION (EC) No 1222/2004 of 28 June 2004 concerning the compilation and transmission of data on the quarterly government debt [Electronic resource]. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004R1222&rid=18>
16. Michael Lewis; Terry Gross (4 October 2011). How the Financial Crisis Created a New Third World. Npr.org. Retrieved 7 July 2012.
17. Koba Mark (13 June 2012). CNBC-Europe's Economic Crisis-What You Need to Know. Finance.yahoo.com. Archived from the original on 15 June 2012. Retrieved 30 January 2014.
18. Seth W. Feaster (22 October 2011). It's all connected: A spectators guide to the euro crisis / Seth W. Feaster, Nelson D. Schwartz, Tom Kuntz // The New York Times. New York: Nytimes.com. Retrieved 14 May 2012.
19. George Matlock (16 February 2010). Peripheral euro zone government bond spreads widen // Reuters. Retrieved 28 April 2010.
20. Acropolis now // The Economist. 29 April 2010. Retrieved 22 June 2011.
21. Technical features of Outright Monetary Transactions // ECB Press Release, 6 September 2012.
22. Eurozone unemployment at record high in May // CBS News. 1 July 2013. Retrieved 6 July 2013.
23. How Europe's governments have Enronized their debts. Mark Brown and Alex Chambers, Euromoney. – 2005. – September.
24. Paul Belkin. The Eurozone crisis: overview and issues for congress / Paul Belkin, Martin A. Weiss, Rebecca M. Nelson and Darek E. Mix // Congressional Research Service Report R42377. – 2012. – February.
25. Budget 2009 in figures // BBC News. – 2009. – April. Retrieved 6 January 2014.
26. FT: Banks ask for crisis funds for eastern Europe 22 Jan 2009 // Financial Times. Retrieved 14 October 2014.
27. Shambaugh Jay C. The Euro's three crises // Brookings Papers on Economic Activity. – C. 157–231. – 2012.
28. Petrakis P.E. European economics and politics in the midst of the crisis; from the outbreak of the crisis to the fragmented European Federation / P.E. Petrakis, P.C. Kostis, D. Valsamis // New York and Heidelberg. – 2013. – P. 274.
29. Opinion of the European economic and social committee on 'The implications of the sovereign debt crisis for EU governance' (own-initiative opinion) (2011/C 51/03) [Electronic resource]. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu>

eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010IE1367&rid=17

30. Oakley D. (18 February 2010). Gilt yields rise amid UK debt concerns / D. Oakley, K. Hope // *Financial Times*. Retrieved 15 April 2011.

31. *The Euro's PIG-Headed Masters* // Project Syndicate. – 2011. – June.

32. *How the Euro became Europe's greatest threat* // *Der Spiegel*. – 2011. – June.

33. Long-term interest rate statistics for EU Member States // ECB. 2013 November. Retrieved 13 November 2012.

34. *Structure of government debt* [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structure_of_government_debt

35. *National debt in EU countries in the 3rd quarter 2017 in relation to gross domestic product (GDP)* [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/269684/national-debt-in-eu-countries-in-relation-to-gross-domestic-product-gdp/>

References

1. Abbas, S., Akitoby, B., Andritzky, J., Berger, H., Komatsuzaki, T. and Tyson, J. (2013). *Dealing with high debt in an era of low growth*. Staff Discussion Note, 13/07, IMF, Washington DC.

2. Bankowski, K. and Ferdinandusse, M. (2017). *Euro area fiscal stance*. *Journal of International Money and Finance*, 32, 809–821.

3. Berti, K., Salto, M., Lequien, M. (2014). *An early detection index of fiscal stress for EU countries*. *European Economy Economic Papers*, 475.

4. Bohn, H. (2008). *The sustainability of fiscal policy in the United States*. *Sustainability of public debt*, MIT Press, 15–49.

5. Buiter, W. and Rahbari, E. (2013). *Why do governments default, and why don't they default more often?* *Discussion Paper Series*, 9492.

6. Checherita, C. and Rother, P. (2012). *The impact of high and growing government debt on economic growth: an empirical investigation for the*

euro area. *European Economic Review*, 7, 1392–1405 (Vol. 56).

7. Bogdan, T.P. (2018). *Strategichne upravlinnia derzhavnym borhom v umovakh nestiikoi borhovoї pozysii* [Strategic management of public debt in conditions of unstable debt position]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, 75–92 [in Ukrainian].

8. Yefymenko, T.I. (Ed.). (2015). *Udoskonalennia upravlinnia derzhavnymy finansamy ta reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy* [Improving public finance management and reforming Ukraine's tax system]. Kyiv: DNNU "Akad. fin. Upravlinnia" [in Ukrainian].

9. Koziuk, V.V. (2002). *Derzhavnyi borh v umovakh rynkovoi transformatsii ekonomiky Ukrainy* [State debt in the conditions of the market transformation of the Ukrainian economy]. Ternopil: Kartblansh [in Ukrainian].

10. Kucher, G.V. (2015). *Borhovyi mekhanizm finansuvannia derzhavnykh vytrat* [Debt mechanism for financing public expenditures]. *BIZNESINFORM–BUSINESSINFORM*, 8, 207–214 [in Ukrainian].

11. Liutyi, I.O., Zrazhevskaya, N.V., Rozhko, O.D. (2008). *Derzhavnyi kredyt ta borhova polityka Ukrainy* [State credit and debt policy of Ukraine]. Kyiv: Tsentri uchbovnoi literatury [in Ukrainian].

12. European Commission – Economic and Financial Affairs – *The euro – Adopting the euro – Who can join and when?* Available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/adoption/who_can_join/index_en.htm

13. Council regulation (EC) No 3605/93 of 22 November 1993 on the application of the Protocol on the excessive deficit procedure annexed to the Treaty establishing the European Community. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX/T/?qid=1522160945303&uri=CELEX:31993R3605>

14. European Parliament legislative resolution on the proposal for a Council regulation on the compilation and transmission of data on the quarterly government debt (COM (2003) 761 C5-0649/2003 2003/0295 (CNS)). Available at: <http://>

eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004AP0208&rid=20

15. COUNCIL REGULATION (EC) No 1222/2004 of 28 June 2004 concerning the compilation and transmission of data on the quarterly government debt. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004R1222&rid=18>

16. Michael Lewis; Terry Gross (4 October 2011). *How the Financial Crisis Created a New Third World*. Npr.org. Retrieved 7 July 2012.

17. Koba, Mark (13 June 2012). *CNBC-Europe's Economic Crisis-What You Need to Know*. Finance.yahoo.com. Archived from the original on 15 June 2012. Retrieved 30 January 2014.

18. Seth W. Feaster; Nelson D. Schwartz; Tom Kuntz (22 October 2011). *It's all connected: A speculators guide to the euro crisis*. The New York Times. New York: Nytimes.com. Retrieved 14 May 2012.

19. George Matlock (16 February 2010). *Peripheral euro zone government bond spreads widen*. Reuters. Retrieved 28 April 2010.

20. *Acropolis now*. The Economist (29 April 2010). Retrieved 22 June 2011.

21. *Technical features of Outright Monetary Transactions*. ECB Press Release, 6 September 2012.

22. *Eurozone unemployment at record high in May*. CBS News. 1 July 2013. Retrieved 6 July 2013.

23. *How Europe's governments have Enronized their debts*. Mark Brown and Alex Chambers, Euromoney. September 2005.

24. Paul, Belkin, Martin, A. Weiss, Rebecca, M. Nelson and Darek, E. Mix. *The Eurozone crisis: overview and issues for congress*. Congressional Research Service Report R42377. 29 February 2012.

25. *Budget 2009 in figures*. BBC News. 22 April 2009. Retrieved 6 January 2014.

26. *FT: Banks ask for crisis funds for eastern Europe, 22 Jan 2009*. Financial Times. Retrieved 14 October 2014.

27. Shambaugh, Jay C., *The Euro's three crises*. Papers on Economic Activity, Spring 2012: 157–231. Spring 2012.

28. Petrakis, P.E., Kostis, P.C., Valsamis, D. (2013). *European economics and politics in the midst of the crisis; from the outbreak of the crisis to the fragmented European Federation*. New York and Heidelberg: Springer, 274.

29. *Opinion of the European economic and social committee on 'The implications of the sovereign debt crisis for EU governance' (own-initiative opinion) (2011/C 51/03)*. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010IE1367&rid=17>

30. Oakley, D., Hope, K. (18 February 2010). *Gilt yields rise amid UK debt concerns*. Financial Times. Retrieved 15 April 2011.

31. *The Euro's PIG-Headed Masters*. Project Syndicate. June 2011.

32. *How the Euro became Europe's greatest threat*. Der Spiegel. June 2011.

33. *Long-term interest rate statistics for EU Member States*. ECB. November 2012.

34. *Structure of government debt*. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structure_of_government_debt

35. *National debt in EU countries in the 3rd quarter 2017 in relation to gross domestic product (GDP)*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/269684/national-debt-in-eu-countries-in-relation-to-gross-domestic-product-gdp/>

Стаття надійшла до редакції 30.08.2018.

УДК 339.9

Наталія КРАВЧУК,
Олег ЛУЦЬШИН

СИСТЕМНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ НЕОФІНАНСОВОГО ПОРЯДКУ В УМОВАХ НЕРІВНОВАЖНОГО ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розкрито системні детермінанти глобальної фінансової нестабільності. Наголошено на нових системних ризиках, що провокують світові фінансові кризи в епоху цифрової економіки та цифрової фінансизації; необхідності реформування світової валютної системи і глобальної фінансової архітектури, а останнім часом – і в необхідності формування неофінансового світового порядку – порядку нового рівня, який базуватиметься на абсолютно нових засадах і принципах. Обґрунтовано концепцію побудови світового неофінансового порядку в умовах нерівноважного глобального розвитку.

Ключові слова: фінансова криза, глобальна фінансова нестабільність, асиметрії глобального розвитку, цифрова економіка, світова фінансова архітектура, світовий неофінансовий порядок.

Наталія КРАВЧУК, Олег ЛУЦЬШИН

Системные детерминанты формирования неофинансового порядка в условиях неравновесного глобального развития

Раскрыты системные детерминанты глобальной финансовой нестабильности. Акцентировано на новых системных рисках, провоцирующих мировые финансовые кризисы в эпоху цифровой экономики и цифровой фінансизации; необходимости реформирования мировой валютной системы и глобальной финансовой архитектуры, а в последнее время – и необходимости формирования неофинансового мирового порядка – порядка нового уровня, базирующегося на совершенно новых основах и принципах. Обоснована концепция построения мирового неофинансового порядка в условиях неравновесного глобального развития.

Ключевые слова: финансовый кризис, глобальная финансовая нестабильность, асимметрии глобального развития, цифровая экономика, мировая финансовая архитектура, мировой неофинансовый порядок.

Natalia KRAVCHUK, Oleh LUTSYSHYN

System determinants of the formation of the neo-financial order in the conditions of nonequilibrium development

Introduction. By monitoring the aggregate cumulative effects of the recent global financial turmoil, it becomes clear that the world financial order and the system of international economic relations are based on the “debris” of Bretton Woods agreements. This can be explained by the

fact that there are no alternatives for the outdated agreements. The modern world economy continues to have a pronounced rental character. Thus, it can be argued that it is one of the root causes of the global development divergence, the income imbalances, and financial imbalances. Those, in turn, are causing global asymmetries and socio-economic inequalities. Consequently, the modern world economy can be defined as a financial economy (in its essence). Therefore, the consideration of fundamental global financial imbalances will lead to an understanding of the system determinants of the need to change the modern world financial order.

*The **purpose** of the study is to deepen the theoretical and methodological foundations of both identification and development of system determinants of global financial instability. As well as to substantiate and develop the concept of constructing neo-financial order in the conditions of nonequilibrium global development.*

***Results.** System determinants of global financial instability are revealed. The new systemic risks that provoke global financial crises in the era of the digital economy and digital finance are highlighted. In addition to that, the need for the global currency system reform and the global financial architecture reform were discussed. As well as the more recent need – the formation of a neo-financial world order (a new level based on absolute new principles and principles) was studied.*

The essential basis of modern crises is highlighted. Among which, first, contradictions between the laws of the functioning of the globally-centered economy, which is a systemic integrity. Second, the heterogeneity of the structure-functional construction of a geospatial, which operates on the principles of globalization diversion. Additionally, the nature of the crises spread, which resembles the spread of seismic waves with resonance effect, is substantiated.

The events that have taken place in recent years, and which gave a powerful impetus to the processes of formation of qualitatively other geo-economic and geopolitical foundations for the reform of the global financial system have been characterized.

***Conclusions.** The concept of construction of the world neo-finance order in the conditions of nonequilibrium global development is substantiated. The objective necessity of building a new world financial architecture was proven. The last should be based on qualitatively new principles, mechanisms, and interconnections of global governance, and should challenge the creation of a new world financial order.*

***Keywords:** financial crisis, global financial instability, asymmetries of global development, digital economy, world financial architecture, world neo-financial order.*

JEL Classification: F02, F62, G15.

Немає підстав вважати, що ми увійшли в безхмарну епоху. В майбутньому столітті нам доведеться зіткнутися із застоєм в економіці; з лихоманками, спровокованими спекулянтами, і фінансовою панікою...Усе це може призвести до глобальних наслідків, масштаби яких навіть важко уявити. В економістів все це буде багато причин для неспокою.

Пол Самуельсон [1]

Постановка проблеми. Моніторинг сукупності кумулятивних ефектів останніх глобальних фінансових потрясінь дає підстави констатувати, що світовий фінансовий порядок і система міжнародних економічних вза-

емовідносин уже тривалий час базуються на “уламках” Бреттон-Вудських угод (особливо в частині міжнародної інституційної структури) допоки іншого – альтернативного – не існує. Сучасна світова економіка й надалі

має яскраво виражений рентний характер, і саме це є однією із першопричин дивергенції глобального розвитку, незбалансованості доходів та фінансових диспропорцій у світовій економіці, які своєю чергою зумовлюють глобальні асиметрії та соціально-економічну нерівність. Водночас провідною ідеєю сучасної економічної еволюції є формування глобальних ланцюгів доданої вартості, що зумовлює необхідність сконцентрувати увагу на аналізі участі у них окремих країн, та розширити концептуальне розуміння глобальних фінансових дисбалансів. У підсумку все вищезазначене дає підстави констатувати, що сучасна світова економіка – це фінансова, за своєю суттю, економіка, а відтак, розгляд фундаментальних глобальних фінансових дисбалансів зумовить розуміння необхідності зміни сучасного світового фінансового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми глобальних фінансових дисбалансів і глобальної фінансової нестабільності розглядали у своїх працях такі зарубіжні та українські вчені, як: С. Ануреєв, О. Богомолів, А. Гальчинський, О. Григоренко, В. Кондратьєв, М. Обстфельд [M. Obstfeld], С. Пирожков, Е. Прасад [E. Prasad], К. Рогофф [K. Rogoff], П. Самуельсон [P. Samuelson], А. Сухоруків, Ю. Яковець. Дослідженню актуальних проблем світових фінансових криз, відновлення фінансової стійкості, формування глобальної фінансової архітектури і нового світового фінансового порядку присвячені праці Є. Балацького, І. Бураковського, Є. Варга, І. Грабеля [I. Grabel], А. Грінспена [A. Greenspan], Ю. Данілова, Б. Красножорова, П. Кругмана [P. Krugman], З. Луцишин, М. Монтеса [M. Montez], Х. Мінські [H. Minsky], А. Несветайлової, А. Плотніков, В. Попова, В. Седнева, О. Сніжко, Дж. Сороса [G. Soros], Дж. Стігліца [S. Stiglitz], Є. Шипова, О. Шморгуна, С. Юрія та інших.

Разом з тим питання глобальної фінансової нестабільності та побудова неофінансового порядку і надалі залишаються актуальними й потребують подальших фундаментальних досліджень.

Метою статті є поглиблення теоретичних і методологічних засад виявлення та розвитку системних детермінантів глобальної фінансової нестабільності, обґрунтування та розробка концепції побудови неофінансового порядку в умовах нерівноважного глобального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному глобальному економічному просторі й актуальній системі фінансових координат можна виокремити динаміку розвитку економік країн світу на різних “швидкостях”, що є першопричиною асинхронності геопростору й нерівноважності глобального розвитку. Насамперед, варто сконцентруватися на першопричинах асиметричності світового розвитку та добробуту країн і націй, як стартової точки відліку щодо перерозподілу світових рентних доходів. Нерівномірний розподіл первинних ресурсів у поєднанні з асинхронністю технологічного, економічного і фінансового розвитку (асиметрії першого порядку) породжує дисбаланси й асиметрії вищого порядку – асиметричний характер перерозподілу світових рентних доходів [2].

Дослідження проблеми перерозподілу світових рентних доходів на початку XXI століття може видатися не зовсім доречним, оскільки наявність природних ресурсів не є основною складовою успіху в новому цифровому суспільстві, де важливішими є інші чинники. Проте найбільший парадокс полягає у тому, що сучасне постіндустріальне суспільство увійшло в нове тисячоліття зі старим “багажем” проблем, серед яких – “рентна ментальність”, “гонитва за рентою”, “голландська хвороба”, “цінові нафтові шоки”, “сировинні буми

і боргова залежність”, що у сукупності характеризують феномен “ресурсного прокляття” [3]. Динаміка та першопричини виникнення останніх світових фінансових криз спричинені саме виникненням нових системних взаємозв’язаних ризиків, таких як: спекуляції з нафтовими ф’ючерсами; перекося у перерозподілі фіктивних фінансових активів, які не забезпечені реальним капіталом; асиметричні ефекти асоціативного виграшу від “домінування у результаті поєднання інтересів власників корпорацій”, зумовлених протекціонізмом владних сил у геоекономічному просторі; волатильність і безконтрольність грошового обігу через витіснення з ринку “фіатних грошей” та переорієнтація на безконтрольні фінансові системі цифрові електронні розрахунки. Їх наслідки загалом поглиблюють несправедливий розподіл благ у світовій економіці,

щоразу породжуючи кластери нових ризиків, загроз та асиметричних ефектів, які вже частково знайшли відображення у науковій та аналітичній літературі з цієї проблематики [4, с. 379–382; 5; 6; 7].

Глобальна фінансова нестабільність, спричинена щорічно зростаючою “фінансовою бульбашкою”, є об’єктивно існуючою реальністю та невід’ємною складовою глобального розвитку, оскільки існуючі обсяги реальних активів не в змозі забезпечувати зростаючі “апетити” транснаціональних економік, що призводить до створення нових засобів “підігрівання” розвитку, а саме різного роду фіктивних фінансових ресурсів або квазіфінансових інструментів. Візуалізована структура асиметричності глобальної системи ліквідності (рис. 1) відображає зміни в інституційній структурі геопростору – нині чітко простежується пере-

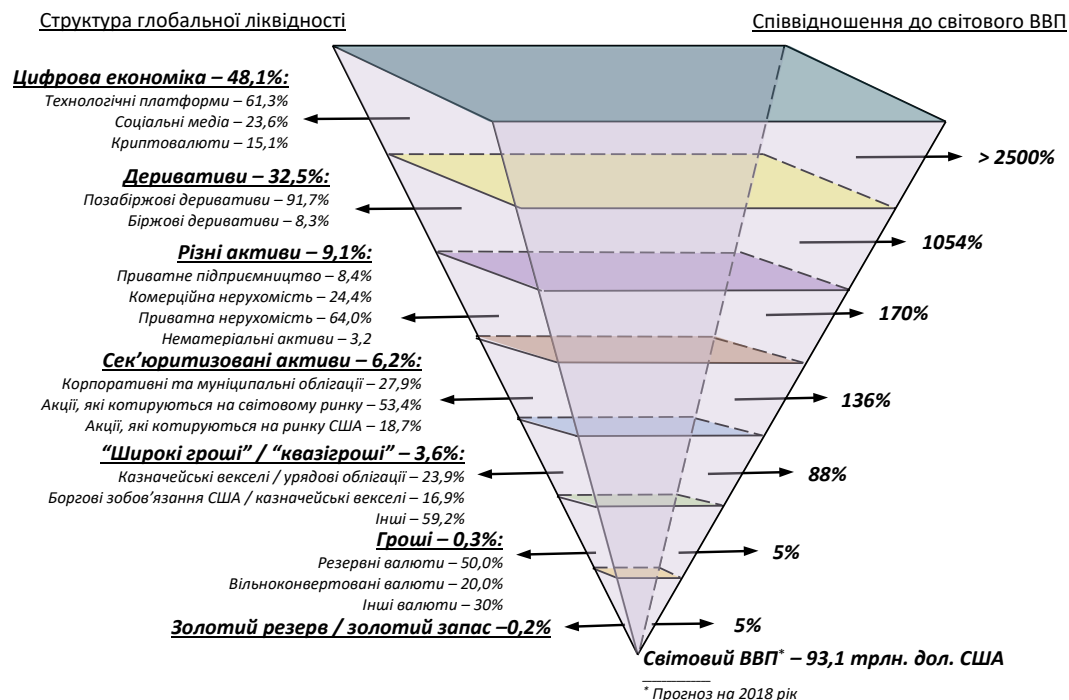

Рис. 1. Асиметрична структура глобальної ліквідності в умовах цифрової економіки*

* Побудовано авторами.

орієнтація світових інструментів та доходів із фінансово-банківського сектору на поза фінансовий сектор та сектор цифрової економіки (Інтернет простір).

Аналізуючи дані, відображені на рис. 1, доводиться констатувати, що стійкість такої піраміди є, щонайменше, під великим питанням, оскільки будь-які зовнішні впливи та стреси можуть призводити до перекосів і дисбалансів. Відтак, провідні країни світу щоразу прагнуть втримати хитку рівновагу через застосування різного роду заходів впливу, підтримки, стимулювання. Щоразу ці заходи мають виключно тимчасовий характер, а стабілізація проходить у короткому проміжку часу, спричиняючи в подальшому кризи все масштабнішого характеру через поширення їх амплітуди та руйнівних наслідків. Візуально зобразимо дані заходи та сфери впливу на рис. 2.

У вищезазначеному контексті існування прямої залежності у діалектичній тріаді “рівновага – дисбаланси – криза” набуває значення та прямо пропорційно кореспондує із сучасними глобальними трансформаціями

у геофінансовому просторі. Формою прояву виходу зі стану рівноваги світової фінансової системи (за логікою законів діалектики) є кризові явища, які у ретроспективі їх поширення та наслідків розповсюдження щоразу призводять до широкомасштабних крахів фінансових посередників (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів та ін.), розорення низки дрібних рантиє, панік на біржах та серед простого населення, спричиняючи “ефект доміно” у взаємовідносинах між діловими партнерами щодо відтоку активів, суверенних дефолтів, транснаціональних та державних банкрутств і навіть військових конфліктів. Вони (йдеться про кризи), на переконання професора С. Юрія “...мають, як правило, руйнівний характер. Проте на руїнах щоразу відтворюються досконаліші економічні системи” [8]. За одним із алегоричних порівнянь, кризові явища можна спостерігати як припливи та відпливи, що повторюються на постійній основі; вони безапеляційно впливають на усіх (йдеться про держави, корпорації, окремих індивідів тощо), зачіпаючи їх інтереси та впливаючи на фінансові

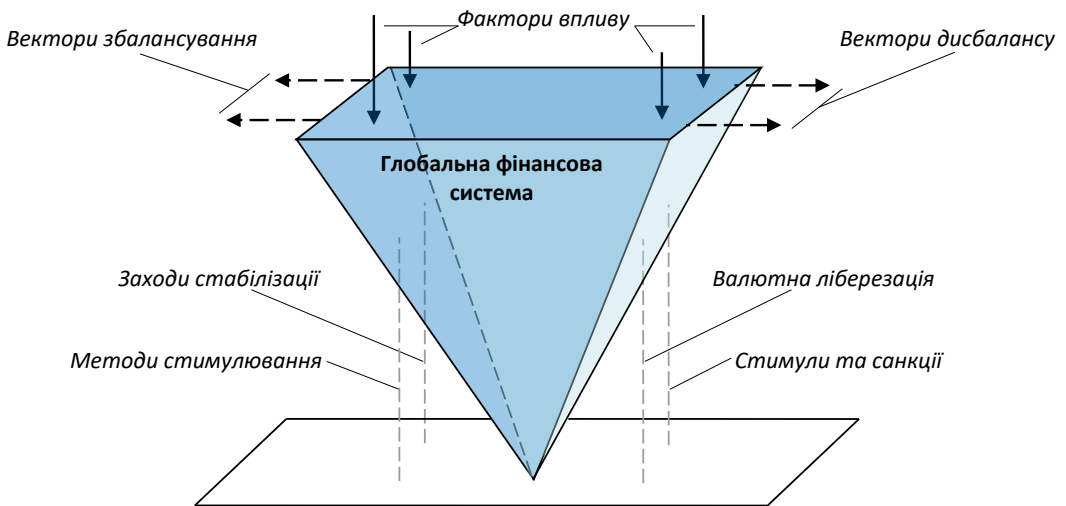

Рис. 2. Стабілізаційні механізми світової фінансової системи*

* Побудовано авторами.

результати; їхні справжні причини хоч і відомі для фінансової та політичної еліти, проте знайти дієві засоби впливу щодо них неможливо, оскільки вони є об'єктивною детермінантою глобального розвитку.

Отже, можемо констатувати, що суспільства і в умовах сучасного високотехнологічного постіндустріального розвитку без чіткої та жорсткої системи пруденційного нагляду нездатні контролювати фінансову стійкість, що найбільш яскраво виявляється у масштабності руйнівних наслідків світових криз. Доведені до стану колапсу й абсолютної безпорадності уряди, політичні та бізнес-еліти шукають вихід із ситуації, що склалася, наголошуючи на необхідності реформування світової валютної системи і глобальної фінансової архітектури, а останнім часом – і на необхідності формування неофінансового світового порядку – порядку нового рівня, який базуватиметься на абсолютно нових засадах і принципах.

У цьому контексті зазначимо, що події, які відбулися у світі впродовж останніх років, дали потужний поштовх формуванню якісно інших геоекономічних і геополітичних основ глобальної фінансової економіки. Домінуюче та стрімке зростання фінансового сектору, яке базується на спекулятивних операціях з фіктивними фінансовими ресурсами, порівняно з іншими секторами економіки (починаючи з 1980-х рр.) було спровоковане свідомими рішеннями у виборі економічного курсу, зокрема – процесом дерегулювання, який продовжувався практично до початку глобальної кризи 2008 р. А починаючи з 2010 р., фінансовий сектор масштабно трансформується у цифрові моделі ведення бізнесу, які безконтрольні й абсолютно нерегульовані; і навіть більше – відбувається перехід до криптовалют як альтернативної форми грошових розрахунків, які не мають ні емітента, ні забезпечення, а лише умовні домовленості й абсолютно вільне ходження. Тому немає

нічого випадкового в тому, що епоха перманентного зростання фінансового та цифрового сектору стала також епохою загострення системних детермінант глобальних фінансових дисбалансів, нерівноважного розвитку та наростаючої нерівності у рівнях доходів і добробуту. “Цифрова фінансизація” внесла вагомий вклад в економічну поляризацію, тому що саме зростання доходів у фінансовому та цифровому секторах становить суттєву частину приросту тієї частки національних доходів, що припадали на найбагатший один відсоток населення (а також на найзаможніший прошарок у цій групі – 0,1%). Більше того, ті політичні сили, які “просували” фінансове дерегулювання, теж сприяли поглибленню цієї нерівності (наприклад, шляхом різкого скорочення рівня оподаткування найбагатших прошарків населення). У результаті за період з 1980 р. по 2007 р. приріст середнього (медіанного) доходу домогосподарства в США (з поправкою на інфляцію) був приблизно у п'ять разів меншим, ніж у повоєнного покоління. Парадоксально, але навіть у кризові роки ставки винагород інвестиційних менеджерів з Уолл-стріт не змінилися, тоді як решта населення країни переживала високе безробіття і падіння реальної заробітної плати [10]. Відтак змінюються лише зовнішня оболонка і форми прояву глобальної нерівності, тоді як фундаментальні основи “архітектурної конструкції” світової фінансової піраміди (у законах і пропорціях перерозподілу світового доходу й дифузії економічної могутності й багатства) залишаються незмінними. Її вершину формує “світова олігархія”, що не має чітко визначеної “прописки” бізнесу; середній ярус – економіки розвинутих країн – так званий “центр міжнародної ринкової системи” (у термінах Дж. Сороса); і, найнижчий рівень – економіки країн “периферії світового капіталізму” [3, с. 401].

Архітектурна конструкція глобальної фінансової піраміди переконливо свідчить

про те, що у глобальній фінансовій економіці не діють принципи еквівалентності та справедливості міжнародного обміну і перерозподілу, а спрацьовує принцип “поляризації глобального суспільства”.

І найбільший парадокс полягає у тому, що чим більше економічна наука зосереджує свої вектори на обґрунтуванні та доведенні закономірностей циклічного розвитку, на пошуках способів досягнення загальної чи динамічної рівноваги, тим очевиднішою стає неосяжність зазначеної проблематики, що потребує абсолютно нових підходів, які базуватимуться на простих, але непохитних постулатах. Це зі стовідсотковою переконливістю доводить перманентна повторюваність кризових явищ наприкінці XX – початку XXI століття. Більше того, у результаті глобальних трансформацій відбувається деформація економічного циклу – кризи (як одна зі складових економічного циклу) стають домінуючим елементом у його “двотактній структурній побудові: “рівновага – криза”, а “рівновага” втрачає методологічний статус базової константи” [10]. І, зрештою, криза залишається невід’ємною компонентою глобального розвитку, закономірним наслідком загострення об’єктивно існуючих протиріч, формою прояву їхнього критичного накопичення, і результатом порушення тих пропорцій, на основі яких формується рівновага. Така постановка проблеми набуває особливої актуальності у контексті сучасних глобальних трансформацій, коли притаманні глобальному розвитку нерівномірність, асинхронність та диспропорційність виявляються у дедалі масштабніших кризових явищах.

Варто зазначити, що ще задовго до того, як почали використовувати у наукових колах дефініцію “глобальні фінансові дисбаланси”, академік Є. Варга, відомий за працями з теорії та історії економічних криз, застерігав: “Кризи світового ринку необхід-

но розглядати як реальне зведення воедино і насильне вирівнювання всіх протиріч буржуазної економіки” [11]. Аналізуючи економічні кризи XIX – початку XX століття і, зокрема, безпрецедентну кризу 1929–1933 рр., Є. Варга наголошував на неординарному, історичному характері кожного циклу і кожної кризи. Він переконував, що автентичність більшості з них визначається мульти-факторами, під впливом яких протікання циклів і криз змінюється разом із модифікацією ринкової системи.

Історично, можна простежити, що перші періодичні економічні кризи мали місце вже наприкінці XVIII ст. (криза у Франції (1788–1792 рр.) і на початку XIX ст. (фондова криза в Англії (1836 р.), фондова криза в Європі (1847 р.), валютна криза в США (1861 р.), банківська криза в Англії (1890 р.)). Проте тоді капіталістичний спосіб виробництва був обмежений географічними межами країн та їх уособленням. Зважаючи на це, кризи мали, як правило, локальний характер; але, починаючи з середини XIX століття, можна говорити про “світові економічні кризи” (перша міжнародна фінансова криза (1825 р.), перша світова економічна криза (1857 р.)). Як влучно зауважив Є. Варга “...тільки з того часу, як промисловість пустила глибокі корені і почала чинити превалюючий вплив на національну економіку, коли широкий розвиток отримала зовнішня торгівля, коли світовий ринок відкрив для себе колосальні простори в Америці, Азії, Австралії і втягнув у конкурентну боротьбу промислові країни, тільки з того часу виникли періодичні економічні кризи, що завершували один цикл і розпочинали новий” [11].

Для глибшого розуміння природи та механізму протікання криз на різних етапах розвитку світової фінансової системи розглянемо окремі фрагменти щодо їх причин, шляхів розповсюдження, інструментарію і згрупуємо в єдиний мейнстрим. Перший

фрагмент (1825–1910 рр.), який ідентифікує світові фінансові кризи та окреслює недоліки діючої регуляторної й контролюючої системи, належить до епохи золотомонетного стандарту. У цей період міжнародний рух капіталу і його вектори були спрямовані в країни Нового Світу, де інвестори з Європи передбачали колосальні доходи від інвестицій в економіку Америки, Азії, Австралії. Виходячи з цього, констатуємо той факт, що в цей період фінансові дисбаланси виявлялися, в основному, через банківську кризу, інколи трансформуючись у боргову та валютну. Фінансові потрясіння, як правило, ставались через значні внутрішні чи зовнішні провали в політиці, яку здійснювали органи влади. Такі банківські паніки супроводжувалися підвищенням національними банками дисконтних ставок (для поповнення золотих резервів), що призводило до так званої “зворотної тяги” і, як наслідок, відбувався відтік капіталу з країн-реципієнтів.

Другий фрагмент (1928–1933 рр.). Напередодні кризи в Америці спостерігався “економічний бум” – динамічне зростання економіки, широкомасштабне будівництво залізничних шляхів (фінансування відбувалось за широкої участі спекулятивного англійського капіталу), динамічне створення акціонерних компаній (завдання яких було далеким від економічних принципів та засад побудови бізнесу, і базувалось на засадах нестримної гонитви за грішми), що супроводжувалося стрімким зростанням капіталізації фондового ринку (спекулятивна дохідність якого сягала 40% річних, а темпи приросту економіки мали, щонайменше, скромніші досягнення). Саме цей період характеризується стрімким формуванням американської фінансової олігархії і величезним перекосом у концентрації капіталу: до рук одного відсотка населення США потрапляє більше половини національного багатства країни. Олігархат монополізує

промисловість та банківську систему, а згодом й зазіхає на політичну владу (нагадує ситуацію, що на сьогодні складається в Україні). Стрімке зростання котирувань акцій обґрунтовується високою продуктивністю праці і низьким рівнем безробіття (це було століття винаходів і відкриттів літаків, автомобілів, радіо, кіно; для аналогії – в сучасній економіці відбувається прорив у цифровій та нано-індустрії, що дає можливість обґрунтувати стрімке зростання Інтернет-імперій та нових лідерів цифрової індустрії). Водночас відбувається швидке зростання світової економічної кооперації, позичковий капітал – це “надцінний товар”, який на етапі монополістичного капіталізму все частіше експортується в інші країни (нині – те саме, вивіз капіталу та розширення прямих іноземних інвестицій, розкручування маховика боргової економіки – надання кредитів МВФ та інших міжнародних кредитних установ). Водночас США стає лідером зовнішнього кредитування, нарощуючи з кінця Першої світової війни до 1929 року експортний потенціал позикового капіталу більше, ніж у п’ять разів (сьогодні спостерігаємо схожу тенденцію, єдина відмінність, що нарощення експортного позикового потенціалу приховується через ТНК та міжнародні фінансові установи). У підсумку все це сприяло додатковому зростанню автономності фінансово-посередницької сфери в структурі економіки та стрімкому розвитку ринку цінних паперів. Внаслідок цього традиційне зрощення банківського капіталу з промисловим поступово змінюється домінуванням акціонерно-посередницького складника: промислово-фінансові групи перетворюються на фінансово-промислові конгломерати [12].

Третій фрагмент (1969–1970 рр.) є відображенням дисбалансу світової фінансової системи періоду золото-доларового стандарту. Дослідники сходяться на думці, що ця криза була наслідком загострення конку-

рентної боротьби за світову гегемонію між Сполученими Штатами, Японією та ФРН, і з низкою внутрішніх проблем американської економіки через війну в В'єтнамі. Ключовим чинником диспропорцій (на думку більшості) стало те, що запаси золота у ФРС США не покривали обсягу грошової маси в країні (в сучасному світі цієї проблеми не існує, оскільки немає норми щодо запасів золота чи інших дорогоцінних металів до грошової маси – “емітуї” скільки потрібно, а інфляція і купівельна спроможність збалансує, тому й волатильність курсів зараз настільки щільна). Як наслідок іноземні інвестори почали скуповувати долари, обмінювати їх на золото і вивозити дорогоцінний метал з країни (на сучасному етапі спостерігаємо аналогічні тенденції, скуповуються реальні активи за фіктивні капітали). Криза 1969–1970 рр. призвела до помітних змін у міжнародній фінансовій системі, зокрема було скасовано прив'язку долара до золота, і США відмовились від золотодоларового стандарту. Основним наслідком відходу від золото-доларового стандарту став “копосальний відрив” фінансових потоків від потоків реального сектору економіки.

Четвертий фрагмент (1973–1987 рр.) – відміна золото-доларового стандарту. Першим шоком для незабезпеченої валюти стало раптове знецінення долара, що призвело до втрати рентних доходів основних експортерів нафти – країн ОПЕК, у результаті чого розпочалась так звана “нафтова війна”. Реакція була миттєвою, для зменшення пропозиції нафти на світовому ринку і збалансування у такий спосіб ціни, було різко скорчено обсяги її видобутку. Як наслідок, ціна на нафту зросла майже в чотири рази, а індекс Dow Jones втратив половину своєї вартості.

Другим шоком стала політика “контрольованої дезінтеграції економіки”, яку провадив голова ФРС П. Волкер, скасувавши всі обмеження щодо зростання банківських

ставок. Миттєва реакція на безконтрольність призвела до зростання ставок за кредитами комерційних банків до 21,5% за рік, що мало нищівні наслідки для реального сектору економіки. Усе це спровокувало у 1979 р. банківську кризу США, котра спричинила амплітудне підвищення процентних ставок в усьому світі. Це було першопричиною виходу на межу дефолту багатьох країн, які для підтримки своїх економік залучали кредити на ринках позичкових капіталів. Епіцентром дефолтної кризи стала Латинська Америка, з якої почали “втікати” спекулятивні капітали.

Третім шоком стали події 1987 року. Уолл-Стріт запровадив широкомасштабний викуп контрольних пакетів акцій компаній під кредити, які вони ж оплачували (leveraged buy-out, LBO). Через такі спекулятивні дії індекс Dow Jones Industrial обвалився на 22,6%. Це призвело до поглинання і роздроблення більшості компаній. Услід за американським обвалилися ринки Австралії, Канади, Гонконгу. Дотепер події на світових фондових майданчиках 1987 р. вважають містиккою: їм не передували економічні чи політичні потрясіння.

П'ятий фрагмент (1990–2008 рр.) відображає період світової фінансової глобалізації. У цей період глобалізація, як форма нового рівня консолідації, зумовлює такі різні і, водночас, не пов'язані між собою процеси, як: створення глобального інформаційного ринку; швидке поширення технологій на території зі сприятливим інвестиційним кліматом; глобальна міграція робочого потенціалу через організацію віддалених робочих місць (так званий Freelance); міграція фінансових інститутів в офшори і ліберальні податкові гавані; фінансова міграція активів від одних країн до інших; динамічне економічне зростання країн “нового світу”; інтенсивне та безперешкодне спілкування мільйонів громадян різних країн; пропагування демократич-

них і напівдемократичних режимів тощо. Швидке поширення глобалізаційних процесів у сфері економіки та фінансів, а зокрема інтернаціоналізації світових фінансових ринків, широкоформатна фінансова лібералізація, створення нового формату синдигованих позик, безперешкодність та непізнаваність міжнародного руху капіталу, швидкі темпи зростання фінансових інновацій та технологій – модифікували світові фінансові процеси та вивели їх на поверхню, оприлюднивши перманентність появи криз у геофінансовому просторі, у формуванні та розповсюдженні яких екзогенні та ендогенні чинники починають зливатись, утворюючи синергетичний ефект. Тут можна виокремити трансформаційну кризу 1990-х рр. у країнах Центральної та Східної Європи; економічну кризу в Японії 1990-х рр.; кризу Європейської валютної системи 1992–1993 рр.; азійську кризу 1997–1998 рр.; мігруючі та волатильні кризи у країнах з ринками, що розвиваються (Мексика, Південно-Східна Азія, Росія, Бразилія, Туреччина, Аргентина та ін.), які відбулися у 1994–2002 рр.; кризу фондового ринку США 2000–2002 рр., відлуння якої прокотилося практично усіма країнами; і, зрештою, глобальну кризу, яка розпочалася влітку 2007 р. на іпотечному ринку США.

Шостий фрагмент (2015 р. і донині) – динамічний етап переходу на цифрову кібер-економіку. Віртуалізація усіх процесів, починаючи з бізнесу (цифрова економіка, економіка соціальних мереж та інше), валюти (створення криптовалют – специфічного товару у форматі цифрового коду), зайнятості (перелив робочих місць в кіберпростір), спілкування (комунікація, подекуди й вербальна, відбувається через мережу) та інше призводять до негативних впливів і наслідків. Передусім, стає неможливим впливати на процеси, що відбуваються, а самоорганізація геофінансового простору й самоконтроль у

ньому перебувають на дуже низькому рівні. Натомість безконтрольність і лібералізація руху фінансових потоків та інших матеріальних благ відбувається без сплати податків й інших платежів; процес створення нових благ і “видобутку” нової псевдогрошової одиниці відбувається безконтрольно та без урахування макроекономічних чинників, переорієнтація та віртуалізація виробництва й надання послуг призводить до сировинних колапсів. З одного боку, усе це зумовлює величезну економію ресурсів, а з іншого – це шлях до переміщення людства з реального світу до віртуального. Постає питання: які джерела та ресурси його підтримуватимуть і за які ресурси відбувається “агонія” капіталізму у новому форматі?

Саме зважаючи на усе вищезазначене, звертаємо увагу на основні чинники, які спричинили новітню світову фінансову кризу 2015 р., формами прояву якої стали: зниження цін на сировину; низька глобальна інфляція; уповільнення економічного зростання в Китаї і на інших ринках, що розвиваються, у результаті “унідержавного” підходу до ведення бізнесу в мережі.

Повертаючись до азійської кризи кінця ХХ століття, доводиться констатувати, що, за оцінками багатьох експертів, вона стала першим дзвіночком щодо необхідності ліквідації спекулятивної “бульбашки” у світових масштабах, що виникла на хвилі технологічного буму [13]. У період фінансового ажіотажу 1992–1997 рр. азійські корпорації, а також більшість інвесторів перестали звертати увагу на такі фундаментальні економічні поняття, як попит і пропозиція, адекватна фінансова звітність тощо. Як наслідок – неконтрольовані злиття і поглинання, сумнівні бухгалтерські технології, ліберальна політика у сфері амортизації активів стали основними важелями, що підтримували спекулятивне зростання ринку. Накопичення усіх цих системних дисбалансів призвело до

диспропорції попиту і пропозиції – ціни почали падати, а дебіторська заборгованість зростати, збільшувався попит на короткострокові фінансові ресурси, що призвів до колапсу кредитних ринків – фінансові установи зайняли вичікувальну позицію, а корпорації втрачали доступ до джерел фінансування. Щоб вирівняти дисбаланс, корпорації вимушені були різко збільшити дохідність за корпоративними облігаціями, провокуючи ризик дефолту. Для втримання ситуації компанії вимушені були піди на розпродаж активів, у результаті чого ринок піддався паніці – відбулося падіння цін на активи, дестабілізувалися ціни на нерухомість, відбулося падіння попиту, скорочення споживчих витрат, різко скоротилися обсяги інвестицій – настала рецесія, у результаті чого ринок позбавився наслідків чергової спекулятивної “бульбашки”.

Незважаючи на очевидні факти, фахівці називали різні причини азійської кризи, однак у переважній більшості випадків їх позиція фокусувалася на асинхронності розвитку реального і фінансового секторів економіки. Зокрема, Є. Балацький зазначив, що “...основною причиною міжнародної фінансової кризи 1997–1998 рр. був розрив між фінансовою сферою світової економіки і реальною економікою окремих країн”. А далі конкретизував: “...кризу слід класифікувати як фінансово-боргову... з високою мобільністю короткотермінового іноземного капіталу; ...криза стала реакцією на непомірне роздування фіктивного капіталу порівняно з розвитком реального сектору” [14, с. 93].

Останнім часом все активніше обговорюються питання походження сучасних фінансових криз, необхідності переформування глобальної фінансової системи, зокрема та міжнародних регулятивних механізмів в цілому. Неоліберальні економісти, як правило, шукають внутрішні причини криз і, передусім, вбачають їх в асиметрич-

ній економічній політиці (особливо грошово-кредитній), а їх опоненти часто пов’язують ці причини з фінансовою лібералізацією. Так, зокрема, І. Грабел називає п’ять сукупностей ризиків, що виникли внаслідок лібералізації фінансових систем (валютний ризик, ризик “втечі” капіталу, ризик вразливості до асиметричних шоків, ризик “інфікування” і втрати суверенітету) [15]. Такої ж позиції дотримується О. Богомолов. Виокремлюючи когерентні ефекти глобалізації та стабільності національних фінансових систем, він зазначає, що навіть у випадку, коли фінансові кризи зумовлені внутрішніми причинами (неефективною державною політикою), наявність значних потоків короткострокового спекулятивного капіталу і можливість їх швидкої “втечі” з країни посилює вплив цих криз [16, с. 34–35].

Кризи останніх десятиліть були “підігріті” надмірною “спокусою” високих доходів від фінансових спекуляцій та авантюрними переходами від оптимального балансу між лібералізацією економіки всередині країни та її відкритістю для зовнішніх чинників. Вони сфокусували проблему щодо обмеженості “рецептів монетарної ідеології” на шляху вирішення глобальних і локальних питань фінансової стабілізації. Для нейтралізації та управління внутрішніми кризами може бути розроблена й успішно реалізуватися національна програма економічних заходів щодо виходу з них, а от можливість впливати різноплановими заходами національної економічної політики на поведінку іноземних інвесторів вкрай обмежена, особливо у випадку падіння довіри до країни-реципієнта. У деяких випадках запропоновані внутрішні антикризові заходи можуть, навпаки, посилити глибину кризи. Тому негативні та деструктивні наслідки фінансових криз останніх років змушують як боржників, так і кредиторів більш критично підходити до лояльності потоків капіталу, а перед

світовою спільнотою, як ніколи актуально, постає питання гармонізації механізмів і методів регулювання глобальних економічних процесів. У цьому контексті створення апексної установи має організувати ринок таким чином, щоб унеможливити підпорядкування жодному з гравців ринку, а діяти вона має виключно в інтересах усіх учасників (в основу принципу прийняття рішень потрібно закласти методіку Blockchain).

Але допоки відбуватиметься побудова “принципово нової, наддержавної моделі регулювання глобальних економічних процесів”, фінансова глобалізація діє на вразливість національних економік і ринків окремих країн, як каталізатор, спричиняючи нові виклики та ризики, що може призвести до виникнення і поширення нового витка кризи. Експерти й аналітики зазначають, що фінансова глобалізація допомагає країнам з ринками, що розвиваються, знизити макроекономічну нестабільність, проте вони не завжди здатні скористатися цією перевагою [17]. Зростаюча конкуренція за перерозподіл світових доходів, модифікація існуючих протиріч і виникнення нових, які є наслідком глобалізації, стають причиною для розгляду фінансових криз як інструменту геоекономічного впливу у геофінансовому просторі. Дуже часто йдеться про “кероване переміщення криз” (у літературі часто застосовують термін “трансфер криз”), коли їх намагаються перемістити з країн-епіцентрів у напрямку периферії. Трансфер криз і фактори їх зародження спрямовуються у потрібному напрямку шляхом реалізації низки механізмів і, зокрема: провокування фінансових криз у бажаному місці; через міжнародні фінансові організації, які функціонують в інтересах розвинутих країн; через штучну пролонгацію життєвого циклу продукції на ринках інших країн; експорт відпрацьованих і морально застарілих технологій з метою консервації відсталості країн напівпериферії

і периферії; шляхом нерівномірного розподілу прямих іноземних інвестицій і через недобросовісну поведінку іноземних інвесторів; через викачування природних ресурсів (наприклад, “нафтові” і “газові” війни); через поглинання незахищених інтелектуальних продуктів; диспаритет у торгівлі високотехнологічними товарами і послугами; шляхом залучення найбільш продуктивних трудових ресурсів; через дискримінацію у зовнішній торгівлі; шляхом вигоди від перекладання податкового тягаря [18]. Трансфер криз, підсилений заходами антикризової політики в розвинутих країнах дуже часто є джерелом загроз національній безпеці інших країн.

У цьому сенсі криза 2008–2009 рр. не стала винятком. Аналіз наукової літератури з цієї проблематики дає підстави констатувати, що основними її ознаками є структурно-системний прояв і глобальний характер.

Науковці, дискутуючи щодо причин виникнення сучасних криз, мають багато різноманітних точок зору та аргументів, які можна систематизувати у кілька груп. По-перше, з позицій суспільно-історичних трансформацій, криза 2008–2009 рр. розглядається як крах певного етапу капіталізму, названого “капіталізмом грошового управління”, чи в іншій редакції – його “споживацько-боргової моделі англо-саксонського типу” [10, с. 352–366].

По-друге, у рамках теорії структурних криз вона розглядається як наслідок глобальних дисбалансів, які спричинені: 1) поглибленням платіжних дисбалансів; 2) скороченням частки “старих гравітаційних центрів” у загальній сумі глобальних заощаджень за відповідного зростання обсягів заощаджень у “нових гравітаційних центрах” – так званий “парадокс заощаджень” (global savings glut); 3) багаторічним поглибленням диспропорцій у розвитку фінансового й реального секторів світової економіки; 4) домінуванням операцій

із фінансовими активами, що призвело до перетворення фінансового сектору світової економіки на практично самостійну сферу; 5) накопиченням глобальних надлишків ліквідності внаслідок американської політики “легких грошей”; 6) змінами векторної спрямованості транскордонних потоків капіталу; 7) збереженням в більшості країн тенденції випереджального зростання інфляції, порівняно зі збільшенням реального ВВП. За влучним алегоричним порівнянням М. Обстфельда “...ця суміш інгредієнтів, як ми тепер знаємо, виявилася смертельною” [19].

По-третє, з інституційної точки зору причини кризи 2008–2009 рр. дуже часто розглядають у площині “провалів” двох найбільших інститутів – ринку і держави. У такому контексті криза стала формою прояву недовіри ринкових інститутів і, водночас, неефективності державної політики економічного регулювання [20, с. 107].

По-четверте, особливо актуальними є психологічні фактори у поясненні причин кризи. Виходячи за рамки неокласичного аналізу, прихильники цих концепцій акцентують увагу на “людському чиннику” – людських помилках. Зазначаючи вплив некомпетентності, жадібності й ірраціональності, фокусують увагу на непрофесіоналізмі керівництва окремих фінансових інститутів, безвідповідальності фінансових агентів, що продають завідомо ризикові активи, вказують на експлуатацію фінансового простору “спекулянтами різного калібру” та повне ігнорування ними усіх кризових передумов, недостатню компетентність державних діячів у сфері прийняття управлінських і фінансових рішень. У такому контексті криза розглядається як результат фінансової нестабільності, “непереборної спокуси і жаги “легких грошей” для акторів і глядачів великого фінансового спектаклю 2002–2007 р.” [20, с. 108].

По-п’яте, це єдина криза, яка має амплітуди з затухаючими коливаннями, перша

велика амплітуда була у 2008–2010 рр., а наступна хвиля розпочалась у 2015 р. із сировинної кризи та кризи ринків країн, що розвиваються, і перманентно перемістилась у цифровий простір, спричинивши перший шок кризи криптовалют у 2017 р., сигналізуючи про неконтрольовану волатильність ринку криптовалют і необхідність запровадження превентивних заходів перед переходом до абсолютно нової форми цифрової економіки.

Відтак сучасна криза за усіма ознаками свого структуро-системного прояву є кризою не внутрісистемної корекції, а глобальних міжсистемних трансформацій. У цьому розумінні вона має принципові відмінності від розглянутих раніше криз. Йдеться про те, що попередні кризи протікали на основі так званої лінійної логіки та відбувалися за принципом причинно-наслідкових трансформацій у чітко окресленому форматі (наприклад, криза надвиробництва, фінансова, банківська, фондова, боргова, валютна кризи). Розглядаючи кризу міжсистемних трансформацій, необхідно враховувати принципову новизну її природи і механізмів протікання, коли відбуваються більш глибокі перетворення. Такі кризи, як правило, є кризами подвійної, потрійної або навіть багатофакторної дії (пов’язані з впливом не лише економічних, а й глобально-цивілізаційних та соціальних циклів). За таких умов “майбутнє перестає бути передбачуваним; воно більше не базується на підвалинах теперішнього. Як результат цього: а) утверджується принцип необоротності процесів; б) порушується часова симетрія; в) перестають діяти притаманні для попередньої системи закони, на основі яких відбувались еволюційні зміни. Йдеться про усвідомлення того, що суспільство у своєму розвитку зазнає впливу інверсійних у часі законів і закономірностей” [10, с. 122].

З огляду на вищезазначене, немає нічого дивного у тому, що позиції учених, аналітиків і політиків не збігаються, коли

дискусія стосується природи, першопричин виникнення і шляхів подолання сучасних криз. Мають рацію всі ті, хто вважає, що вони зумовлені фінансовими інноваціями (нові фінансові інструменти, технології та продукти, нетрадиційні фінансові інститути), так само як і ті, хто пов'язує їх із факторами проциклічності (хибні стимули розвитку: система винагород (зорієнтованих на короткострокові результати), недостатній облік довгострокових ризиків (включаючи циклічність у системах ризик-менеджменту); необмежене зростання фінансового важеля: активний розвиток похідних фінансових інструментів, секюритизація, розвиток нетрадиційних фінансових інститутів та інших фінансових інновацій, які збільшують фінансовий важіль) [21, с. 7].

Варто зазначити, що циклічність криз свідчить про те, що висновків з уроків історії так і не зроблено і це, мабуть, є найбільшою проблемою сучасного світу. Рух вперед базується на так званій “короткій пам’яті” або на тому, що ніхто не бажає вірити фактам, якщо йдеться про отримання особистого доходу. Ключовою рисою будь-якої економічної кризи є те, що продавці фінансових “бульбашок”, на яких базується спекулятивний дохід, всілякими допустимими способами намагаються переконати у стабільності ринку і беззастережно вірити в його позитивний тренд навіть за умови, коли він перебуває на межі колапсу чи й перейшов її.

Сутнісна основа сучасних криз полягає у протиріччі між законами функціонування глобально-центричної економіки, як системної цілісності, і гетерогенністю структурно-функціональної побудови геопростору, що функціонує на принципах дивергенції глобального розвитку. Тому характер поширення криз нагадує розповсюдження сейсмічних хвиль з резонансним ефектом (рис. 3).

Криза 2008–2009 рр. стала першою кризою міжсистемних трансформацій, ево-

люція якої відбувалася за специфічним сценарієм. Її першоосновою була криза іпотечного ринку США, що стала епіцентром і трансформувалась у міжнародну фінансову кризу фінансових інститутів розвинутих країн, поширюючись через складні фінансові інструменти зі закладеними ризиками іпотечного кредитування у США. Криза вперше розкрила дію системних ризиків, які прямо залежали від розвитку ринку похідних цінних паперів, а першим кроком до їх запуску стали величезні втрати провідних банківських груп США і Європи.

Першочергово криза “вдарила” по сектору, де були надуті найбільші “бульбашки” – це сектор нерухомості. Наступним став фінансовий сектор, у якому спостерігався значний дефіцит поточного рахунку платіжного балансу і / чи значний обсяг зовнішнього боргу. Наостанку хвиля кризи “накрила” країни, що розвиваються через канали, які прямо чи опосередковано пов’язані з зовнішньою торгівлею шляхом відтоку капіталу, що спричинило наймасштабнішу глобальну економічну кризу. Вже у лютому 2010 р. засновник Давоського форуму К. Шваб назвав цю кризу “кризою покоління”. Окрім цього, вона викликала значний ефект “інфікування”, розповсюдившись на ринки, що розвиваються (2015 р.), а далі “хвилі з вторинним резонансним ефектом” докотилися до Інтернет-мережі, цифрового бізнесу та криптовалют (2017 р.).

Події, що відбулися впродовж останніх років, дали потужний імпульс процесам формування якісно інших геоекономічних і геополітичних основ реформування глобальної фінансової системи. Поширення кризи на більшість країн – “старих гравітаційних центрів” і загроза її розповсюдження на інші країни вимагали від багатьох із них проведення безпрецедентних антикризових заходів щодо фінансових компаній зокрема і фінансової системи загалом.

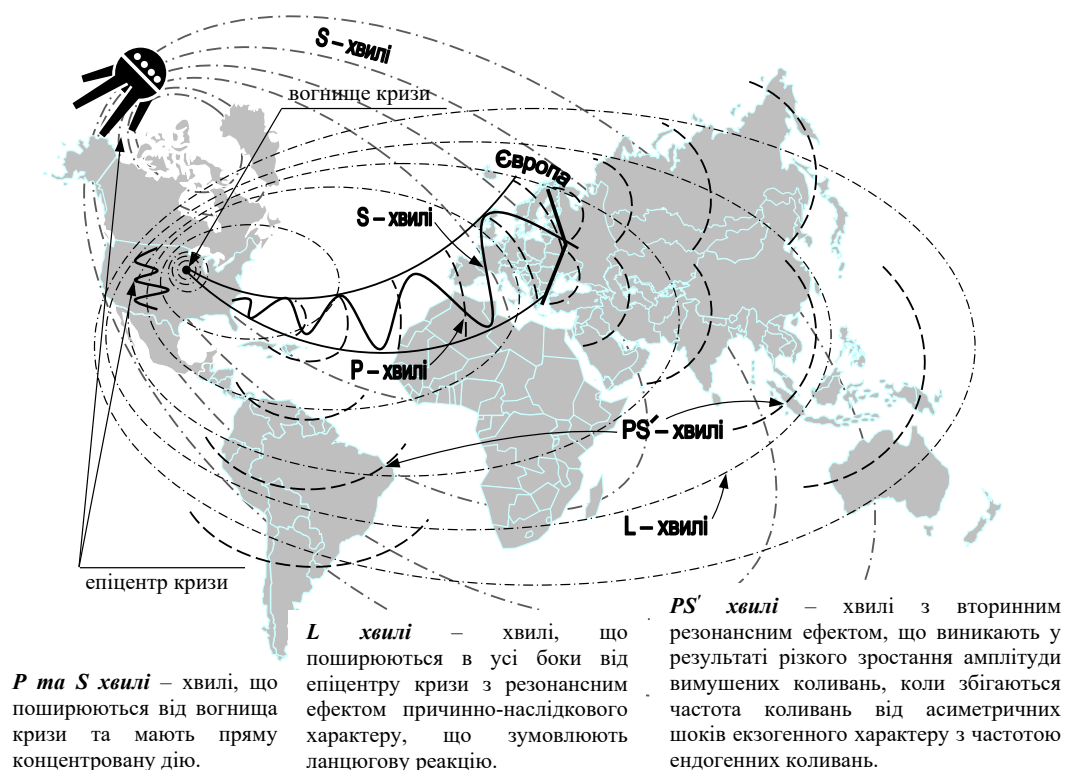

Рис. 3. Схематична інтерпретація поширення глобальної кризи міжсистемних трансформацій [3, с. 374]

Примітка. Перша стадія сучасної глобальної кризи міжсистемних трансформацій об'єднала три етапи. *Перший етап кризи* – з липня 2007 до серпня 2008 р. – характеризувався розвитком американської іпотечної кризи, списанням банками значних сум за "сумнівними" заставами і першими банкрутствами фінансових установ. Лише за цей час світова фінансова система понесла втрати у сумі майже 800 млрд дол. США. *Другий етап* – криза ліквідності – відбувалася "сплесками", але з середини вересня 2008 року вона набула певної стійкості. Справжньою помилкою регуляторів США на цьому етапі стала згода на банкрутство Lehman Brothers, яка була зроблена з коректних теоретичних міркувань – запобігти "моральному ризику", не знімаючи відповідальності з учасників ринку. Проте, водночас, це засвідчило також про недостатнє розуміння глибини сучасної кризи: банкрутство Lehman Brothers налякало усіх, оскільки показало, що більше немає надійних брендів. *Третій етап* – "параліч" кредиту, як наслідок кризи ліквідності і недовіри у банківській системі. Чим довше він продовжується, тим більше збитків завдає поточній економічній діяльності, а особливо – майбутнім капіталовкладенням. *Четвертий етап* – "кібер криза" поширення кризи через всесвітню мережу Інтернет, яка зачіпає не лише матеріальні, а й віртуальні активи.

Ще більше зросла значимість додаткових джерел фінансування, а також створення ефективних механізмів формування фінансових ресурсів, які могли б не допустити масштабного розвитку кризових процесів і створили б додаткові стабілізуючі "точки опори" у світовій економіці.

Унікальність і неповторність кожної з криз можна доводити через констатацію

низки фактів, які характеризують саме її. Однак, перефразовуючи афоризм класика світової літератури М. Твена "історія не повторюється, вона рифмується", резюмуємо: кризи не повторюються – вони є унікальними, вони самоорганізуються і структуруються на різних рівнях системних і міжсистемних перетворень, демонструючи структурну цілісність і гетерогенність сві-

ту, формуючи закономірності й принципи глобального розвитку.

До прикладу, застосовані світовою спільнотою заходи глобального управління (виконання рішень, ухвалених на самітах лідерів країн G20 протягом 2008–2010 рр.) виявилися успішними лише для подолання локальних наслідків. Щоправда, такі заходи мали серйозні “ускладнення” – практично усі провідні економіки світу потрапили у ще більшу боргову кризу. Суверенний борг США, наблизившись до свого максимуму, спричинив серйозні коливання на фондових ринках світу. Боргові кризи та дисбаланси державних бюджетів країн ЄС похитнули позиції євро й надалі є загрозою світовій економічній безпеці.

Високий рівень інтегрованості національних економік між собою не дає змоги ефективно застосовувати традиційні заходи протекціоністського характеру для посилення національної економічної безпеки без відтуння на інші економіки. Зважаючи на вищезазначене, “валютні війни” між Китаєм та США у 2009–2010 рр. виявилися неефективними та безрезультатними і не сприяли врегулюванню ні глобальних економічних проблем, ні питань локального рівня.

За повідомленням New Scientist офіційні доходи провідних корпорацій коливаються в межах 20–23% загальносвітової виручки, але, водночас, вони фактично володіють більшістю світових компаній, охоплюючи при цьому 60% загальносвітових доходів. Фінансові ланцюги остаточних бенефіціарів ведуть до 147 компаній, активи яких перетинаються між собою, утворюючи фактично спільну власність, що забезпечує цьому конгломерату контроль за майже 40% глобального корпоративного багатства.

Якщо зважити на усі ризики та виклики, можна дійти висновку, що об’єктивно назрілою стала проблема необхідності трансформації існуючих підходів до регу-

лювання криз, а саме – досягнення домовленостей щодо розподілу відповідальності між країнами “гравітаційними центрами” за майбутнє світового співтовариства.

Загроза розповсюдження кризи єврозони поставила на порядок денний питання про необхідність значного переформатування світової економіки. На саміті лідерів країн G20 у Каннах (Франція), який відбувся 3–4 листопада 2011 р., вперше схвалили план дій в економічному секторі, яким були встановлені певні політичні зобов’язання країн-членів, визначені жорсткі терміни їх виконання, заявлено про посилення контролю за їх виконанням.

У прийнятому на Канському саміті плані дій для забезпечення економічного зростання та зайнятості визначені чіткі завдання для кожної з країн-членів як для вирішення короткострокових проблем, так і для зміцнення середньострокової основи світового економічного зростання. Також визнано за необхідне посилити роль міжнародних організацій, що здійснюють нагляд на світових фінансових ринках.

Таким чином, Канський саміт G20 продовжив тренд на посилення глобального управління, що в часі демонструє неспроможність впливати на події без перебудови світової фінансової системи, відмови від безконтрольного фіктивного капіталу, відходу від практики роздування “фінансових бульбашок”, прив’язки фінансових ресурсів до реальних активів та інше. Процеси, що відбуваються у світовій економіці, потребують вже не лише контролю за дотриманням встановлених правил, а вимагають активного втручання за спільною згодою всіх сторін з метою переформатування світового фінансового порядку.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо до таких висновків і узагальнень:

По-перше, можемо з впевненістю констатувати, що актуальність дослідження

проблеми глобальної фінансової нестабільності виходить на якісно новий рівень. Її актуальність підсилюється новими реаліями глобального розвитку, серед яких – уповільнення темпів економічного зростання у глобалізованому світі, що розвивається “на різних швидкостях”, та розширення глобальної невизначеності, які у сукупності погіршують перспективи посткризового відновлення і матимуть глибокі наслідки руйнування сучасної глобальної фінансової архітектури.

По-друге, системними детермінантами глобальної фінансової нестабільності є: 1) гіпертрофована асиметрія між фінансовим і реальним сектором у результаті динамічного розвитку операцій з похідними фінансовими інструментами; 2) зміна інституційного характеру впливу на світову боргову економіку і дисбаланси заощаджень та інвестицій; 3) розриви у рівні економічного розвитку “старих” і “нових” гравітаційних центрів, що призводить до дестабілізації геофінансового простору та розбалансованості глобальної фінансової архітектури.

По-третє, аналіз симетрично-асиметричних ефектів глобальної фінансової нестабільності свідчить про те, що: 1) світова економіка має яскраво виражений рентний характер і саме ця обставина є ключовою детермінантою нерівноваги і дисбалансів у світовій економіці, що зумовлює асиметричний характер прояву їх соціально-економічних та інституційно-політичних ефектів; 2) сучасна глобальна економіка – це фінансова за своїм змістом і формами прояву економіка; 3) у глобальній фінансовій економіці не діють принципи еквівалентності і справедливості міжнародного обміну й перерозподілу, а спрацьовує принцип “поляризації глобального суспільства”.

По-четверте, остання глобальна криза міжсистемних трансформацій стала каталізатором глибинних проблем світового економічного розвитку, а неспроможність швидкого

подолання її наслідків засвідчує невідповідність існуючих принципів і механізмів регулювання економічних процесів новим реаліям. Відтак, незважаючи на апробовані державами антикризові заходи, економічна ситуація в світі загалом суттєво не покращилася. Навпаки, набули розвитку нові кризові явища, уповільнилося зростання провідних економік, з’явилися ознаки уразливості економік, що розвиваються. Відтак антикризові заходи національного рівня не дають очікуваного кумулятивного ефекту, а високий ступінь глобалізації світової економіки потребує безпосереднього втручання в економічні процеси на рівні глобального управління. Щоб досягнути бажаної мети, необхідно обмежити одні ринкові свободи на користь інших, щоправда, немає певності, що це не призведе до виникнення дисбалансів нового порядку. Однак зробити це можливо лише шляхом досягнення взаємовигідних компромісів міждержавного характеру.

Таким чином, об’єктивна необхідність побудови нової світової фінансової архітектури, перезавантаження на якісно нових принципах, механізмах та взаємозв’язках глобального управління, ставить виклики щодо створення нового світового фінансового порядку.

Список використаних джерел

1. Самуельсон П. *Економіка* : в 2 т. / Пол Антони Самуельсон. – М. : НПО “Алгон”, 1993. – 740 с.
2. Яковец Ю.В. *Рента, антирента и квази-рента в глобально-цивилизационном измерении* / Ю.В. Яковец. – 2-е изд., доп. – М. : Академ-книга, 2003. – 240 с.
3. Кравчук Н.Я. *Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору* / Наталія Кравчук. – К. : Знання, 2012. – 782 с. – (Сучасна наука).
4. Ануреев С.В. *Денежно-кредитная политика, диспропорции и кризисы : монография* / С.В. Ануреев. – М. : КНОРУС, 2009. – 448 с.

5. Как избежать ресурсного проклятия / под ред. Макартена Хамфриса, Джеффри Д. Сакса, Джозефа Ю. Стиглица ; предисл. Дж. Сороса ; пер. с англ. Н. Автономовой, И. Фридмана ; под ред. Е. Добрушиной и А. Кнобеля. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011. – 464 с.
6. Кондратьев В. Минерально-сырьевые ресурсы как фактор глобальной конкурентоспособности / В. Кондратьев // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2010. – № 6. – С. 20–30.
7. Монтес М.Ф. “Азиатский вирус” или “голландская болезнь”? Теория и история валютных кризисов в России и других странах / М.Ф. Монтес, В.В. Попов ; пер с англ. В. Попова. – М. : Дело, 1999. – 136 с.
8. Юрій С. Світові економічні кризи та їхні сучасні модифікації / Сергій Юрій // *Вісн. Терноп. нац. екон. ун-ту*. – 2007. – Вип. 5. – С. 13–16.
9. Кругман П. Уолл-стрит “теряет неприкосновенность” [Электронный ресурс] / П. Кругман. – Режим доступа : <http://www.bfm.ru/articles/2011/10/17/pol-krugman-uoll-strit-terjaet-neprikosnovennost.htm>
10. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
11. Варга Е. С. Избранные произведения. Экономические кризисы / Е.С. Варга. – М. : Издательство “Наука”, 1974. – 432 с.
12. Шморгул О. Світова фінансова криза у цивілізаційному вимірі / Олександр Шморгул // *Філософська думка*. – 2009. – № 2. – С. 56–71.
13. Красножонов Б. Глобальный азиатский финансовый кризис 1997 года и его последствия / Б.Ю. Красножонов // *Международная экономика*. – 2006. – № 6. – С. 27–32.
14. Балацкий Е. Международный финансовый кризис 1997–1999 гг. и российская экономика // *Экономист*. – 2000. – № 5. – С. 86–96.
15. Grabel I. A post-Keynesian analysis of financial crisis in the developing world and directions for reform / I. Grabel / *A Handbook of Alternative Monetary Economics*. Ed. By P. Arestis and M. Sawyer. Cheltenham, UK, Northampton, USA, 2006. – P. 404.
16. Богомолов О.Т. Мировая экономика в век глобализации / О.Т. Богомолов. – М. : Экономика, 2007. – 368 с.
17. Prasad E. Effects of financial globalization on developing countries: some imperial evidence [Electronic resource] / E. Prasad, K. Rogoff, S.-J. Wei and M. Kose ; IMF. – March 17. – 2003. – Access mode : <http://www.imf.org>
18. Пирожков С.І. Фінансова політика в Україні та Російській Федерації: порівняння, досвід, проблеми / С.І. Пирожков, А.І. Сухоруков, О.Я. Григоренко ; за ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІУРВ, 2000. – С. 11–39.
19. Obstfeld M. Global imbalances and the financial crisis: products of common causes [Electronic resource] / Maurice Obstfeld, Kenneth Rogoff // *Asia and the Global Financial Crisis: Asia Economic Policy Conference*. – Access mode : <http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/globalimbalances2010.pdf>
20. Несветаилова А. За пределами политэкономии Мински: ликвидность и фынансовые инновации в контексте глобального кредитного кризиса / А. Несветаилова // *Вопросы экономики*. – 2011. – № 6. – С. 107–121.
21. Данилов Ю. Финансовая архитектура посткризисного мира / Ю. Данилов, В. Седнев, Е. Шипова // *Вопросы экономики*. – 2009. – № 11. – С. 4–17.
22. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З.О. Луцишин. – К. : Видавничий центр “Друк”, 2002. – 320 с.
23. Бураковський І.В., Плотников А.В. Мировая экономика: глобальный финансовый кризис / И.В. Бураковский, А.В. Плотников. – Харьков : Фолио, 2010. – 415 с.
24. Гринспен А. Эпоха потрясений: проблемы и перспективы мировой финансовой системы : пер. с англ. / Алан Гринспен. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 496 с.

25. Сніжко О. Методологічний еkleктизм у трактуванні сутності фінансової системи [Електронний ресурс] / О. Сніжко // Міжнародна економічна політика. – 2014. – № 2. – С. 99–119. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2014_2_7

References

1. Samuelson, P. (1993). *Ekonomika* [Economy]. (Vol. 1-2). Moscow: NPO "Algon" [in Russian].
2. Yakovets, Yu.V. (2003). *Renta, antirenta i kvazirenta v globalno-tsvivilizatsionnom izmernenii* [Rent, anti-rent and quasi-rent in the global civilizational dimension]. (2nd ed., rev.). Moscow: Akademkniga [in Russian].
3. Kravchuk, N.Ya. (2012). *Dyverhentsiia hlobalnoho rozvytku: suchasna paradyhma formuvannya heofinansovoho prostoru* [The divergence of global development: the modern paradigm of the formation of geo-financial space]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Anureev, S.V. (2009). *Denezhno-kreditnaya politika, disproportsii i krizisy* [Monetary policy, imbalances and crises]. Moscow: KNORUS [in Russian].
5. Hamfrisa, M., Saksa, Dzhefri D., Stiglitsa Dzhozefa, Yu. (2011). *Kak izbezhat resursnogo proklyatiya* [How to avoid a resource curse]. (N. Avtonomova, I. Fridman, E. Dobrushina, A. Knobel, Trans.). Moscow: Izd. Instituta Gaydara [in Russian].
6. Kondratev, V. (2010). *Mineralno-syirevyie resursy kak faktor globalnoy konkurentosposobnosti* [Mineral resources as a factor of global competitiveness]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya – World Economy and International Relations*, 6, 20-30 [in Russian].
7. Montes, M.F., Popov, V.V. (1999). "Aziatskiy virus" ili "gollandskaya bolezn"? *Teoriya i istoriya valyutnyih krizisov v Rossii i drugih stranah* ["Asian virus" or "Dutch disease"? Theory and history of currency crises in Russia and other countries]. Moscow: Delo [in Russian].
8. Yurii, S. (2007). *Svitovi ekonomichni kryzy ta yikhni suchasni modyfikatsii* [World economic crises and their modern modifications]. *Visnyk Ter-*

nopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Ternopil National Economic University, 13-16, 13. (Vol. 5) [in Ukrainian].

9. Kruhman, P. *Uoll-stryt "teriaet neprykosnovennost"* [Wall Street "Losing Immunity"] Available at: <http://www.bfm.ru/articles/2011/10/17/pol-krugman-uoll-strit-terjaet-neprikosnovennost.htm>

10. Halchynskiy, A.S. (2010). *Ekonomichna metodolohiia. Lohika onovlennia: Kurs lektsii* [Economic methodology. Logic Upgrade: Course lectures]. Kyiv: ADEF-Ukraina [in Ukrainian].

11. Varga, E.S. (1974). *Izbrannyye proizvedeniya. Ekonomicheskie krizisy* [Selected Works. Economic crises]. Moscow: Izdatelstvo "Nauka" [in Russian].

12. Shmorhun, O. (2009). *Svitova finansova kryza u tsyvilizatsiinomu vymiri* [The world financial crisis in a civilizational dimension]. *Filosofska dumka – Philosophical Thought*, 2, 56–71 [in Ukrainian].

13. Krasnozhonov, B. (2006). *Globalnyi aziatskiy finansoviy krizis 1997 goda i ego posledstviya* [Global Asian financial crisis of 1997 and its consequences]. *Mezhdunarodnaya ekonomika - International Economy*, 6, 27–32 [in Russian].

14. Balatskiy, E. (2000). *Mezhdunarodnyy finansoviy krizis 1997–1999 gg. i rossiyskaya ekonomika* [The international financial crisis of 1997–1999 and Russian economics]. *Ekonomist - Economist*, 5, 86–96 [in Russian].

15. Gabel, I., Arestis, P. & Sawyer, M. (Ed.). (2006). *A post-Keynesian analysis of financial crisis in the developing world and directions for reform. A Handbook of Alternative Monetary Economics*. Cheltenham, UK, Northampton, USA.

16. Bogomolov, O.T. (2007). *Mirovaya ekonomika v vek globalizatsii* [The global economy in the age of globalization]. Moscow: Ekonomika [in Russian].

17. Prasad, E., Rogoff, K., Wei, S.-J., Kose, M. *Effects of financial globalization on developing countries: some imperial evidence*. IMF. (2003, March, 17). Available at: <http://www.imf.org>

18. Pyrozhekov, S.I., Sukhorukov, A.I. (Eds.), Hryhorenko, O.Ya. (2000). *Finansova polityka v*

Ukraini ta Rosiiskii Federatsii: porivniannia, dosvid, problemy [Financial policy in Ukraine and the Russian Federation: comparisons, experience, problems]. Kyiv: NIURV [in Ukrainian].

19. Obstfeld, M., Rogoff, K. *Global imbalances and the financial crisis: products of common causes Asia and the global financial crisis: Asia Economic Policy Conference*. Available at: <http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/globalimbalances2010.pdf>

20. Nesvetaylova, A. (2011). *Za predelami politekonomii Minski: likvidnost i fyinansovyie innovatsii v kontekste globalnogo kreditnogo krizisa* [Beyond political economy Minsky: liquidity and financial innovations in the context of the global credit crisis]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 6, 107–121 [in Russian].

21. Danilov, Yu., Sednev, V., Shipova, E. (2009). *Finansovaya arhitektura postkrizisnogo mira* [Financial architecture of the postcrisis world]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 11, 4–17 [in Russian].

22. Lutsyshyn, Z.O. (2002). *Transformatsiia svitovoi finansovoi systemy v umovakh hlobalizatsii* [Transformation of the world financial system in the conditions of globalization]. Kyiv: Vydavnychyi tsentr “DrUK” [in Ukrainian].

23. Burakovskiy, I.V., Plotnikov, A.V. (2010). *Mirovaya ekonomika: globalniy finansoviy krizis* [World economy: global financial crisis]. Harkov: Folio [in Russian].

24. Grinspen, A. (2008). *Epoha potryaseniy: problemy i perspektivy mirovoy finansovoy sistemy* (Trans.). Moscow: Alpina Bizes Buks [in Russian].

25. Snizhko, O. (2014). *Metodolohichniy eklektyzm u traktuvanni sutnosti finansovoi systemy* [Methodological eclecticism in the interpretation of the essence of the financial system]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International Economic Policy*, 2, 99–119. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2014_2_7

Стаття надійшла до редакції 24.09.2018.

УДК 336.148:352

Ольга КИРИЛЕНКО,
Олег ВАЦЛАВСЬКИЙ

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ ПРИ ПЛАНУВАННІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Досліджено практику здійснення бюджетного контролю в процесі складання, розгляду і прийняття рішень про місцеві бюджети. Проведено аналіз динаміки прогнозних і затверджених показників доходів та видатків місцевих бюджетів України. Визначено основні проблеми планування доходів і видатків місцевих бюджетів. Обґрунтовано доцільність функціонування громадського контролю в процесі формування місцевих бюджетів. Виокремлено напрями удосконалення бюджетного контролю при складанні, розгляді та прийнятті рішень про місцеві бюджети.

Ключові слова: бюджетний контроль, громадський контроль, громадська експертиза, доходи та видатки місцевих бюджетів, органи місцевого самоврядування, бюджетні порушення, трансферти.

Ольга КИРИЛЕНКО, Олег ВАЦЛАВСКИЙ

Бюджетный контроль при планировании местных бюджетов

Исследовано практику осуществления бюджетного контроля в процессе составления, рассмотрения и принятия решений о местных бюджетах. Проведен анализ динамики прогнозных и утвержденных показателей доходов и расходов местных бюджетов Украины. Определены основные проблемы планирования доходов и расходов местных бюджетов. Обоснована целесообразность функционирования общественного контроля в процессе формирования местных бюджетов. Выделены направления совершенствования бюджетного контроля при составлении, рассмотрении и принятии решений о местных бюджетах.

Ключевые слова: бюджетный контроль, общественный контроль, общественная экспертиза, доходы и расходы местных бюджетов, органы местного самоуправления, бюджетные нарушения, трансферты.

Olha KYRYLENKO, Oleh VATSLAVSKYI

Budget control when planning local budgets

Introduction. *Most of the local budgets are subsidized, there are many shortcomings in planning the revenue and expenditure part of the budgets, a rather high level of violations when considering and taking decisions on local budgets, which, accordingly, does not carry out a number of socio-economic functions of local self-government bodies. Therefore, the key role in*

reducing all of the above-mentioned negative phenomena, which are currently present in the process of forming local budgets, is allocated to budget control.

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the current state of budget control in drafting, reviewing and making decisions about local budgets in order to identify the most significant problems and outline ways of their solution taking into account the realities of the modern economy.*

Results. *To date, there are many shortcomings in the planning of the revenue and expenditure part of the budgets, as well as a rather high level of violations when considering and making decisions about local budgets, due to which the number of socioeconomic functions of local self-government bodies is not carried out accordingly. In 2017, at the time of the inspection, the facts of conducting operations with allocation of budget funds for the total amount of UAH 99.4 million were detected in violation of the legislation, which is UAH 20.9 million more than in the previous year, incl. Violation of funds from the state budget – 58.6 million UAH, with funds from local budgets – more than 40.8 million UAH. A key role in reducing all of the above-mentioned negative phenomena, which are currently present in the process of formation of local budgets, is allocated to budget control.*

Conclusions. *The conducted research of the practice of budget control in drafting, reviewing and taking decisions on local budgets made it possible to formulate the following conclusions and proposals: it is necessary to form a single mechanism for calculating the planned and forecast indicators of revenues of local budgets; it is necessary to increase the level of openness and transparency in the process of drafting local budgets; it is worth improving the legislative framework that would oblige local authorities to involve public representatives in the process of preparing and adopting decisions on local budgets.*

Keywords: *budget control, public control, public examination, revenues and expenditures of local budgets, local self-government bodies, budget violations, transfers.*

JEL Classification: G20, G28.

Постановка проблеми. Бюджетний контроль в процесі формування місцевих бюджетів має важливе значення у забезпеченні ефективного функціонування органів місцевого самоврядування. Справа в тому, що на сьогодні існує чимало недоліків під час планування дохідної та видаткової частини бюджетів, а також доволі високий рівень порушень при розгляді і прийнятті рішень про місцеві бюджети, через що відповідним чином не здійснюються низка соціально-економічних функцій органів місцевого самоврядування. Тому ключову роль у подоланні зазначених негативних явищ відводиться бюджетному контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним аспектам

здійснення бюджетного контролю присвятили праці такі вітчизняні вчені, як: М. Гупаловська [1], В. Дем'янишин [2], Л. Дікань [3], І. Микитюк [4], В. Опарін [5], В. Федосов [5], О. Шевчук [6]. Проте багато питань, що стосуються дослідження практичних аспектів функціонування бюджетного контролю при складанні, розгляді та прийнятті рішень про місцеві бюджети, залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є аналіз сучасного стану здійснення бюджетного контролю при складанні, розгляді та прийнятті рішень про місцеві бюджети задля визначення найбільш значущих проблем та окреслення шляхів їх вирішення з урахуванням реалій сучасної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетний контроль спрямований на забезпечення доцільності, законності, достовірності, раціональності й ефективності дій учасників бюджетного процесу та присутній на усіх його стадіях. Бюджетний кодекс України визначає чотири стадії бюджетного процесу, стосовно місцевих бюджетів – це: складання проектів місцевих бюджетів; розгляд та прийняття рішень про місцеві бюджети; виконання місцевих бюджетів; підготовка та розгляд звіту про виконання місцевих бюджетів.

Розглянемо детальніше здійснення бюджетного контролю на першій стадії бюджетного процесу, оскільки від його результативності залежить якість проектів місцевих бюджетів, формування їх з планами соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, а отже, краще задоволення потреб місцевого населення. Бюджетний контроль на цій стадії покликаний забезпечувати правильну оцінку реальної ситуації у відповідному місцевому бюджеті (підсумки його виконання за попередні роки) і тим самим створювати підґрунтя для складання науково обґрунтованого і реального проекту місцевого бюджету. При цьому бюджетний контроль стає одним із основних інструментів для розробки ефективної бюджетної політики та прийняття рішень, котрі забезпечують результативне функціонування усіх учасників бюджетного процесу на рівні місцевого самоврядування.

Провідним органом виконавчої влади, з якого починається бюджетний контроль при складанні проектів місцевих бюджетів, є Міністерство фінансів України (МФУ), яке встановлює граничний обсяг бюджетних асигнувань для місцевих рад. Місцеві фінансові органи в процесі складання проектів місцевих бюджетів мають надавати Міністерству фінансів України необхідну інформацію для ефективного проведення

розрахунків обсягів міжбюджетних трансфертів та інших бюджетних показників [7].

Місцеві фінансові органи працюють у тісній взаємодії з Міністерством фінансів України в процесі складання проектів місцевих бюджетів. Також варто зазначити, що Мінфін виконує функцію державного контролю на цій стадії бюджетного процесу, встановлюючи граничні обсяги бюджетних асигнувань та перевіряючи надану йому відповідну інформацію від місцевих фінансових органів.

Місцеві фінансові органи, у свою чергу, при складанні проектів місцевих бюджетів здійснюють аналіз та контроль бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, щодо його відповідності меті та встановленим пріоритетам, а також вимогам раціонального й ефективного використання бюджетних коштів.

Зміст завдань і повноважень, покладених на місцеві фінансові органи, дає можливість зазначити, що вони займають центральне місце у процесі бюджетного контролю на першій стадії бюджетного процесу на рівні місцевих бюджетів. Головним завданням місцевих фінансових органів є забезпечення бюджетної дисципліни при складанні проектів місцевих бюджетів, а також додержання вимог щодо прозорості та гласності дій учасників бюджетного процесу, формування стратегічних цілей бюджетної політики та пріоритетних напрямів економічного розвитку територій на багаторічну перспективу при плануванні видаткової частини місцевих бюджетів.

Варто звернути увагу на розрахунок прогнозних показників доходів місцевих бюджетів, які доводить Міністерство фінансів України, та аналогічний розрахунок даних показників, який проводять місцеві фінансові органи. У табл. 1 наведено розрахункові показники щодо надходжень до місцевих бюджетів України у 2010–2017 рр.

**Динаміка доходів місцевих бюджетів України
(без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2010–2017 рр. (млн грн)***

Роки	Розрахункові показники МФУ	Затверджено місцевими радами	Фактичні дані звітнього року	Виконання розрахункових показників МФУ, %	Виконання планів, затверджених місцевими радами, %
2010	74431,7	83525,4	80515,8	108,2	96,4
2011	81043,7	85422,6	86456,6	106,7	101,2
2012	92566,3	97405,8	100813,8	108,9	103,5
2013	103141,4	112483,5	105171,1	102,0	93,5
2014	109284,8	111224,9	101087,6	92,5	90,9
2015	108458,3	98434,7	120461,7	111,1	122,4
2016	140334,4	146138,5	170645,4	121,6	126,8
2017	172642,1	176546,3	192346,0	111,4	108,9

*Розраховано на основі: [8, с. 22; 9, с. 23–28; 10, с. 24–25; 11, с. 26–27; 12, с. 25–26; 13, с. 24].

Згідно з наведеними даними, у період з 2010 р. по 2013 р. доходи місцевих бюджетів зросли на 24655,3 млн грн, і у 2013 р. становили 105171,1 млн грн. Проте вже у 2014 р. скоротилися на 4083,5 млн грн. Завдяки розпочатій реформі місцевого самоврядування у 2015 р. фактичні надходження до місцевих бюджетів почали збільшуватися і на кінець року становили 120461,7 млн грн. Позитивних результатів було досягнуто у 2016 р., адже доходи місцевих бюджетів зросли на 50183,7 млн грн, порівняно з попереднім роком. У 2017 р. доходи місцевих бюджетів становили 192346,0 млн грн. Отже, загалом обсяги доходів місцевих бюджетів із року в рік зростають, що є позитивною тенденцією.

Простежимо, яким чином здійснюється бюджетний контроль при формуванні доходів місцевих бюджетів. Проведемо аналіз розрахункових показників доходів місцевих бюджетів, обчислених МФУ та місцевими фінансовими органами. Так, у 2010 р. за розрахунками Міністерства фінансів надходження до місцевих бюджетів мали становити 74431,7 млн грн, а за розрахунками місцевих фінансових органів цей по-

казник був визначений у 83525,4 млн грн, розбіжність між показниками становила – 9093,7 млн грн. Аналогічна розбіжність також спостерігалася і в 2011–2013 рр. й становила 4378,9 млн грн, 4839,5 млн грн та 9342,1 млн грн. Найменша сума відхилень між цими розрахунковими показниками була у 2014 р., а саме – 1940,1 млн грн. Проте негативна тенденція щодо розбіжності вищезгаданих показників надходжень місцевих бюджетів продовжилася і наступними роками, у 2016 р. вона становила 5804,1 млн грн, у 2017 р. ця розбіжність зменшилась до 3904,2 млн грн.

Отже, на першій стадії бюджетного процесу при плануванні надходжень до місцевих бюджетів неможливо ефективно здійснювати бюджетний контроль внаслідок наявних розбіжностей між розрахунковими показниками Міністерства фінансів України та місцевих фінансових органів. Основною причиною таких розбіжностей є відсутність єдиної бази даних щодо надходжень до місцевих бюджетів, застосування різних методологічних підходів до розрахунку показників та відсутність чіткої взаємодії між міністерством і місцевими фінансовими

органами в частині формування проектів місцевих бюджетів. Ще однією причиною розбіжностей у розрахунках, які здійснюють ці органи, є відсутність відповідальності за внесення непідтверджених даних кожним учасником бюджетного процесу. Варто зазначити, що сукупність усіх вищезазначених факторів унеможлиблює побудову єдиної системи розрахунків прогнозних показників доходів місцевих бюджетів та знижує ефективність бюджетного контролю на рівні місцевого самоврядування.

Проаналізуємо динаміку видатків місцевих бюджетів України (табл. 2). Так, у 2010 р. видатки місцевих бюджетів становили 80515,5 млн грн, а вже у 2011 р. вони зросли майже вдвічі і на кінець року їх обсяг досяг 178070,5 млн грн. У 2012–2014 рр. видатки збільшились лише на 2263,9 млн грн, проте у 2015–2016 рр. відбулося значне зростання видатків – з 276925,2 млн грн до 346241,6 млн грн. Таке зростання видатків відбулося внаслідок розпочатої реформи місцевого самоврядування та бюджетної децентралізації.

Як і стосовно доходів, спостерігаються розбіжності в обсягах видатків місцевих бюджетів за розрахунковими показниками, об-

численими МФУ та місцевими фінансовими органами. Так, у 2010 р. за розрахунками Мінфіну видатки місцевих бюджетів мали становити 74431,7 млн грн, а за розрахунками місцевих фінансових органів цей показник був визначений на рівні 83525,4 млн грн, т.б. розбіжність – 9092,7 млн грн. Наступними роками розбіжності розрахованих показників видатків місцевих бюджетів стабільно наростали, і у 2017 р. досягли 39361,1 млн грн.

На рис. 1 показано динаміку планових показників видатків місцевих бюджетів України за розрахунками Мінфіну та місцевих фінансових органів у відсотках до фактично здійснених видатків, які прийнято за 100 відсотків.

З рис. 1 бачимо, що протягом чотирьох із досліджуваних п'яти років спостерігалось перевищення розрахованих Міністерством фінансів показників видатків місцевих бюджетів, порівняно з фактично здійсненими (від 101% у 2016 р. до 109% у 2013 р.); лише у 2014 р. такі розрахункові показники становили 95% від фактичних видатків за цей рік. При цьому розрахункові показники видатків, визначені місцевими фінансовими органами в усі роки були меншими за фактичні (від 84% у 2014 р. до 95% у 2017 р.).

Таблиця 2

Динаміка видатків місцевих бюджетів України (без урахування коштів, що передаються до державного бюджету) у 2010 – 2017 рр. (млн грн)*

Роки	Розрахункові показники МФУ	Затверджено місцевими радами	Фактичні дані звітного року	Виконання розрахункових показників МФУ, %	Виконання планів, затверджених місцевими радами, %
2010	74431,7	83525,4	80515,5	108,2	96,4
2011	163532,8	186613,2	178070,5	108,9	95,4
2012	193702,7	234508,9	221232,8	114,2	94,3
2013	198376,6	231420,3	218236,1	109,1	94,0
2014	234905,9	264853,4	223496,7	95,1	84,4
2015	269277,0	294447,4	276925,2	106,4	94,0
2016	341689,2	371 710,3	346241,6	101,3	93,1
2017	473406,2	512767,3	490119,1	103,4	95,4

*Розраховано на основі: [8, с. 22; 9, с. 23–28; 10, с. 24–25; 11, с. 26–27; 12, с. 25–26; 13, с. 24].

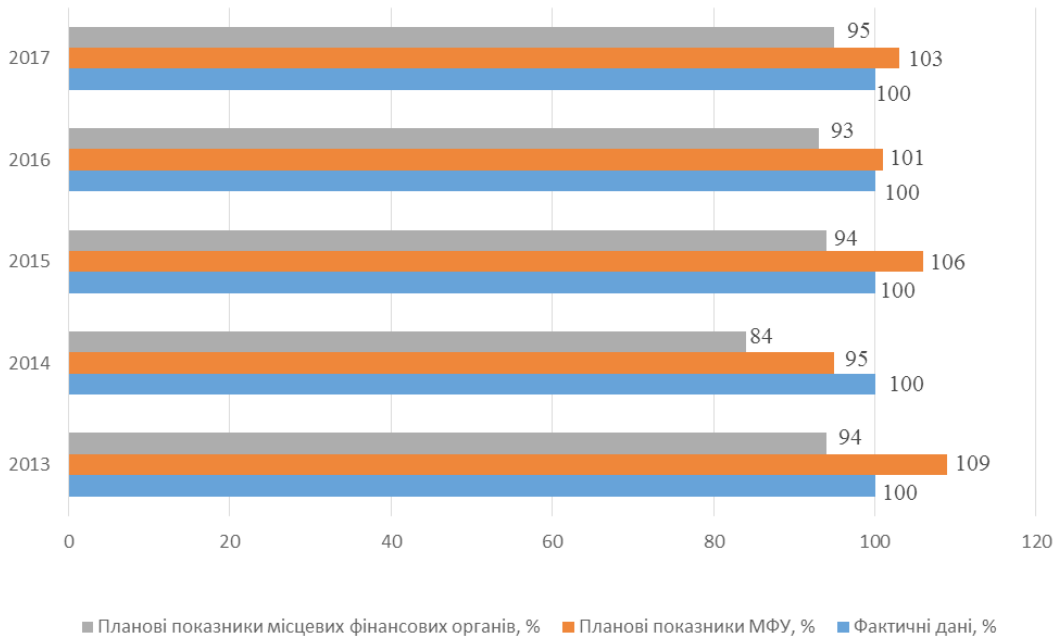

Рис. 1. Динаміка прогнозних і затверджених показників видатків місцевих бюджетів України у 2013–2017 рр.*

* Розраховано на основі даних Міністерства фінансів України.

Проведений аналіз засвідчив, що на першій стадії бюджетного процесу при плануванні видатків місцевих бюджетів бюджетний контроль також ускладнений внаслідок розбіжностей у розрахованих МФУ та місцевими фінансовими органами обсягах видатків, відсутності відкритого та прозорого механізму їх визначення і належного контролю за ним процесом.

Другою стадією бюджетного процесу на місцевому рівні є: розгляд проекту та затвердження рішення про місцевий бюджет. На цій стадії здійснюється бюджетний контроль за дотриманням законодавства, який ґрунтується на правових засадах та має забезпечити дотримання бюджетної дисципліни.

Незважаючи на проголошений курс на децентралізацію, органи місцевого самоврядування все ще залишаються залежними від обсягів міжбюджетних трансфертів, що надаються з державного бюджету

України. Надання трансфертів пов'язано з чинним порядком делегування державних повноважень органам місцевого самоврядування та необхідністю їх фінансового забезпечення. Тому при затвердженні місцевих бюджетів місцеві ради мають враховувати обсяги наданих трансфертів й інші положення, необхідні для їх формування, що затверджуються Верховною Радою України при прийнятті проекту закону про державний бюджет України у другому читанні. У двотижневий строк з дня офіційного опублікування зазначеного закону місцеві ради приводять обсяги міжбюджетних трансфертів у відповідність із законом.

Із вищенаведеного випливає, що на стадії розгляду та затвердження рішень про місцеві бюджети органи місцевого самоврядування мають забезпечити точне формування обсягів міжбюджетних трансфертів. Тому на цій стадії бюджетного процесу на місцеві

ради покладено завдання здійснювати бюджетний контроль щодо правильності обчислення міжбюджетних трансфертів.

Проаналізуємо формування і використання міжбюджетних трансфертів, наданих місцевим бюджетам з державного бюджету України, за 2010–2017 рр. (табл. 3).

Дані табл. 3 свідчать про стабільне зростання як планових, так і фактично одержаних обсягів міжбюджетних трансфертів з 77766,2 млн грн у 2010 р. до 273789,6 млн грн у 2017 р. Спостерігається також і збільшення їхньої питомої ваги у доходах місцевих бюджетів з 49,1% у 2010 р. до 54,4% у 2017 р. Незважаючи на розпочату у 2015 р. реформу місцевого самоврядування, завданням якої визначено зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів, обсяги міжбюджетних трансфертів продовжували зростати і аступними роками. Порівнюючи заплановані та фактичні показники міжбюджетних трансфертів, варто зазначити, що жодного року не було повною мірою виконано заплановані показники. Так, з 2010 р. по 2014 р. недовиконання коливалось від 1,7% до 5,1%, у 2015 р. недовиконання плану склало 1,4%. Проте у 2016–2017 рр.

відбулося майже повне виконання плану в результаті запровадження нової моделі міжбюджетних відносин, згідно зі змінами до Бюджетного кодексу України, внесеними Законом від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII.

Основною відмінністю системи вирівнювання було скасування дотацій вирівнювання і запровадження базової та реверсної дотацій, а також низки цільових субвенцій: освітньої – на підготовку робітничих кадрів, медичної – на забезпечення медичних заходів окремих державних програм. Цими змінами впроваджено механізм, за якого держава шляхом надання цільових субвенцій повністю бере на себе відповідальність щодо фінансового забезпечення поточних видатків установ медичної та освітньої сфери, що належать до повноважень органів місцевого самоврядування і становлять значний обсяг у їх видатках.

Державна аудиторська служба України (ДАСУ) здійснює бюджетний контроль на рівні місцевого самоврядування стосовно достовірності та правильності визначення потреб у бюджетних коштах та їх ефективним використанням. У процесі реалізації бюджетного контролю на рівні місцевого самовряду-

Таблиця 3

Динаміка міжбюджетних трансфертів з державного бюджету України місцевим бюджетам у 2010 – 2017 рр.*

Роки	Планові показники, млн грн	Фактичні показники, млн грн	Виконання плану, %	Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %
2010	81324,9	77766,2	95,6	49,1
2011	96516,3	94875,0	98,3	52,3
2012	128425,3	124459,6	96,9	55,2
2013	121965,6	115848,3	95,0	52,4
2014	137588,4	130600,7	94,9	56,4
2015	176403,8	173980,0	98,6	59,1
2016	196 743,3	195 395,3	99,3	53,2
2017	279224,1	273789,6	98,1	54,4

*Розраховано на основі: [8, с. 22; 9, с. 23–28; 10, с. 24–25; 11, с. 26–27; 12, с. 25–26; 13, с. 24].

вання ДАСУ встановлює факти завищення потреб, здійснення фінансування без затверджених кошторисів, проведення за рахунок бюджетних коштів видатків, які Бюджетним кодексом та законом про державний бюджет віднесено до бюджетів іншого рівня тощо.

Протягом 2016–2017 рр. ДАСУ під час проведення контрольних заходів було встановлено факти порушення законодавства з проведенням операцій щодо спрямування бюджетних коштів на суму понад 78,5 млн грн у 2016 р., з якої порушення з коштами державного бюджету становили 48,4 млн грн, з коштами місцевих бюджетів – понад 30,1 млн грн (рис. 2).

У 2017 р. під час інспектування було встановлено факти проведення з порушенням за-

конодавства операцій стосовно надання бюджетних коштів на загальну суму 99,4 млн грн, що на 20,9 млн грн більше, ніж попереднього року, в т. ч. порушення з коштами державного бюджету становили 58,6 млн грн, з коштами місцевих бюджетів – понад 40,8 млн грн. Виявлені порушення законодавства свідчать про зайве надання дотацій з бюджетів через завищення їх розрахунків.

Узагальнюючи практику бюджетного контролю при формуванні місцевих бюджетів, варто зазначити низку проблем, наявність яких гальмує розпочатий процес реформування місцевого самоврядування:

1) недосконалий розрахунковий механізм планування та прогнозування доходів і видатків місцевих бюджетів;

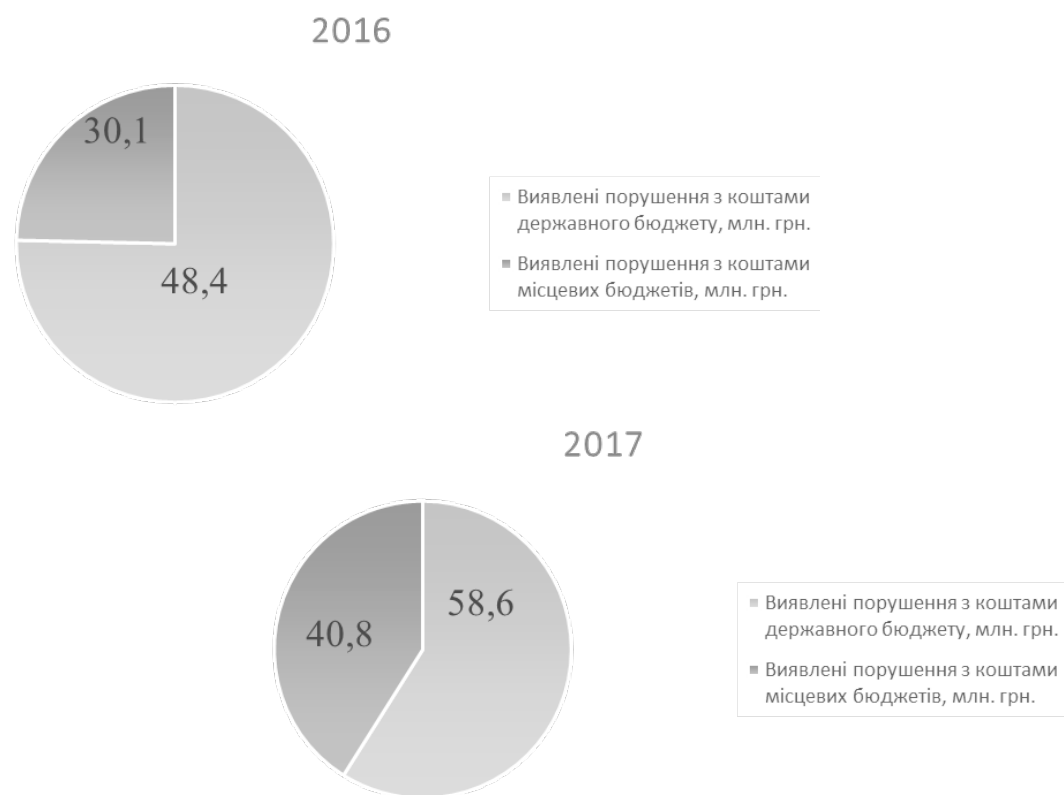

Рис. 2. Динаміка виявлених порушень у спрямуванні бюджетних коштів у 2016–2017 рр.*

* Побудовано на основі даних Державної аудиторської служби України.

2) внесення непідтвердженої інформації в процесі формування місцевих бюджетів і відсутність належної відповідальності за такі дії;

3) зайве скерування дотацій з бюджетів через завищені розрахунки у місцевих бюджетах.

Проведений аналіз практики здійснення бюджетного контролю при складанні, розгляді та прийнятті рішень про місцеві бюджети показав, що на цих стадіях бюджетного процесу практично не діє громадський контроль, який мають здійснювати громадськість, депутати рад, представники незалежних засобів масової інформації, профспілки, громадські організації, політичні партії і рухи з метою забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень у сфері формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. Саме цей вид бюджетного контролю потребує всемірного розвитку в процесі реформування місцевого самоврядування в Україні.

Як відомо, громадський контроль є однією з найбільш важливих форм реалізації демократії, способом залучення населення до управління суспільними справами на рівні місцевого самоврядування. Громадський контроль може здійснюватися у таких формах: громадські слухання, звернення громадян, громадські ради та громадські експертизи [14; 15].

Наведемо приклад проведення аналізу дотримання демократичних процедур у бюджетному процесі на прикладі Тернопільської обласної ради (табл. 4).

Протягом 2013–2017 рр. при формуванні проекту обласного бюджету Тернопільської області не відбувалося жодного публічного його обговорення. У 2013–2014 рр. формування обласного бюджету здійснювалося без проведення громадських слухань перед поданням до місцевої ради проекту бюджету та без публічного звітування про використання коштів бюджету. Проте, починаючи з 2014 р., розпочався публічний розгляд проекту обласного бюджету відповідними постійними комісіями місцевої ради. Натомість проведення громадських слухань відбулося лише щодо проекту бюджету у 2015, 2016 та 2017 рр. Водночас немає інформації про проведення публічних обговорень процесу формування та використання бюджетних коштів за досліджуваний період. За ініціативою громадських організацій з 2015 р. було запроваджено практику публічного звітування розпорядників коштів обласного бюджету про результати використання коштів [16].

Отже, громадський контроль за рухом бюджетних коштів на рівні місцевого самоврядування Тернопільської області, як і в більшості адміністративно-територіаль-

Таблиця 4
Стан проведення публічних слухань в Тернопільській обласній раді у 2013–2017 рр.*

Роки	Публічне обговорення процесу формування та використання бюджетних коштів	Публічний розгляд проекту бюджету відповідними постійними комісіями місцевої ради	Проведення громадських слухань перед поданням до місцевої ради проекту бюджету	Публічне звітування про результати використання коштів бюджету
2013	не відбувалося	не відбувалося	не відбувалося	не відбувалося
2014	не відбувалося	відбулося	не відбувалося	не відбувалося
2015	не відбувалося	відбулося	відбулося	відбулося
2016	не відбувалося	відбулося	не відбувалося	відбулося
2017	не відбувалося	відбулося	не відбувалося	відбулося

* Складено на основі даних Тернопільської обласної ради.

них одиниць України, перебуває лише на початковій стадії свого формування, проводиться загалом нефахово і несистематично внаслідок недостатньої відкритості та прозорості бюджетного процесу, відсутності методологічних матеріалів щодо здійснення контрольних заходів, розвинутих інструментів його проведення. Але головним, на нашу думку, чинником, який гальмує розвиток громадського контролю на місцевому рівні, є нерозвинутість інститутів громадянського суспільства, відсутність усвідомлення у членів територіальних громад необхідності та результативності контролю за формуванням і використанням коштів місцевих бюджетів як реального шляху для більш повного врахування та кращого задоволення потреб населення.

Висновки. Проведене дослідження практики здійснення бюджетного контролю при складанні, розгляді та прийнятті рішень про місцеві бюджети України дало змогу сформулювати такі висновки та пропозиції.

1. Чинна практика планування місцевих бюджетів характеризується наявністю різних підходів до визначення обсягів їх доходів і видатків, внаслідок чого виникають розбіжності між прогнозними показниками Міністерства фінансів України і місцевих фінансових органів. З метою уникнення відхилень необхідно сформувати єдиний механізм розрахунку планових показників доходів і видатків місцевих бюджетів.

2. Недостатня відкритість і прозорість процесів складання проектів місцевих бюджетів, їх розгляду та прийняття рішень про місцеві бюджети створює певні бар'єри для учасників бюджетного процесу щодо здійснення належного контролю за формуванням коштів місцевих бюджетів, ускладнює формування громадського контролю на рівні місцевого самоврядування.

3. Відсутність усвідомлення у громадян, добровільних громадських об'єднань

відповідальності за стан справ на власній території не спонукає найбільш активних та небайдужих членів співтовариства добровільно брати участь у здійсненні громадського нагляду та контролю за процесом формування та використання місцевих бюджетів. Тому доцільним видається законодавче закріплення обов'язковості залучення органами місцевої влади представників громадськості, засобів масової інформації до бюджетного процесу.

Вирішення зазначених проблем сприятиме формуванню ефективного бюджетного контролю при плануванні, розгляді та прийнятті рішень про місцеві бюджети.

Список використаних джерел

1. Гупаловська М. Б. *Бюджетний контроль в умовах ринкової економіки України* : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08. / М. Б. Гупаловська. – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – 210 с.
2. Дем'янишин В.Г. *Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України* : монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.
3. Дікань Л.В. *Контроль у бюджетних установах: теорія та практика* : монографія / Л.В. Дікань. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 332 с.
4. Микитюк І.С. *Напрями підвищення ефективності державного фінансового контролю* / І.С. Микитюк // *Економічний вісник університету*. – 2013. – Вип. 20/2. – С. 189–192.
5. *Бюджетний менеджмент* : навч. посіб. / В.М. Федосов, В.М. Опарін, Л.Д. Сафонова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.
6. Шевчук О.А. *Система державного фінансового контролю: формування та розвиток в Україні* : монографія / О.А. Шевчук. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. – 378 с.
7. *Бюджетний кодекс України: за станом на 08 липня 2010 р. № 2456-VI, зі змінами та доповненнями* [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 01.11.2017).

8. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2011 рік / І.Ф. Щербина, В.В. Зубенко, І.В. Самчинська та ін. – К. : ІБСЕД, 2012. – 96 с.

9. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін. – К. : ІБСЕД, 2013. – 73 с.

10. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2013 рік / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін. – К. : ІБСЕД, 2014. – 80 с.

11. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін. – К. : ІБСЕД, 2015. – 84 с.

12. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін. – К. : ІБСЕД, 2016. – 86 с.

13. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін. – К. : ІБСЕД, 2017. – 92 с.

14. Постанова КМУ “Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

15. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

16. Аналітична записка за результатами публічного звітування головних розпорядників коштів обласного бюджету Тернопільської області за підсумками 2016 року / В. Горин, Б. Малиняк, В. Письменний, В. Тарас та ін. ; за ред. Б. Малиняка, В. Тараса. – Тернопіль : ФОП Осада Ю.В., 2017. – 32 с.

References

1. Hupalovska, M.B. (2012). *Biudzhetni kontrol v umovakh rynkovoï ekonomiky Ukrainy* [Budgetary control in the conditions of the market econ-

omy of Ukraine]. (Thesis 08.00.05). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

2. Demianyshyn, V.H. (2008). *Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhetnoi doktryny Ukrainy* [Theoretical conceptualization and practical implementation of the budget doctrine of Ukraine]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

3. Dikan, L.V. (2016). *Kontrol u biudzhetnykh ustanovakh: teoriia ta praktyka* [Control at budget institutions: theory and practice]. Kharkiv: KhNEU [in Ukrainian].

4. Mykytiuk, I.S. (2013). *Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnogo finansovoho kontroliu* [Areas of increasing the efficiency of public financial control]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 20/2, 189–192 [in Ukrainian].

5. Fedosov, V.M., Oparin, V.M. & Safonova, L.D. (2004). *Biudzhetni menedzhment* [Budget management]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

6. Shevchuk, O.A. (2016). *Systema derzhavnogo finansovoho kontroliu: formuvannia ta rozvytok v Ukraini* [The system of state financial control: formation and development in Ukraine]. Irlpin: University of DFS of Ukraine [in Ukrainian].

7. *Biudzhetni kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

8. Shcherbyna, I.F., Zubenko, V.V. & Samchynska, I.V. (2012). *Biudzhetni monitorynh: analiz vykonannia biudzhetu za 2011 rik* [Budget monitoring: an analysis of budget execution for 2011]. Kyiv: IBSEK [in Ukrainian].

9. Zubenko, V.V., Samchynska, I.V. & Rudyk, A.Yu (2013). *Biudzhetni monitorynh: analiz vykonannia biudzhetu za 2012 rik* [Budget monitoring: an analysis of budget execution for 2012]. Kyiv: IBSEK [in Ukrainian].

10. Zubenko, V.V., Samchynska, I.V. & Rudyk A.Yu (2014). *Biudzhetni monitorynh: analiz vykonannia biudzhetu za 2013 rik* [Budget monitoring: an analysis of budget execution for 2013]. Kyiv: IBSEK [in Ukrainian].

11. Zbenko, V.V., Samchynska, I.V. & Rudyk A.Yu (2015). *Biudzhetni monitorinh: analiz vykonannia biudzhetu za 2014 rik [Budget monitoring: an analysis of budget execution for 2014]*. Kyiv: IBSER [in Ukrainian].

12. Zbenko, V.V., Samchynska, I.V. & Rudyk A. Yu (2016). *Biudzhetni monitorinh: analiz vykonannia biudzhetu za 2015 rik [Budget monitoring: an analysis of budget execution for 2015]*. Kyiv: IBSER [in Ukrainian].

13. Zbenko, V.V., Samchynska, I.V. & Rudyk A.Yu (2017). *Biudzhetni monitorinh: analiz vykonannia biudzhetu za 2016 rik [Budget monitoring: an analysis of budget execution for 2016]*. Kyiv: IBSER [in Ukrainian].

14. Postanova KМУ "Pro zatverdzhennia poriadku spryannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady" [On Ap-

proval of the Procedure for Facilitating the Public Examination of Activities of Executive Bodies CMU Resolution]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF> [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovri- aduvannia v Ukraini" [On Local Self-Government in Ukraine the Law of Ukraine]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

16. Goryn, V.P., Malynyak, B.S., Pysmennyj, V.V., Taras, V.I. (2017). *Analitychna zapyska za rezultatamy publichnogo zvituvannya golovnyh rozporiadnykiv koshtiv oblasnogo biudzhetu Ternopil'skoi oblasti za pidsumkamy 2016 roku [Analytical note on the results of public reporting of the main spending units of the regional budget of Ternopil region in 2016]*. Ternopil: FOP Osadzha Yu.V. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.08.2018.

УДК 658.14:339:629

Олена СИДОРОВИЧ,
Роман ШУКЛІНОВ

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОМОБІЛІВ НА ПРИКЛАДІ ПРОВІДНИХ КРАЇН-АВТОВИРОБНИКІВ

Проаналізовано понятійний апарат інструментарію фінансового регулювання ринку електромобілів. Визначено світові тенденції становлення та функціонування ринку електромобілів. Досліджено інструменти фінансового регулювання ринку електромобілів у контексті стимулювання попиту та пропозиції. На прикладі провідних країн-автовиробників визначено роль інструментів фінансового регулювання в короткостроковій і довгострокових перспективах. Окреслено засади становлення українського ринку електромобілів та можливості імплементації досвіду фінансового регулювання провідних країн-автовиробників у вітчизняну практику.

Ключові слова: фінансове регулювання, податкове регулювання, субсидії, інфраструктура ринку електромобілів.

Елена СИДОРОВИЧ, Роман ШУКЛИНОВ

Инструментарий финансового регулирования рынка электромобилей на примере ведущих стран-автопроизводителей

Проанализирован понятийный аппарат инструментария финансового регулирования рынка электромобилей. Определены мировые тенденции становления и функционирования рынка электромобилей. Исследованы инструменты финансового регулирования рынка электромобилей в контексте стимулирования спроса и предложения. На примере ведущих стран-автопроизводителей определена роль инструментов финансового регулирования в краткосрочной и долгосрочной перспективе. Определены начала становления украинского рынка электромобилей и возможности имплементации опыта финансового регулирования ведущих стран-автопроизводителей в отечественную практику.

Ключевые слова: финансовое регулирование, налоговое регулирование, субсидии, инфраструктура рынка электромобилей.

Olena SYDOROVYCH, Roman SHUKLINOV

Instrumentation of financial regulation of the electric vehicle market on the example of leading automobile manufacturers

Introduction. The market of electric cars has a long history of its formation. The devastating impact of human management on the environment, the acute need to minimize environmental risks and threats identified by the United Nations Framework Convention on Climate Change

in 1992, created the basis for the rapid development of the market for electric vehicles in the early twenty-first century.

The purpose of the paper is an analysis of tools for financial regulation of the electromotive market on the example of leading automotive manufacturers. In particular, the main research interests are the main directions of application of financial regulation instruments and methods, their dependence on long-term goals of application, and analysis of probable variants of introduction of foreign experience in Ukrainian realities in order to stimulate the development of the market of electric vehicles.

Results. The specifics of the financial regulation of the electromotive market are the focus on achieving the long-term goals of the sustainable development concept. The financial instruments for regulating demand for electric vehicles include: subsidizing, lending, tax incentives.

Conclusions. In Ukraine, the market of electric vehicles is at the stage of formation. The main factors for stimulating its development include: the application of tax privileges over the past three years, namely the application of a zero import duty rate, exemption from VAT, reduced excise tax rates, as well as significant operational advantages of electric vehicles.

Keywords: financial regulation, tax regulation, subsidies, electric vehicle market, concept of sustainable development, infrastructure of the market of electric vehicles.

JEL Classification: L68: E23.

Постановка проблеми. Ринок електромобілів має тривалу історію становлення. Перший прототип електромобіля був створений у 1939 р. Р. Андерсоном, згодом у 1841 р. Г. Трове презентував власну концепцію електромобіля, побудованого на триколісній платформі, що був здатен досягати максимальної швидкості 12 км/год. і долати близько 12 км. У 1888 р. у Німеччині, майже одночасно з появою бензинового автомобіля К. Бенца, було розроблено електромобіль Флокена з більш довершеною конструкцією.

Перші електромобілі створили серйозну конкуренцію на автомобільному ринку, що підтверджує ретроспектива становлення автомобільного ринку США на початку ХХ ст., де близько 40% автомобілів працювали на електротязі, стільки ж на паровій тязі і лише 20% – на бензиновому двигуні. Причинами такої тенденції були: розвиток технологій, альтернативних видів транспорту (таких, як: залізниця, кінна тяга,

морський транспорт), транспортна інфраструктура. Для прикладу, у Нью-Йорку внаслідок відсутності дорожньої інфраструктури між сусідніми містами та залізничного сполучення електромобілі з відносно малою дальністю ходу задовольняли потреби ринку, їх частка становила понад 50%. У цей час було зроблені спроби побудови станцій заміни акумуляторів і швидкої зарядки. Однак складності з дальністю ходу та чутливістю до зміни температури навколишнього середовища, а також кращі експлуатаційні характеристики бензинових аналогів визначили пріоритетність виробництва автомобільної техніки, оснащеною двигунами внутрішнього згорання.

Енергетична криза наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. зумовила наступний етап становлення ринку електромобілів. Значним каталізатором розвитку цього ринку стала активізація державної підтримки технологій, які сприяли зниженню залежності від видобутку та постачання нафти і нафтопродуктів.

Нищівний вплив господарювання людини на навколишнє середовище, гостра потреба мінімізації екологічних ризиків і загроз, ідентифікованих рамковою конвенцією ООН зі зміни клімату 1992 р., створили підґрунтя для стрімкого розвитку ринку електромобілів на початку XXI ст. Однак найбільш масштабне зростання кількості електромобілів спостерігається у світі, починаючи з кінця першого десятиліття 2000 рр. До країн з найбільш розвинутим ринком електромобілів належать США, Китай, Норвегія, Німеччина (рис. 1).

З 2013 по 2015 рр. лідером за кількістю електромобілів на ринку є США. Так, у 2013 р. налічували 171020 електромобілів. У 2014 р. їх кількість зросла на 71%, до 293630 од. До 2017 р. спостерігались стабільні темпи зростання і станом на 2017 р. на автомобільному ринку США налічувалось 751510 електромобілів. У 2016 р. лідером стає Китай і продовжує зберігати лідеруючу позицію з показником 1212280 од.

Норвегія та Німеччина також демонструють високі темпи зростання кількості електромобілів на ринку.

Головними передумовами такого стрімкого розвитку попиту на електромобілі у світовому масштабі є:

- *місткість ринку*, що охоплює електромобілі типу:
 - а) BEV (анг. battery electric vehicle) – транспортний засіб, що працює за принципом використання електричної трансмісії, джерело живлення – електричний акумулятор;
 - б) HEV (анг. hybrid electric vehicles) – транспортний засіб, який працює від енергії двигуна внутрішнього згорання та електродвигуна. Оснащений електричним акумулятором;
 - в) PHEV (анг. plug-in hybrid electric vehicles) – конструкція цих транспортних засобів, як і в HEV, оснащена двигуном внутрішнього згорання та електродвигуном. Ключова відмін-

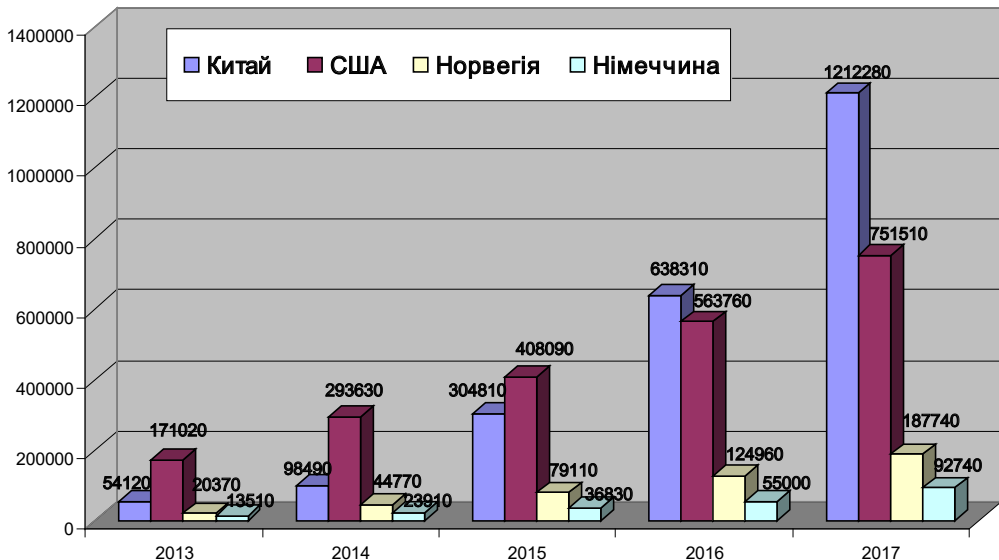

Рис. 1. Кількість електромобілів в країнах з найбільш розвинутим ринком електромобілів у 2013-2017 рр., шт. *

* Побудовано на основі [1].

ність полягає в можливості зарядки акумуляторної батареї від побутової електромережі;

г) FCEV (анг. fuel cell electric vehicle) – транспортний засіб, який працює за принципом використання паливних елементів. Паливна комірка використовується замість акумуляторної батареї або в комбінації з нею, як правило, – кисень і стиснений водень [2];

- *купівельна спроможність громадян;*
- *вартість електромобіля;*
- *захист довкілля та ресурсозберігаюча роль.* За даними Міжнародного енергетичного агентства (IEA), транспортний сектор споживає 28% загального обсягу енергії. 23% парникових газів спричинені саме транспортним сектором [3]. У 2014 р. транспорт спричинив 5,7 гігатонн викидів CO₂ у всьому світі. Збільшення кількості електромобілів сприятиме зниженню викидів CO₂ [8], а зростання кількості електромобілів типу BEV обумовить збільшення попиту на електроенергію серед домогосподарств та інших суб'єктів господарювання, оскільки тип електроенергії, яка використовується для зарядки автомобіля, не має негативного впливу на екологію;
- *стимулювання розвитку альтернативних технологій.* Розвиток сегмента ринку електромобілів типу FCEV, зокрема водневих електромобілів, сприятиме розвитку ринку водню та водневих технологій. Електромобіль — продукт з високою часткою доданої вартості, виробництво якого, згідно з дослідженням німецького наукового інституту Öko-Institut, залежатиме від ресурсних потреб в металах для електромобілів усіх типів: гібридного, водневого та електромобіля, що працює за принципом використання електробатареї. В

майбутньому планується збільшення попиту на рідкісноземельні елементи, такі як: галій, індій, германій [4];

- *експлуатаційні характеристики електромобіля;*
- *державна підтримка розвитку ринку електромобілів.*

Активна державна підтримка провідними країнами-автовиробниками ринку електромобілів ґрунтується на складному і комплексному підході з узгодженням довгострокових цілей держави, враховує вплив на інші сектори економіки та засвідчує ключову роль і пріоритетність інструментів фінансового регулювання в системі заходів активізації розвитку.

В Україні впродовж останніх років також застосовували заходи фінансового регулювання з метою розвитку ринку електромобілів. Однак вони здебільшого містили елементи податкового регулювання і сприяли збільшенню попиту на електромобілі за рахунок продукції іноземного виробництва. Натомість, цілеспрямоване, систематичне фінансове регулювання ринку електромобілів, з узгодженням довгострокових цілей сталого розвитку держави, може слугувати локомотивом розвитку вітчизняної автомобільної промисловості та розвитку ринку електромобілів зокрема. Відтак, існує необхідність аналізу інструментарію фінансового механізму провідних країн-автовиробників з метою визначення їх ефективності та можливості використання практичного досвіду у вітчизняних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутнісні характеристики поняття “фінансове регулювання” володіють доволі диверсифікованими трактуваннями у роботах вітчизняних і зарубіжних теоретиків. Український фінансист О.Д. Василик трактує фінансове регулювання як “метод здійснення державою функцій управління економічними й соціальними процесами при

використанні фінансів” [5, с. 103]. На думку В.В. Венгера, фінансове регулювання є не чим іншим, як “сукупністю фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства” [6, с. 413]. В.М. Опарін розглядає фінансове регулювання як “складову фінансового механізму, роль якого полягає у регламентуванні розподільних відносин у суспільстві й на окремих підприємствах” [7, с. 105]. За визначенням В.Д. Базилевича фінансове регулювання – це законодавчо визначена система впливу держави на фінансові процеси в суспільстві [8, с. 241].

Російські теоретики А.А. Коростельов, Д.А. Полторецький поняття “державне фінансове регулювання” визначають як цілеспрямоване і послідовне використання форм і методів фінансового впливу на суб’єктів господарювання, що орієнтоване на поступальний розвиток економіки і досягнення макроекономічної рівноваги на конкретному періоді її функціонування [9]. Л.А. Кравченко це поняття визначає як “систему економічних відносин, що складаються у діяльності через механізм формування грошових фондів, їх перерозподілу, використання при узгодженні інтересів суб’єктів господарювання” [10]. Безумовно, питання фінансового регулювання економіки аналізують у своїх працях як вітчизняні, так і іноземні учені. Однак тема фінансового регулювання ринку електромобілів, його необхідність та актуальність на вітчизняному автомобільному ринку потребують дослідження.

Метою статті є аналіз інструментарію фінансового регулювання ринку електромобілів на прикладі провідних країн-автомобілобудівників. Зокрема, значний дослідницький інтерес становлять основні напрямки застосування інструментів і методів фінансового регулювання, їх залежність від довгострокових цілей застосування та аналіз ймовірних

варіантів запровадження зарубіжного досвіду в українських реаліях з метою активізації розвитку ринку електромобілів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреслюючи спектр трактувань поняття “фінансове регулювання”, погоджуємося з думкою Л.В. Шірінян, яка звертає увагу на тісний зв’язок терміна “регулювання” з державою, що обумовлюється необхідністю активізації руху грошей в економіці, швидкість якого, в свою чергу, залежить від “організатора” грошового обігу [10]. Тому, констатуємо широке видове різноманіття тлумачень поняття “фінансове регулювання” серед українських та іноземних учених, схилиємось до його обґрунтування як підсистеми фінансового механізму, що впливає на розподільчий процес в економіці шляхом мобілізації ресурсів та подальшого їх розподілу з метою досягнення коротко- та довгострокових цілей держави відповідно до її економічної доктрини.

Зауважимо, що інструментарій фінансового регулювання ринку охоплює:

- податкові інструменти (зміна складу податків, податкових ставок, бази оподаткування, складу платників податків та ін);
- різні форми державної підтримки організацій, індивідуальних підприємців (субсидії, субвенції, бюджетні кредити, інвестиції, державні і муніципальні замовлення);
- пільгове кредитування і страхування, оскільки більш низький рівень позичкового відсотка і страхового тарифу за послуги комерційних банків і страхових організацій забезпечується бюджетним субсидуванням відповідних ставок і тарифів.

Інструменти фінансового регулювання ринку електромобілів можна класифікувати на інструменти стимулювання попиту та інструменти стимулювання пропозиції.

До цінових факторів впливу на попит на електромобілі належать: ціна придбання й експлуатації електромобіля, ціна на

товари-субститути (автомобілі з двигуном внутрішнього згорання), податкове навантаження та субсидіювання купівлі автомобіля. Для електромобіля типу BEV головним фактором ціноутворення є собівартість та ресурс акумуляторної батареї. Сегмент електромобілів типу FCEV є найважче прогнозований. Однак планується зниження собівартості виробництва. Вагомим фактором впливу на ціноутворення автомобілів у 2020 р. є державна політика.

До нецінових факторів попиту на електромобілі належать: споживчі характеристики транспорту, рівень розвитку інфраструктури, уподобання споживачів, споживчі очікування покупців, переваги використання.

Прикладом стимулювання попиту на електромобілі державою є субсидіювання продукції та надання податкових преференцій, пов'язаних з купівлею та експлуатацією електромобіля. Для прикладу, Міністерство фінансів Китаю у 2012 ухвалило постанову "Subsidy standards for private purchase of new energy vehicle" (з англ. – стандартів субсидіювання на купівлю приватними особами енергоефективних транспортних засобів). У 5 з 25 пілотних міст (Шанхай, Чанчунь, Шеньчжень, Ханчжоу, Хефей) центральне правління субсидіювало купівлю (в тому числі оренду або лізинг електромобільної батареї) транспортного засобу типу "PHEVs" або "BEVs" в період з 2011 по 2012 рр. За кожен придбану кіловат-годину батареї надавали субсидію – 375 євро. Максимальний розмір субсидії не міг перевищувати 7500 євро для транспортного засобу типу "BEV" та 6250 для транспортного засобу типу "PHEV" [11]. Окрім означеного, право надання субсидій на купівлю електромобіля надано місцевим органам влади. Сума залежить від типу електромобіля (BEV, PHEV) та дальності ходу транспортного засобу. Однак надмірні обсяги наданих субсидій місцевими органа-

ми влади загрожують ймовірністю проявів регіонального протекціонізму, що є предметом посиленого державного контролю.

В США для стимулювання попиту надається податковий кредит – 7500 дол. для електромобілів BEV та від 2500 до 4000 дол. – для електромобілів PHEV [12].

Передумовою стрімкого розвитку ринку електромобілів Норвегії є податкові пільги. Так, для автомобілів з ДВЗ сума податків при купівлі може досягати 10000 євро, без урахування ПДВ в розмірі 25%. Транспортний податок для електромобіля становить близько 60 євро, тоді як для його бензинового аналога – 200–300 євро [12].

В Німеччині покупці можуть розраховувати на "екологічну премію" в розмірі 2000 євро для електромобіля, що працює від енергії електродвигуна та 1500 євро для гібридного автомобіля. При цьому виробник автомобіля зобов'язаний виплатити компенсацію у такому ж розмірі [13].

В розвитку японського ринку електромобілів акценти встановлено на розвитку водневих електромобілів, при цьому, вагомим способом стимулювання ринку, як і в Китаї, є субсидування. Розмір субсидії визначається відповідно до суми додаткових витрат при купівлі електромобіля, порівняно з бензиновим чи дизельним автомобілем. Крім цього, встановлено різні види податкових пільг, наприклад, при купівлі традиційного транспортного засобу в Японії справляється податок на купівлю, а при придбанні транспортного засобу, що працює від енергії електродвигуна, передбачено податкові пільги [12].

Отже, світовий досвід демонструє, що практика субсидіювання та надання податкових стимулів має широке застосування на ринку електромобілів. Однак використання цих інструментів не є достатнім для досягнення довгострокових цілей країн як в контексті сталого розвитку, так і в сти-

мулюванні розвитку електромобілів. Тому використовуються інші інструменти фінансового регулювання, що охоплюють: фінансування загальних і спеціальних досліджень; субсидіювання витрат підприємств і корпорацій автовиробників; податкові преференції; фінансування освіти та підготовки фахівців; фінансову підтримку формування статутного капіталу [11].

Інструменти стимулювання пропозиції мають найбільш поширене використання як у країнах, які мають намір стимулювати розвиток автомобільної промисловості та суміжних галузей, так і у країнах, які не мають власної автомобільної промисловості, але зацікавлені в розвитку ринку електромобілів, як інструменту досягнення сталого розвитку. Прикладом першої групи країн є Німеччина, де урядом встановлена короткострокова програма збільшення до 2020 р. кількості електромобілів до 1 млн одиниць, досягнення якої передбачає здійснення наступних заходів: запровадження програми державних закупівель (з 2017 р. щонайменше 20% автопарку придбаних автомобілів федеральним урядом мають становити електромобілі); розробка системи інвестування в інфраструктуру електростанцій для електромобілів (очікується, що загальна сума інвестицій до 2020 р. становитиме 300 млн євро); збільшення фінансування для розширення інфраструктури електромобілів [13].

Прикладом країни другої групи є Китай, уряд якого підтримує розвиток енергозберігаючих технологій, починаючи з 1986 р. З 2000 р. тут головну увагу було зосереджено на розробці електромобілів, що працюють виключно від енергії електродвигуна, оскільки цей напрямок розвитку автомобільної промисловості може створити сприятливі умови для підвищення рейтингу китайських автомобілів на світовому ринку. Впродовж 2001–2005 рр. Китай інвестував в розвиток цих технологій 97 млн євро. У

2006–2010 рр. сума інвестування становила 135 млн євро. З 2011 р. по 2013 р. інвестовано в розвиток трьох ключових технологій (BEV, PHEV, FCEV) 92 млн євро [11]. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що першофлангові позиції Китаю як країни лідера виробництва електромобілів пояснюються активною державною підтримкою розвитку галузі та ринку загалом, спрямування значних обсягів фінансових ресурсів на розробку та впровадження технологій виробництва електромобілів для внутрішнього споживача, поширення створеної продукції автомобілебудування на зовнішніх ринках і стимулювання попиту.

Україна має власний досвід застосування інструментів фінансового регулювання на ринку електромобілів. Для збільшення попиту на електромобілі типу BEV було застосовано податкові інструменти фінансового регулювання, а саме: 25.11.2015 р. прийнято Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про митний тариф України” щодо ввізного мита на електромобілі” [14]. Відповідно до закону об’єкти товарної позиції УКТ ЗЕД 8703 90 10 00 (транспортні засоби, оснащені електричними двигунами) обкладаються нульовою ставкою ввізного мита. Безумовно, такі заходи відразу позитивно вплинули на динаміку імпорту електромобілів: так, у 2015 р. в Україну було імпортовано 348 електромобілів, що на 550% більше, порівняно з 2014 р., а за перше півріччя 2016 р. на митну територію України було імпортовано 192 електромобіля [15].

Наступним кроком було прийняття Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році” [16], згідно з яким передбачалось тимчасове звільнення від оподаткування на додану вартість операції із ввезення на митну територію України та постачання на митній території

транспортних засобів, оснащених виключно електродвигунами. Також встановлено тимчасове звільнення від оподаткування акцизним податком операцій ввезення та реалізації на митній території України аналогічних транспортних засобів, що позитивно вплинуло на обсяги продажів електромобілів в Україні. За даними “Укравтопром”, за січень-жовтень 2018 р. кількість електромобілів типу BEV зросла на 81%, порівняно з аналогічним періодом минулого року. Таким чином, станом на жовтень 2018 р. на ринку зафіксовано 4214 одиниць [17].

Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів”, ухвалений 8.12.2018 р. передбачає внесення змін до оподаткування електромобілів акцизним податком. Так, для електромобіля, що працює виключно від енергії електродвигуна, ставка податку встановлена у розмірі 1 євро за 1 кіловат-годину електричного акумулятора. Для гібридних автомобілів акцизний податок становить 100 євро за 1 автомобіль [18]. Отже, з 2015 р. в Україні активно застосовують податкові інструменти фінансового регулювання ринку електромобілів, що позитивно відображається на динаміці продажу електромобілів на ринку.

Державні заходи, спрямовані на збільшення пропозиції на вітчизняному автомобільному ринку за рахунок продукції, виробленої на території України, здійснюються відповідно до “Концепції Державної цільової економічної програми розвитку легкового автомобілебудування на період до 2020 р.”, згідно з якою передбачено збільшення обсягів виробництва легкових автомобілів у 2020 р. до 734 тис. одиниць [19]. І хоча інформація, щодо різновидів електромобілів не надається, проте акцентується увага на пріоритетності зростання пропозиції легкових автомобілів за рахунок інноваційної складової та завдяки розміщенню на тери-

торії України виробничих потужностей виробників автомобілів.

Загалом розвиток ринку електромобілів віднесено до пріоритетних напрямів розвитку України. У квітні 2018 р. Міністерство інфраструктури України презентувало Концепцію розвитку ринку електричного транспорту в Україні, згідно з якою на наступні 15 років передбачається збільшення частки електромобілів, що працюють виключно від енергії електродвигуна, до 15%, а також розвиток виробництва компонентів для електромобілів та інфраструктури цього ринку. Для досягнення цих цілей планується використання низки інструментів фінансового регулювання, а саме: скасування ПДВ на імпорт та постачання комплектуючих до електромобілів; скасування ПДВ на імпорт та постачання комплектуючих для зарядних станцій; застосування нульової ставки ПДВ на постачання виробленого в Україні електротранспорту та зарядних станцій; надання до 18% податкової знижки при придбанні нового та при переобладнанні електромобіля; 0% сплати до Пенсійного фонду при першій реєстрації; диференціація ставок податку на прибуток підприємств: 9% для підприємств, що займаються видобутком літію, та 0% для підприємств, що займаються виробництвом літій-іонних акумуляторів [20]. Для реалізації поставлених цілей підготовлено проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні” та проект Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні” [21].

Отже, в Україні регулювання ринку електромобілів здійснюється шляхом використання податкових інструментів фінансового регулювання ринку. Станом на 2018 р. спостерігається позитивна тенденція. Концепція

розвитку ринку електромобілів розрахована на короткострокову перспективу та охоплює як врахування світових тенденцій розвитку ринку електромобілів, так і рівня розвитку автомобільної промисловості. Однак, на наше переконання, для досягнення показника 15% частки ринку електромобілів доцільно посилити державну підтримку розвитку мережі станцій швидкої зарядки електромобілів (оскільки за рахунок податкових пільг електромобілі типу BEV і традиційні електромобілі володіють однаковою вартістю, проте головною експлуатаційною перевагою автомобіля з ДВЗ є дальність ходу та тривалість заправки транспортного засобу).

Такі інструменти фінансового регулювання, як субсидії, кредитування доцільно спрямовувати в базові дослідження водневої енергетики та водневих технологій, що в довгостроковій перспективі слугуватиме диверсифікації ризиків енергетичної залежності та дасть можливість зайняти лідируючі позиції на ринку мініводневих електромобілів.

Висновки. Фінансове регулювання – складова фінансового механізму, яка здійснюється з метою досягнення соціально-економічних цілей держави шляхом мобілізації ресурсів та подальшого їх розподілу. Специфікою інструментарію фінансового регулювання ринку електромобілів є спрямованість на досягнення довгострокових цілей концепції сталого розвитку.

На сьогодні світовий ринок електромобілів, лідерами якого є Китай, США, Норвегія та Німеччина, розвивається в трьох ключових напрямках: виробництво гібридних електромобілів, електромобілів, що працюють за принципом використання електричного акумулятора, та електромобілів, що працюють за принципом використання паливних елементів за принципом перетворення водню в електроенергію (водневі).

До фінансових інструментів регулювання попиту на електромобілі належать: суб-

сидювання, кредитування, податкові пільги. При визначенні розміру субсидій враховується вартість на внутрішньому ринку аналога з двигуном внутрішнього згорання та інші фактори, а також низка інших цінових і нецінових факторів попиту на електромобіль. Податкові пільги, як правило, передбачають звільнення від усіх податків, що справляються при купівлі і в процесі експлуатації транспортного засобу. Досвід Німеччини та Китаю свідчить, що спрямування застосування фінансових інструментів на розвиток інфраструктури електрозарядних станцій, а також покращення експлуатаційних характеристик електромобіля мають більшу ефективність, ніж одноразові субсидії при купівлі автомобіля.

Для стимулювання пропозиції на ринку електромобілів інструменти фінансового регулювання застосовуються в наступних напрямках: податкове навантаження на автомобільну продукцію з ДВЗ, фінансування базових розробок, пов'язаних із ключовими технологіями в електромобільній промисловості та альтернативним використанням обмежених ресурсів, а також фінансування розширення інфраструктури.

В Україні ринок електромобілів перебуває на етапі становлення. До головних факторів стимулювання його розвитку належать: застосування податкових пільг впродовж останніх трьох років, а саме – застосування нульової ставки ввізного мита, звільнення від сплати ПДВ, зниження ставки акцизного податку, а також значні експлуатаційні переваги електромобілів.

Отже, дослідження особливостей використання інструментів фінансового регулювання на ринку електромобілів дає змогу стверджувати про їх доволі широкий діапазон. Однак безапелляційною умовою ефективності є комбіноване їх використання з узгодженням довгострокових цілей розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Anzahl der zugelassenen Elektroautos [Electronic resource]. – Access mode : <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/243993/umfrage/bestand-elektrofahrzeuge-nach-laendern/>.
2. Comparing Electric Vehicles: Hybrid vs. BEV vs. PHEV vs. FCEV [Electronic resource]. – Access mode : <https://blog.ucsusa.org/josh-goldman/comparing-electric-vehicles-hybrid-vs-bev-vs-phev-vs-fcev-411>.
3. SHELL WASSERSTOFF-STUDIE ENERGIE DER ZUKUNFT [Electronic resource]. – Access mode : https://www.shell.de/medien/shell-publikationen/shell-hydrogentudy/_jcr_content/par/toptasks_e705.stream/1497968981764/0c6e4c3c838e73351b155afa848c829977d9f0348d9bf21fdfe9643a0fde3151/shell-wasserstoff-studie-
4. Ressourceneffizienz und ressourcenpolitische Aspekte des Systems Elektromobilität ZUKUNFT [Electronic resource]. – Access mode : http://www.vivis.de/phocadownload/Download/2012_rur/2012_RuR_665_678_Buchert.pdf.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів : підручник / О.Д. Василик. – К. : НІОС. – 2001. – 416 с.
6. Венгер В.В. Фінанси : навч. посіб. / В.В. Венгер. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 443 с.
7. Васечко Л. Співвідношення понять “фінансовий механізм”, “механізм фінансування”, “фінансове забезпечення”, “фінансове регулювання” / Л. Васечко // Вісник Львів. ун-ту. – 2009. – № 41. – С. 103–107.
8. Базилевич В.Д. Державні фінанси : навч. посіб. / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Атіка, 2002. – 368 с.
9. Койбаева М.Х. Финансовое регулирование экономики в современных условиях [Электронный ресурс] / М.Х. Койбаева. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovoe-regulirovanie-ekonomiki-v-sovremennyh-usloviyah>
10. Шірінян Л.В. Понятійна сутність і теоретико-концептуальні засади фінансового регулювання страхового ринку [Електронний ресурс] / Л.В. Шірінян. – Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18445/1/Шірінян%20Л..pdf>
11. Suggested Citation: Fan, Cheng; Reiß, Thomas; Thielmann, Axel : “Challenge-led” – Innovation in China: Das Beispiel Elektromobilität, Fraunhofer ISI Discussion Papers Innovation Systems and Policy Analysis. – 2014. – № 44, Fraunhofer ISI, Karlsruhe. [Electronic resource]. – Access mode : <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0011-n-3092511>.
12. Ländervergleich – Elektromobilität weltweit [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.homeandsmart.de/elektromobilitaet-weltweit-elektroautos-laendervergleich>.
13. Nationale Plattform Elektromobilität [Electronic resource]. – Access mode : <http://nationale-plattform-elektromobilitaet.de/en/background/the-vision-for-2020/#tabs>.
14. Про внесення зміни до підрозділу 5 розділу XX “Перехідні положення” Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку ринку вживаних транспортних засобів” [Електронний ресурс] Закон України від 31.05.2016 № 1389-VIII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1389-19>.
15. Електромобилей в Україні стало вдвоє більше. Оpubлікована статистика Еко Техніка Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mignews.com.ua/cars/14709707.html>.
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році [Електронний ресурс] Закон України від 07.12.2017 № 2245-VIII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19>.
17. Ринок електромобілів за 10 місяців зріс на 90% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/438125/rynok-elektromobiliv-za-10-mis-zris-na-90>.
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів [Електронний ресурс] Закон України від

08.11.2018 №2611-VIII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2611-19>.

19. Про схвалення Концепції розвитку автомобільної промисловості та регулювання ринку автомобілів у період до 2015 року [Електронний ресурс] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 452-р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/452-2006-p>.

20. Концепція реформи щодо стимулювання розвитку ринку електричного транспорту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/files/EV%20Reform%2013.04%20FINAL.pdf>.

21. Міністр інфраструктури України Володимир Омелян презентував Концепцію розвитку ринку електричного транспорту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/news/28590.html>

References

1. Anzahl der zugelassenen Elektroautos. Available at: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/243993/umfrage/bestand-elektrofahrzeuge-nach-laendern/>.

2. Comparing Electric Vehicles: Hybrid vs. BEV vs. PHEV vs. FCEV Available at: <https://blog.ucsusa.org/josh-goldman/comparing-electric-vehicles-hybrid-vs-bev-vs-phev-vs-fcev-411>.

3. SHELL WASSERSTOFF-STUDIE ENERGIE DER ZUKUNFT Available at: https://www.shell.de/medien/shell-publikationen/shellhydrogentudy/_jcr_content/par/toptasks_e705.stream/1497968981764/0c6e4c3c838e73351b155afa848c829977d9f0348d9bf21fdfe9643a0fde3151/shell-wasserstoff-studie.

4. Ressourceneffizienz und ressourcenpolitische Aspekte des Systems Elektromobilität ZUKUNFT Available at: http://www.vivis.de/phocadownload/Download/2012_rur/2012_RuR_665_678_Buchert.pdf.

5. Vasylyk, O.D. (2001). *Teoriia finansiv* [Theory of finance]. Kyiv: NIOS [in Ukrainian].

6. Venher, V.V. (2009). *Finansy* [Finances]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

7. Vasechko, L. (2009) Spivvidnoshennia poniat "finansovyi mekhanizm", "mekhanizm finansuvannia", "finansove zabezpechennia", "finansove rehuliuvannia"[Correlation between concepts "financial mekhanizm", "financing mekhanizm", "financial support", "financial regulation"] *Visnyk Lvivskogo universitetu* – *Bulletin of Lviv University*, 41, 103–107 [in Ukrainian].

8. Bazylevych, V.D., Balastryk, L.O. (Ed.). (2002). *Derzhavni finansy* [State finance]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

9. Koibaeva, M.Kh. *Finansovoe regulirovanie ekonomiki v sovremennyih usloviyah* [Financial regulation of the economy in modern conditions]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovoe-regulirovanie-ekonomiki-v-sovremennyih-usloviyah>.

10. Shirinian, L.V. *Poniatiina sutnist i teoretyko-kontseptualni zasady finansovoho rehuliuvannia strakhovoho rynku* [Conceptual essence and theoretical and conceptual foundations of financial regulation of the insurance market]. Available at: <http://dspace.tneuedu.ua/bitstream/316497/18445/1/Shirinian%20L..pdf>.

11. Suggested Citation: Fan, Cheng; Reiß, Thomas; Thielmann, Axel. (2014): "Challenge-led"-Innovation in China: Das Beispiel Elektromobilität, *Fraunhofer ISI Discussion Papers Innovation Systems and Policy Analysis*, 44, Fraunhofer ISI, Karlsruhe. Available at: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0011-n-3092511>.

12. Ländervergleich – Elektromobilität weltweit Available at: <https://www.homeandsmart.de/elektromobilitaet-weltweit-elektroautos-laendervergleich>.

13. Nationale Plattform Elektromobilität. Available at: <http://nationale-plattform-elektromobilitaet.de/en/background/the-vision-for-2020/#tabs>.

14. Pro vnesennia zminy do pidrozdilu 5 rozdiluh KhKh "Perekhidni polozhennia» Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo stymuliuvannia rozvytku rynku vzhivanykh transportnykh zasobiv". *Zakon Ukrainy vid 31.05.2016 № 1389-VIII* [On amendments to subsection 5 of section XX "Transitional provisions" of the Tax Code of Ukraine on stimulating the development of the market of used vehicles.

The Law of Ukraine]. (2016, May, 31). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1389-19>.

15. *Elektromobily v Ukraine stalo vdvoe bol'she. Opublikovana statistika. Eko Tehnika Ukraine [Electric cars in Ukraine has doubled. Published statistics Eco Technology Ukraine]*. Available at: <http://mignews.com.ua/cars/14709707.html>.

16. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhethnykh nadkhodzen u 2018 rotsi. Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 № 2245-VIII [On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts of Ukraine on balancing budget revenues in 2018. The Law of Ukraine]*. (2017, December, 12). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19>.

17. *Rynok elektromobiliv za 10 mis. zris na 90% [Electromotive market for 10 months has increased by 90%]*. Available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/438125/rynok-elektromobiliv-za-10-mis-zris-na-90>.

18. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia aktyzным podatkom lehkovykh transportnykh zasobiv. Zakon Ukrainy vid 08.11.2018 №2611-VIII [On introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine*

regarding the taxation of excise tax on motor vehicles. The Law of Ukraine]. (2018, November, 8). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2611-19>.

19. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku avtomobilnoi promyslovosti ta rehuliuвання rynku avtomobiliv u period do 2015 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.08.2006 № 452-r. [On approval of the concept of development of the automobile industry and regulation of the automobile market in the period until 2015. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]*. (2006, August, 3). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/452-2006-r>.

20. *Kontseptsiiia reformy shchodo stymuliuвання rozvytku rynku elektrychnoho transportu v Ukraini [Concept of reform in stimulating the development of the electric transport market in Ukraine]*. Available at: <https://mtu.gov.ua/files/EV%20Reform%2013.04%20FINAL.pdf>.

21. *Ministr infrastruktury Ukrainy Volodymyr Omelian prezentuvav Kontseptsiiu rozvytku rynku elektrychnoho transportu v Ukraini [Minister of infrastructure of Ukraine Volodymyr Omelian presented the concept of the development of the electric transport market in Ukraine]*. Available at: <https://mtu.gov.ua/news/28590.html>

Стаття надійшла до редакції 20.07.2018.

УДК 37:336.1

Віра УСИК

ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПРАВИЛ УРЯДУ

Проаналізовано стан фінансового забезпечення сфери освіти в Україні, виявлено основні закономірності та тенденції фінансування галузі. Встановлено структурні зрушення у фінансуванні освіти в контексті її поділу на п'ять рівнів. Розглянуто механізм розподілу витрат на освіту в розрізі зведеного, державного та місцевих бюджетів. Обґрунтовано необхідність розробки урядом України фінансових правил фінансування освіти, що враховуватимуть динаміку основних макроекономічних показників розвитку економіки країни.

Ключові слова: витрати на освіту, частка витрат на освіту від ВВП, джерела фінансування освіти.

Вера УСИК

Тенденции финансового обеспечения сферы образования Украины: основа для формирования финансовых правил правительства

Проанализировано состояние финансового обеспечения сферы образования в Украине, выявлены основные закономерности и тенденции финансирования отрасли. Установлены структурные сдвиги в финансировании образования в контексте разделения на пять уровней. Рассмотрен механизм распределения расходов на образование в разрезе сводного, государственного и местных бюджетов. Обоснована необходимость разработки правительством Украины финансовых правил финансирования образования, учитывающих динамику основных макроэкономических показателей развития экономики страны.

Ключевые слова: расходы на образование, доля расходов на образование в ВВП, источники финансирования образования.

Vira USYK

Trends in the financial provision of the education sector in Ukraine: the basis for the formation of government financial rules

Introduction. Financial aspect is one of the most problematic issues in education system. Insufficient funding directly affects other dimensions of this system. In many countries, including Ukraine, scientists, researchers, analysts and all those interested in education issues, are trying to find an answer on the questions: who has to finance education and what proportion of funding should come from different sources.

Purpose. The purpose of this paper is to analyze the main trends in funding of education to form a basis for the government financial rules.

Methods. In the research process, a set of research methods and approaches was used: systemic, structural-functional, analysis and synthesis, comparisons and others.

© Віра Усик, 2018

Results. *The analysis of statistical data for 2004-2016 on the education sector funding demonstrates that in Ukraine there is a gradual increases in education expenditures, while its share in GDP is at the level of average indicator for the OECD countries, although this share tends to decrease reduce this share. At the same time, the share indicator will be another if taking into consideration the real GDP and the size of the shadow economy. In addition, these costs are used inefficiently. The main source of education funding is public funds, among which the largest share of funds comes from local budgets. The significant reduction of the households occurs share, in the structure of private sector education funding. The largest share of spending goes to the first-level higher education and primary education institutions. Preschool education is funded by the state and local budgets and partly by the private sector; funding for secondary and post-secondary education is mainly carried out at the expense of local budgets; higher and postgraduate education are financed by the government and individuals (households).*

Conclusions. *Priority actions in the education field should be aimed at ensuring a growth of expenditures on education and a significant increase in their efficiency. The issue of optimizing levels and sources of funding for all levels of education is acute. Establishing financial rules in education creates an environment that will not restrict competition in the educational services market. This establishes quantitative benchmarks for the government activities, control of these activities and basis for the formation of certain expectations.*

Keywords: *education, financial rules, education expenditure, share of GDP, source of funding.*

JEL Classification: E62, I22.

Постановка проблеми. Для забезпечення сталого економічного зростання й ефективного функціонування сфери освіти питання створення дієвого механізму фінансового забезпечення набуває особливого значення. Фінансовий аспект є одним із найбільш проблемних питань системи освіти. Адже недостатнє фінансування безпосередньо впливає на інші виміри цієї системи. В багатьох країнах, включаючи Україну, науковці, дослідники, аналітики та всі, кого цікавлять питання освіти, намагаються знайти відповідь на питання щодо того, хто має фінансувати освіту та у яких пропорціях мають надходити кошти з різних джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розподіл ресурсів і фінансування освіти є ключовим для успіху реформ і трансформації сфери освіти. Окремим аспектам реалізації фінансової політики присвячені праці іноземних дослідників Дж. Беккера

[G. Becker], Р. Масгрейва [R. Musgrave], Т. Зорана [T. Zoran] та ін. Особливості фінансування національної сфери освіти є предметом жвавої дискусії серед вітчизняних дослідників. І. Каленюк стверджує, що “фінансування освіти – це певна система відносин щодо формування, розподілу та використання різних фінансових ресурсів в освітній сфері” [1, с. 173]. З. Варналій зазначає, що “державна політика у галузі вищої освіти має враховувати стратегічні пріоритети розвитку країн та її національні інтереси. В цьому контексті фінансове забезпечення має бути тим стратегічним орієнтиром, завдяки якому буде реально здійснюватися розвиток системи вищої освіти” [2, с. 10]. Г. Касьянов зауважує, що “сучасна система управління освітою була створена в 1990-ті рр. Фактично це – радянська модель, адаптована до потреб перехідного періоду. У ній відсутні індикатори вимірювання ефектив-

ності, орієнтовані на оцінювання результатів управлінських рішень. Ефективність вимірюється здатністю управлінських інститутів забезпечити документообіг та вчасну звітність” [3, с. 9]. В. Бахрушин зазначає, що “відмінною рисою України є занадто низька частка бюджетних витрат, що припадають на загальну середню освіту, і дещо завищені частки витрат на освіту інших рівнів. Особливо високими, порівняно з європейськими країнами, є витрати на професійну освіту” [4]. Л. Козарезенко наголошує, що “за результатами аналізу внутрішньої ефективності виявлено притаманні сфері освітніх послуг України диспропорції: нераціональний розподіл ресурсів, насамперед, їх розпорошення серед зростаючої кількості навчальних закладів і споживачів освітніх послуг; перевищення темпів зростання осіб, що навчаються, над темпами зростання працівників системи вищої та дошкільної освіти, що призводить до зростання навантаження на працівників без належного матеріального стимулювання; перевищення темпів зростання кількості закладів освіти над темпами зростання працівників освіти, що спричинене існуванням такого явища, як суміщення працівниками системи освіти обов’язків у декількох навчальних закладах; відставання обсягів фінансування на фоні зростання інших галузевих показників: кількості працівників, студентів тощо.” [5, с. 9]. Аналітики центру CEDOS [6] на різних публічних заходах, в своїх аналітичних звітах й публікаціях порушують проблему фінансування освіти – звіти “Освіта-2015”, “Бюджет освіти та науки 2016: що прийняли депутати”, дебати щодо фінансування вищої освіти, що концентрувалися на таких питаннях, як “Приватні чи публічні кошти: хто повинен покривати витрати у сфері вищої освіти?”, “Кого фінансувати: студентів чи установи?” та ін.

Але, на жаль, результати публічних обговорень не втілюються в конкретні кроки

з покращення фінансування освіти. Ми погоджуємося з думкою Т. Боголіб, що “система української освіти потребує глибоких трансформаційних змін, реформування. Вона не стала основою інноваційного розвитку, структурних реформ, знизився попит на знання. Нормативно-правова база освітньої сфери відповідає основним європейським критеріям, проте в багатьох випадках відсутні механізми, наприклад, щодо диверсифікації джерел фінансування дошкільної освіти, позашкільної освіти, дослідницьких університетів” [7, с. 5].

Метою статті є аналіз основних тенденцій фінансового забезпечення сфери освіти задля формування на їх основі фінансових правил уряду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дієвий механізм фінансового забезпечення сфери освіти охоплює сукупність ефективних форм і джерел фінансування з метою розвитку та результативного функціонування освітньої сфери. В умовах реформування освіти в Україні питання пошуку такого механізму оптимального залучення й ефективного використання фінансових ресурсів набуває особливої актуальності. Адже “видатки на освіту інтерпретуються як видатки у майбутній розвиток і класифікуються як видатки розвитку бюджету, які, за теорією, мають позитивно впливати на макроекономічну динаміку” [8]. Це – інвестиції в людський і соціальний капітал, які за умови правильного управління можуть сприяти економічному зростанню, соціальному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності країни.

Питання правил фінансування освіти є важливим для України. В економіці спостерігається розпорошення видатків на науку та освіту. І тут проблема не стільки в кількісних показниках, бо за часткою витрат на освіту до ВВП Україна перебуває на рівні країн ОЕСР: 8% – у 2009 р., 7% – 2014 р. та 6% – у 2016 р. Проблема фінансування української освіти

пов'язана з механізмом розподілу цих коштів та диверсифікацією джерел фінансування. В Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. однією з найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішній історичній епосі, визначають низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного й інформаційного забезпечення навчальних закладів; слабка мотивація суспільства та бізнесу до інвестування в освіту [9].

Задля можливості формування певних фінансових правил уряду у сфері освіти, насамперед, варто здійснити аналіз фінансового забезпечення сфери освіти загалом та окремих рівнів зокрема. Основою для аналізу стали дані Державної служби статистики України [10], яка групує їх у вигляді національних рахунків освіти за певною методологією, яка розроблена Європейською статистичною комісією. “З метою визначення загальних національних витрат у цій сфері й оцінки різноманітних джерел фінансування і використання коштів, Україна розпочала впровадження допоміжного рахунку освіти, який широко визнаний у єв-

ропейській статистичній практиці як метод узагальнення, опису й аналізу фінансування національних систем освіти. Методологія складання допоміжного рахунку освіти розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами у цю галузь” [11]. Групування даних за вищезазначеною методологією проводять з 2007 р. Окрім того, для більш всебічного аналізу були використані дані Світового банку [12]

Розглянемо показники загальних витрат на освіту в абсолютному та відносному (до ВВП) вираженні (рис.1.).

Як бачимо на рис. 1, в Україні спостерігається тенденція до постійного збільшення витрат на освіту, винятком є лише 2014 р. Зростання загальних витрат з 2007 р. по 2016 р. становило 2,6 раза (з 53470,4 до 139970,5 млн грн). Водночас детальніший аналіз цих витрат дає змогу помітити, що “інвестиційна” складова (витрати на розвиток) залишається на низькому рівні. Адже в основному кошти витрачаються на поточне утримання сфери освіти, а не на її розвиток. Що стосується відносного (до ВВП) значення загальних витрат, то тут варто

Рис. 1. Динаміка загальних витрат на освіту України у 2007–2016 рр.*

* Побудовано на основі [10].

розглянути додатково статистику Світового банку (табл. 1). Можемо стверджувати, що частка витрат у ВВП останніми роками скорочується і перебуває на рівні 6%, що майже відповідає встановленій нормі у новій редакції Закону про освіту (7% від ВВП) та середньому рівню у країнах ОЕСР – 5–7%.

Звичайно, в грошовому вимірі це – різні показники в різних країнах. Крім того, не варто нехтувати фактом значного рівня тіньової економіки в Україні, яка, за різними оцінками, сягає 50%, а це значно впливає на показник реального ВВП. Відповідно, реальна частка витрат на освіту може бути меншою. Ще одним показником в табл. 1 є частка витрат на освіту від усіх урядових витрат, тенденція якого свідчить, що середній рівень фактично не змінюється і становить приблизно 13,5%.

Основними суб'єктами, що фінансують освітні витрати, згідно з Допоміжними рахунками в освіті Державної служби статистики,

є державний сектор (представлений центральним урядом або органами державної влади, зокрема різними міністерствами та відомствами та /місцеві бюджети або органи місцевого самоврядування, що представлені регіональними урядовими установами), а також приватний сектор (приватні фірми та корпорації як представники роботодавців і домогосподарства, що самофінансують освіту) і увесь інший світ (міжнародні донори).

За даними табл. 2 можна проаналізувати розподіл освітніх витрат між державним і приватним секторами.

На рис. 2 зображено тенденції розподілу витрат між чотирма суб'єктами – центральним урядом, місцевими органами самоврядування, приватними компаніями та домогосподарствами. Частка донорів за даними Держстату дорівнює 0.

Дані табл. 2 та рис. 2 свідчать, що основним джерелом фінансування освіти є державні кошти, до того ж можемо спостерігати

Таблиця 1

Динаміка загальних витрат на освіту в Україні за даними Світового банку*

Роки	Витрати на освіту від ВВП (%)	Частка витрат на освіту від усіх урядових витрат (%)
2005	6,0	13,73865
2007	6,1	14,03619
2009	7,3	15,05482
2011	6,2	13,48432
2013	6,6	13,86764
2014	5,8	13,12135

* Складено на основі [12].

Таблиця 2

Розподіл загальних витрат на освіту за секторами у 2007–2016 рр., % від загальних витрат

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Державний сектор	75,4	79,3	80,0	81,5	82,1	84,6	84,3	85,1	83,5	84,0
Приватний сектор	24,6	20,7	20,0	18,5	17,9	15,4	15,7	14,9	16,5	16,0

* Складено на основі [10].

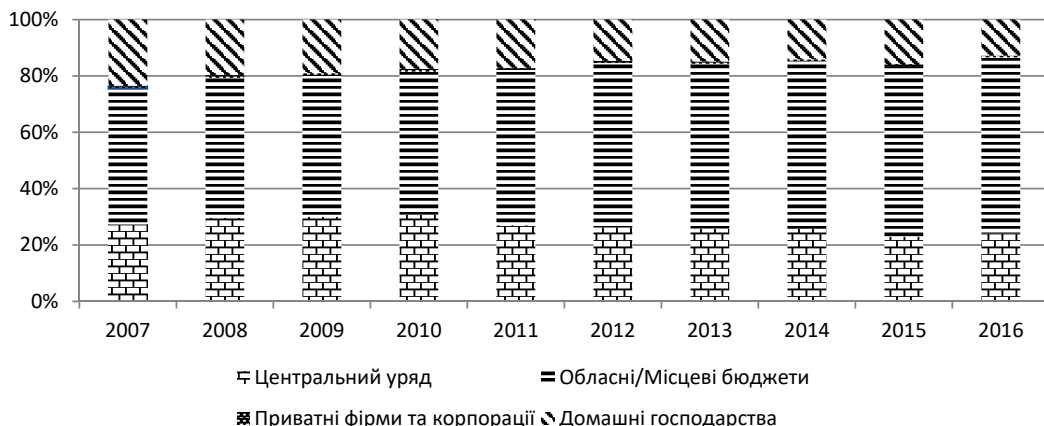

Рис. 2. Розподіл загальних витрат на освіту за джерелами фінансування у 2007–2016 рр., % від загальних витрат*

* Побудовано на основі [10].

тенденції до їх зростання. Найбільшу частку в сукупності державних витрат на освіту мають органи місцевого самоврядування, які приблизно в 2–2,5 раза перевищують кошти з державного бюджету. За аналізований період їх частка витрат зросла з 48,1 до 67,8%, що свідчить про реформу децентралізації в країні, в тому числі у сфері освіти. Якщо говорити про центральний уряд, то частка його витрат змінюється в межах 1–2% і становить в середньому 25%. Звичайно, найбільшу частку забезпечує Міністерство освіти і науки України. Так, у 2016 р. воно виступило найбільшим адміністратором центрального бюджету і контролювало 79,6% централізованого фінансування (22,2% всіх витрат державного сектору), тоді як решта коштів розподіляється Міністерством охорони здоров'я України (9,8%) та іншими центральними урядовими органами (Міністерством внутрішніх справ України – 4,5%, Міністерством культури України – 2,3%). Решта фінансових посередників контролювали лише 3,8% коштів Державного бюджету, спрямованих на освіту [11, с. 8]. В структурі приватного сектору можемо спостерігати значне скорочення частки домогосподарств

(з 23,5% до 13,9%), що можна пояснити різними причинами, зокрема зменшенням народжуваності, навчанням дітей за кордоном тощо. Стабільно незмінною і низькою залишається частка витрат від приватних фірм та корпорацій, що є сигналом відсутності співпраці між бізнесом та освітою.

Не менш важливим аспектом аналізу є тенденції фінансового забезпечення окремих складових сфери освіти (рис. 3).

Найбільша частка витрат припадає на навчальні заклади, які забезпечують перший етап вищої освіти, початкову (дошкільну освіту) та середню. Їхня частка становить приблизно 40%, 30% та 25%, відповідно. Тенденція руху цих показників різна – поступове зростання видатків на початкову освіту, зниження на вищу та відносно стабільний тренд витрат на середню освіту. Для забезпечення підготовки аспірантів і докторантів витрачається в середньому 1,5% від загальних витрат на сферу освіти. Так само невеликий відсоток витрат розподіляється на спеціальну середню освіту.

Аналіз фінансування за рівнями освіти свідчить, що початкова освіта більшою мірою утримується з місцевих бюджетів

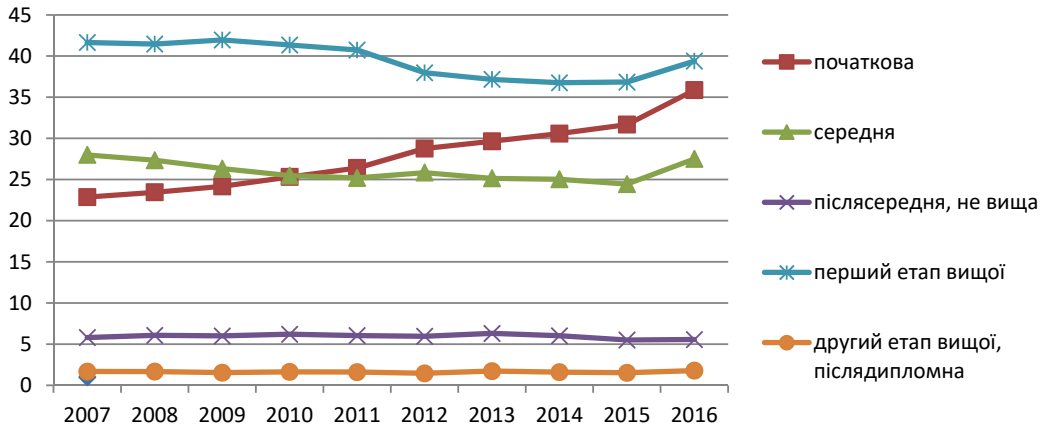

Рис. 3. Розподіл загальних витрат на освіту за рівнями освіти у 2007–2016 рр., % від загальних витрат

* Побудовано на основі [10].

із незначним внеском домогосподарств. Фінансування середньої освіти також здійснюється переважно за рахунок коштів місцевих бюджетів. Витрати на заклади професійно-технічної освіти в основному фінансуються з державного бюджету. Раніше це відбувалося на центральному рівні, а останніми роками передано на місцеві бюджети. У сфері вищої освіти спостерігаємо найбільше витрат за рахунок державного бюджету та домогосподарств. Післядипломна освіта фінансується переважно за рахунок коштів домашніх господарств та органів державної влади. Отже, основним джерелом фінансування початкової, середньої та післясередньої освіти є кошти органів місцевої влади та в незначному обсязі – кошти домогосподарств. Вища та післядипломна освіта фінансується органами державного управління та за рахунок коштів приватних осіб (домогосподарств).

Вважаємо за необхідне розглянути витрати державного сектору в структурі загальних витрат як частки у зведеному, державному та місцевих бюджетах у 2007–2016 рр. (рис. 4) та їх частку у ВВП (рис. 5).

Динаміка показників на рис. 4–5 вкотре підтвердила вищевизначений факт, що найбільша питома вага видатків здійснюється з місцевих бюджетів і на кінець 2017 р. становила 27,9%. У Державному бюджеті України питома вага видатків на освіту поступово знижувалася за аналізований період – з 11,5% у 2007 р. до 7,3% у 2017 р. У Зведеному бюджеті України частка освітніх витрат коливається в межах 16–22%. Аналіз відсоткового показника на рис. 5 свідчить про піковий 2010 р., після якого за усіма бюджетами спостерігаємо зниження частки. Показник ВВП слід корегувати на частку тіньової економіки, тому реальні значення можуть бути ще меншими.

Розглядаючи показники бюджету, важливо дати оцінку динаміки відсотка виконання бюджетного плану за видатками на освіту (рис. 6). Дані рис. 6 свідчать, що виконання бюджетів перебувало на приблизно однаковому рівні до 2012 р., після якого відбувалися різні коливання, зумовлені різноманітними причинами, в тому числі військовими діями в країні. Показник виконання бюджету деякі науковці відносять до показників ефективності,

ДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

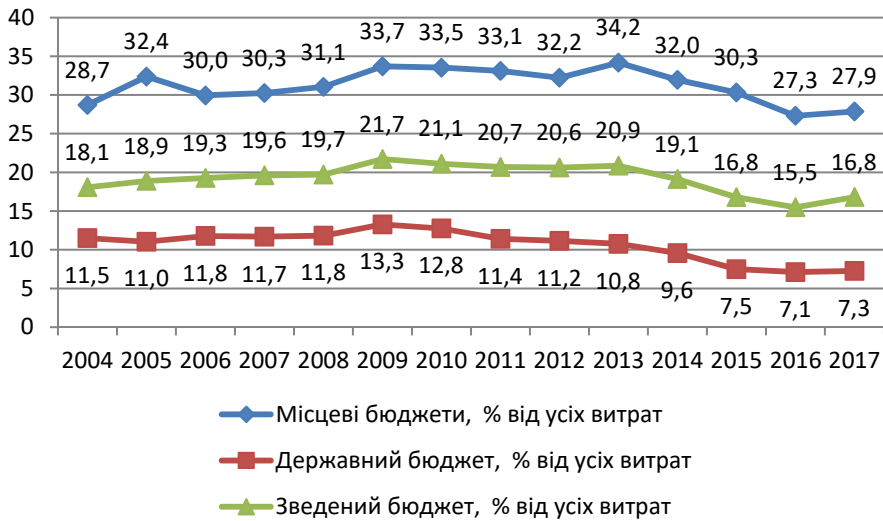

Рис. 4. Частка витратів на освіту у зведеному, державному та місцевих бюджетах у 2007–2016 рр., % від загальних витратів*

* Побудовано на основі [13].

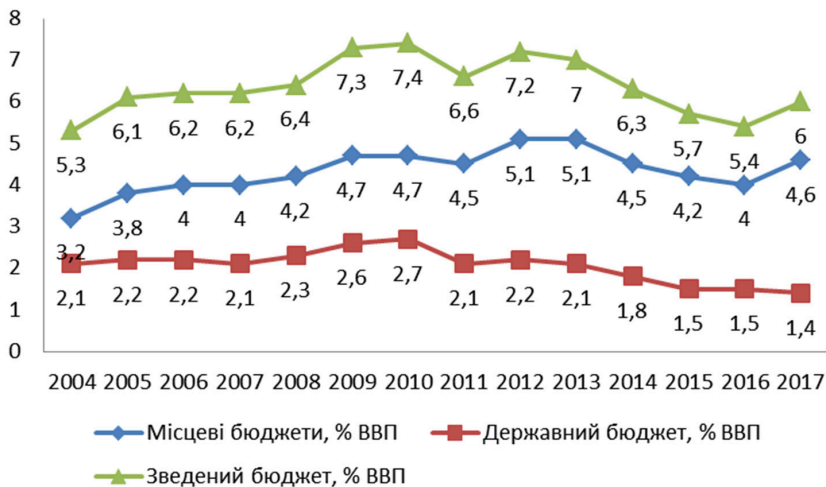

Рис. 5. Частка витратів на освіту у зведеному, державному та місцевих бюджетах у 2004–2017 рр., % від ВВП*

* Побудовано на основі [13].

але ми переконані, що це – лише результат налагодженого механізму обліку та звітності. Хоча, з іншого боку, це – важливий показник для аналізу ефективності сфери функціонування та її фінансового забезпечення.

Для забезпечення сталого економічного зростання питання ефективності й економічної результативності державної політики щодо освіти набуває особливого значення. Для цього важливо дати оцінку ефективності освітніх витрат з державного бюджету

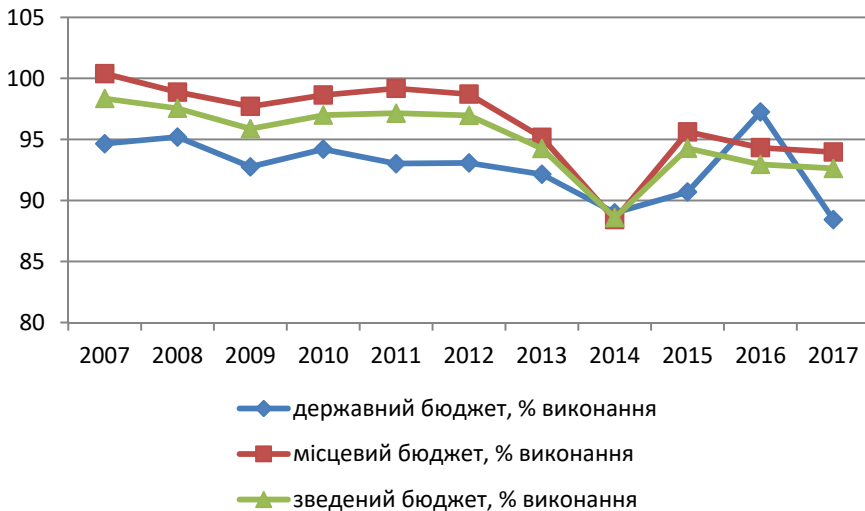

Рис. 6. Динаміка виконання витрат бюджету на освіту у 2007–2016 рр., % виконання плану*

* Побудовано на основі [14].

країни. Для цього доцільним є використання економіко-математичних методів, що стане наступним етапом нашого дослідження. Окрім того, результатом подальших досліджень стане формалізація рівнянь, де як ендогенні змінні фігуруватимуть певні показники фінансування освітньої сфери. Тобто метою є формалізація фінансових правил в сфері освіти у вигляді рівнянь, які дадуть можливість чітко зафіксувати, про які макро-економічні змінні йдеться та яким об'єктивно є характер зв'язків між ними.

Висновки. Фінансування освіти є важливим питанням на порядку денному різних країн, особливо в умовах бюджетного дефіциту. Останнім часом все частіше виникають дискусії щодо ефективності фінансового механізму в сфері освіти, визначення сильних і слабких сторін національних систем фінансування в різних країнах світу, в тому числі і в Україні.

Результати аналізу статистичних даних у 2004–2016 рр. щодо фінансового забезпечення сфери освіти засвідчили, що:

- відбувається поступове збільшення витрат на сферу освіти, а їх частка у ВВП перебуває на рівні середнього показника у країнах ОЕСР, хоча й існує тенденція до зниження цієї частки;
- основним джерелом фінансування сфери освіти є державні кошти, серед яких найбільша частка припадає на місцеві бюджети, які, наприклад, у 2016 р. в 2,6 раза перевищували кошти державного бюджету.
- у структурі фінансування освіти приватним сектором спостерігаємо значне скорочення частки домогосподарств та стабільно низьку частку витрат від приватних фірм і корпорацій;
- найбільшу частку витрат здійснюють навчальні заклади першого етапу вищої освіти та початкової освіти;
- фінансування закладів дошкільної освіти відбувається за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, а також частково приватного сектору; фінансування середньої та післясередньої освіти здійснюється, в основному, за ра-

хунок коштів місцевих бюджетів; вища та післядипломна освіта фінансується органами державного управління та за рахунок коштів приватних осіб (домогосподарств).

Гострим є питання оптимізації рівнів та джерел фінансування усіх ланок освіти. Встановлення фінансових правил створить середовище, яке не буде обмежувати конкуренцію у сфері освітніх послуг. Йдеться про фінансування з державного бюджету ефективних приватних закладів освіти, орієнтацію на показники результативності при визначенні обсягів фінансування, поширення пільгових кредитів на освіту тощо. Розробка правил передбачає створення певної системи індикаторів та визначення їх порогових значень. Завдяки цьому створюються кількісні орієнтири для діяльності урядів, контролю цієї діяльності та підстави для формування певних очікувань.

Список використаних джерел

1. Каленюк І.С. Проблеми удосконалення фінансово-економічного управління системою освіти / І.С. Каленюк // Вісник Київського Національного університету технологій та дизайну. – 2013. – № 5. – С. 172–178.
2. Варналій З.С. Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів України – справа державна (присвячено пам'яті Т.М. Боголіб) / З.С. Варналій // Економічний вісник університету. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 36/1. – С. 9–17.
3. Касьянов Г. Освітня система України 1990–2014. Аналітичний огляд / Г. Касьянов // Благодійний фонд "Інститут розвитку освіти". – К. : ТАКСОН, 2015. – 52 с.
4. Бахрушин В. Українська освіта у європейському вимірі: Деякі дані [Електронний ресурс] / В. Бахрушин. – Режим доступу : <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani>
5. Козарезенко Л.В. Соціально-економічна ефективність функціонування сфери освітніх послуг : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.03 / Л.В. Козарезенко ; Київ. нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана. – К., 2010. – 21 с.
6. Аналітичний центр CEDOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cedos.org.ua/>
7. Боголіб Т. Фінансове забезпечення освітньої галузі України: існуючі проблеми та перспективи їх вирішення / Т. Боголіб // Економіст. – 2015. – № 8. – С. 1–6.
8. Лебеда Т.Б. Вплив освіти на економічну динаміку в Україні / Т.Б. Лебеда // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 4. – С. 110–121.
9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/3442013-15402>
10. Статистичні дані України. Розділ "Освіта" [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm.
11. Національні рахунки освіти України у 2016 році : Статистичний збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm
12. DATA base World bank [Electronic resource]. – Access mode : <https://data.worldbank.org/>
13. Статистичні дані. Розділ "Відатки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/expenditure/>
14. Виконання Державного бюджету / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

References

1. Kaleniuk, I.S. (2013). Problemy udoskonalennia finansovo-ekonomichnoho upravlinnia systemoi osvity [Problems of improvement of

financial and economic management of the education system.]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu – Bulletin of the Kiev National University of Technology and Design*, 5, 172–178 [in Ukrainian].

2. Varnalii, Z. S. (2018). *Finansove zabezpechennia vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy – sprava derzhavna (prysviacheno pam'iaty T. M. Boholib) [Financial support of higher educational institutions of Ukraine – state affairs (dedicated to the memory of T. M. Bogolyub)]*. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 36/1, 9–17 [in Ukrainian].

3. Kasianov, H. (2015). *Osvitnia systema Ukrainy 1990 – 2014. Analitychnyi ohliad [Educational system of Ukraine 1990–2014. Analytical review]*. Kyiv: TAKSON [in Ukrainian].

4. Bakhrushyn, V. (2016). *Ukrainska osvita u yevropeiskomu vymiri: Deiaki dani [Ukrainian education in European dimension: Some data]*. Available at: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani>.

5. Kozarenko, L. (2010). *Sotsialno-ekonomichna efektyvnist funktsionuvannia sfery osvitnikh posluh [Socio-economic efficiency of functioning of the sphere of educational services]*. (Thesis 08.00.03). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

6. *Analitychnyi tsentr CEDOS [CEDOS Analytical Center]*. Available at: <https://www.cedos.org.ua/>.

7. Boholib, T. (2015). *Finansove zabezpechennia osvitnoi haluzi Ukrainy: isnuuichi problemy ta perspektyvy yikh vyrishennia [Financial provision*

of the educational sector of Ukraine: existing problems and prospects for their solution]. *Ekonomist – Economist*, 8, 1–6 [in Ukrainian].

8. Lebeda, T. (2014). *Vplyv osvity na ekonomichnu dynamiku v Ukraini [The impact of education on economic dynamics in Ukraine]*. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and Forecasting*, 4, 110–121 [in Ukrainian].

9. *Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [The National strategy for the development of education in Ukraine until the year 2021]* Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3442013-15402>.

10. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukraieiny [State Statistics Service of Ukraine]*. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm.

11. *Natsionalni rakhunky osvity Ukrainy u 2016 rotsi: Statystychnyi zbirnyk [National accounts of education of Ukraine in 2016: Statistical collection]*. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm.

12. *DATA base World bank*. Available at: <https://data.worldbank.org/>

13. *Statystychni dani. Rozdil “Vydatky” [Statistical data. The section “Expenditures”]*. Available at: <http://cost.ua/budget/expenditure/>.

14. *Vykonannia Derzhavnogo biudzhetu [Implementation of the State Budget]*. Available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2018.

УДК 336.177.18:631.11

Світлана ЖУКЕВИЧ,
Вікторія РОЖЕЛЮК

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Розглянуто базові положення концепції сталого розвитку України, впровадження яких нерозривно пов'язане з відповідним їх забезпеченням на різних рівнях управління. Обґрунтовано необхідність дослідження реалізації концепції сталого розвитку на рівні підприємства загалом та важливість фінансової складової зокрема. Систематизовано основні підходи до визначення сталого розвитку підприємства та його зв'язок із фінансовою стійкістю як основою виживання в ринковому просторі. Запропоновано систему індикаторів визначення фінансового зростання підприємства та моделі їх інтерпретації залежно від інформаційної бази.

Ключові слова: сталий розвиток, підприємство, діагностика, фінансова стійкість, індикатори фінансового зростання.

Светлана ЖУКЕВИЧ, Виктория РОЖЕЛЮК

Финансовая устойчивость предприятия в контексте устойчивого развития Украины

Рассмотрены основные положения концепции устойчивого развития Украины, реализация которой неразрывно связана с соответствующим ее обеспечением на различных уровнях управления. Обоснована необходимость исследования реализации концепции устойчивого развития на уровне предприятия в целом и важность ее финансовой составляющей в частности. Систематизированы основные подходы к определению устойчивого развития предприятия и его связь с финансовой устойчивостью как основой выживания в рыночном пространстве. Предложена система индикаторов определения финансового роста предприятия и модели их интерпретации в зависимости от информационной базы.

Ключевые слова: устойчивое развитие, предприятие, диагностика, финансовая устойчивость, индикаторы финансового роста.

Svitlana ZHUKEVYCH, Viktoriia ROZHELIUK

Financial stability of the enterprise in the context of sustainable development of Ukraine
Introduction. *The modernization of the financial mechanism, the main purpose of which is to increase the efficiency of the use of financial resources at different levels of management and optimize management of budget funds is an important element of implementing the concept*

of sustainable development in Ukraine. At the same time, today the most urgent issue is the development of such a financial mechanism of the state, business entities that will stimulate the formation favorable conditions for meeting the needs of present and future generations.

The purpose of the article is to highlight the issues related to the impact of financial sustainability on the sustainable development of enterprises in the framework of the implementation of the state strategy, which determines its relevance.

Methods. The basis is based on scientific methods based on dialectical knowledge and objective laws of the economy.

Results. Sustainable development of an enterprise is a gradual change or maintenance of the appropriate level of all indicators of enterprise sustainability, capable of resisting negative environmental factors, using internal potential, while preserving the integrity and basic properties. That is, it can be argued that sustainable development of the enterprise is provided on the basis of taking into account the influence of the external environment and improving the strategic management within the enterprise in order to increase its efficiency and continuous development.

For the enterprises sustainable development means adopting business strategies and endorsing activities that meet market needs and stakeholders at the same time protecting, sustaining and strengthening the human and natural resources that will be needed in the future. The development of an effective management structure for the sustainable development of the business entity requires the integration of all functional components - business planning, organization, accounting, analysis, control.

The calculation of permissible and economically justified rates of growth of an enterprise is an important stage in the diagnosis of the financial component of a sustainable development of an enterprise.

Conclusions. The financial and economic stability is the condition of life and the basis of stability of an enterprise in a market economy. It is determined, that only a systematic approach that considers an enterprise as a social and economic system functioning in the external environment will prevent the negative trends of the present. The growth factors are the indicators in the management of sustainable growth: the coefficient of internal growth, which shows the ability of enterprises to increase the negotiable and non-current assets at the expense of domestic sources of funding and the coefficient of sustainable growth, which characterizes the growth of equity capital of the enterprise.

Keywords: sustainable development, enterprise, diagnostics, financial sustainability, indicators of financial growth.

JEL Classification: C12, C14, C18.

Постановка проблеми. Сучасні світові тенденції щодо гармонійного розвитку людства, а також його виживання зумовили формування національної парадигми і стратегії сталого розвитку України. Провідна ідея концепції сталого розвитку – це баланс економічних, соціальних і екологічних цілей, ініційована ООН і підтримана всіма країнами світу

[1]. Україна може забезпечити перехід до сталого розвитку виключно шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів, структурно-технологічної модернізації виробництва, використання творчого потенціалу суспільства для розбудови та процвітання держави [2].

Важливим елементом реалізації концепції сталого розвитку в Україні є модерні-

зація фінансового механізму, основна мета якої – підвищення ефективності використання фінансових ресурсів на різних рівнях господарювання й оптимізація управління бюджетними коштами. Сьогодні постала необхідність удосконалення фінансових методів, інструментів та важелів, нормативно-правового й інформаційного забезпечення на всіх рівнях економічної системи держави [3, с. 16].

Водночас надзвичайно актуальним питанням є вироблення такого фінансового механізму держави, суб'єктів господарювання, який стимулюватиме формуванню сприятливих умов для забезпечення потреб теперішніх і майбутніх поколінь.

У теперішніх умовах виникла необхідність забезпечити стійку еволюцію підприємства з метою досягнення, закріпленого у Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, завдання переходу національної економіки на засади стабільного екологічно та соціально орієнтованого розвитку. Для цього велике значення має удосконалення управління підприємством в контексті забезпечення його стійкості на основі триєдиної концепції сталого розвитку.

Триєдиність поняття “сталий розвиток” передбачає гармонійне поєднання екологічної, соціальної та економічної складових. Загалом, з екологічної точки зору, він має забезпечувати цілісність і життєздатність природного середовища, подолання екологічної кризи та запобігання екологічним ризикам, забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для здоров'я і життя навколишнє природне середовище, недопущення дій, які порушують здатність екосистем до саморегулювання та самовідновлення. А природно-ресурсний потенціал держави необхідно розглядати як фундамент життєдіяльності, збереження якого є обов'язковою умовою функціонування соціально-економічної системи.

Соціальна складова спрямована на збереження стабільності існуючих соціальних систем і забезпечення справедливого розподілу ресурсів та можливостей серед усіх членів суспільства, що передбачає гарантування належного рівня життя для кожної людини, а також збереження такого права для майбутніх поколінь.

Економічна складова передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та екологічно чистих і, водночас, ресурсо- й енергозберігаючих технологій, у тому числі видобування та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів. У сучасних умовах, коли вітчизняна промисловість втрачає конкурентоспроможність на світовому ринку, це питання набуває виняткової актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині одним з актуальних питань є прийняття концепції сталого розвитку на різних рівнях господарювання, що зумовлює зміну парадигми традиційної економічної системи, пошук нових управлінських підходів та узгодження інтересів економічної й екологічної сфер. Питанням сталого розвитку економічних систем і можливостям його досягнення присвячено багато наукових праць вітчизняних та іноземних учених, зокрема: О. Веклич, Н. Дойсан-Коровьонкова, Б. Данилишина, С. Пакулік, Г. Дейлі, Д. Медоуза, Л. Мельника, М. Микитась, О. Кириленко, Л. Руденко та ін.

Значний внесок у теоретичне обґрунтування сутності стійкого функціонування підприємства зробили такі науковці як: О. Ареф'єва, І. Дем'яненко, В. Василенко, Ю. Цямрюк, О. Харитоновна. Економічну стійкість підприємства досліджували економісти: А. Амош, В. Герасимчук, М. Білик, К. Ізмайлова, Л. Лахтіоною.

Проблеми фінансової стійкості як складової управління фінансовим станом на

підприємстві вивчали відомі вітчизняні та закордонні дослідники: Ю. Цал-Цалко, Г. Савицька, О. Базилінська, В. Коваленко, О. Павловська, А. Ковальов.

Аналіз праць вказаних авторів показав суперечливість наукових підходів, а розробка системи показників сталого розвитку є складною науковою проблемою, яка має дискусійний характер.

Останніми роками в Україні було розроблено багато різних підходів щодо втілення концепції сталого розвитку на підприємствах, проте практичний механізм її реалізації залишається недосконалим. Тому перехід до сталого розвитку на макрорівні здебільшого залишається поза увагою.

Оскільки формування та реалізація концепції сталого розвитку суб'єктів господарювання є складним, багатовекторним процесом, що відбувається на мікро- і макрорівнях під впливом різноманітних чинників зовнішнього середовища і внутрішнього стану підприємства, важливо вибудувати таку систему управління формуванням і реалізацією стратегії сталого розвитку підприємств, яка забезпечувала б результативність діяльності фірм на всіх його етапах, ділянках і в усіх формах.

У контексті окреслених концептуальних уявлень **метою статті** є висвітлення питань, пов'язаних із впливом фінансової стійкості на сталий розвиток підприємства в рамках реалізації відповідної державної стратегії, зокрема, узагальнення індикаторів (коефіцієнтів) фінансової стійкості й основних моделей інтерпретації залежно від інформаційної бази їх оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін “сталий розвиток” є офіційним українським відповідником англійського терміна “sustainable development”, дослівним перекладом якого з урахуванням контексту може бути словосполучення “життєздатний розвиток”, а за сенсом –

“самопідтримуваний розвиток”. Інколи цей термін тлумачать як всебічно збалансований розвиток. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Сталий розвиток – це такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво та споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, що визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь [4].

На Конференції ООН основними ознаками сталого розвитку визначено такі: перехід від екстенсивного характеру розвитку до інтенсивного при дотриманні умов якісного зростання та динамічного розвитку; врахування соціально-економічних аспектів виробничої й іншої господарської діяльності на індивідуальному, локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях; зростання екологічної свідомості, що дає змогу забезпечити розумну поведінку людини як біоособистості.

Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю. Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді “людина – господарство – природа”. Сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання та відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище та гармонізацію розвитку людини в природі.

Повноцінна реалізація концепції сталого розвитку нерозривно пов'язана з відповідним її забезпеченням на різних рівнях управління, елементи якого мають передбачати повну взаємну узгодженість для максимізації отримання корисного результату від управління складовими соціо-еколого- й економічного розвитку. Таким чином, реалізацію концепції сталого розвитку можна подати у вигляді ланцюга: індивідум – суб'єкт господарювання (підприємство) – регіон – держава – планета (рис. 1).

На індивідуальному рівні особливо важливою є реалізація заходів щодо підвищення статусу освіти та виховання загалом й екологічної їх складової зокрема. Це дасть змогу змінити стиль життя й індивідуальну свідомість, а також ставлення кожної людини до природи як до основи існування цивілізації.

Особливої уваги заслуговує дослідження реалізації концепції сталого розвитку саме на рівні підприємства.

Поняття “сталого розвитку підприємства” трактується неоднозначно. На думку М. Микитась, “стійкий розвиток передба-

чає можливість системи взаємопов'язаних елементів підприємства забезпечити життєздатність і зростання економічної ефективності, враховуючи вплив різних чинників навколишнього середовища” [6].

Н. Дойсан-Коровьонкова стверджує, що сталий розвиток – це система взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин, яка самоудосконалюється (за рахунок внутрішнього потенціалу) на засадах довіри, партнерства, солідарності, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, сталості економічного розвитку. А забезпечення сталого розвитку національної економіки, сфер економічної діяльності та конкретних підприємств можливе на основі антикризового менеджменту [7].

На нашу думку, сталий розвиток підприємства – це поступова зміна або ж підтримання на належному рівні всіх показників стійкості підприємства, здатного протистояти негативним чинникам зовнішнього се-

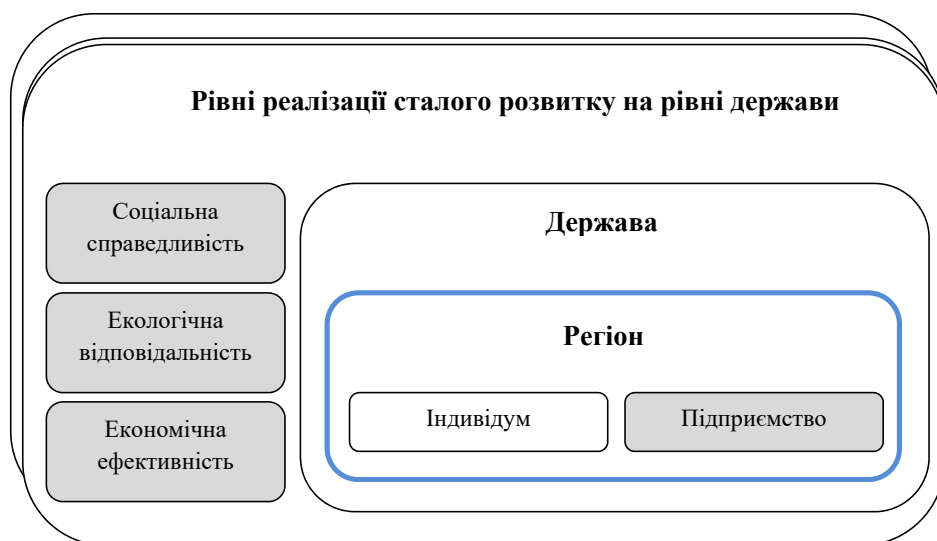

Рис. 1. Місце підприємства у реалізації концепції сталого розвитку на рівні держави [5].

редовища, використовуючи внутрішній потенціал і зберігаючи при цьому цілісність і основні властивості. Отже, можна стверджувати, що стійкий розвиток підприємства забезпечується на основі врахування впливу зовнішнього середовища та вдосконалення стратегічного управління всередині підприємства з метою підвищення ефективності його діяльності та безперервного розвитку.

Для підприємств сталий розвиток означає ухвалення бізнес-стратегій та утвердження видів діяльності, які не лише відповідають потребам ринку та зацікавлених сторін, а й захищають, підтримують і зміцнюють людські та природні ресурси, що будуть необхідні в майбутньому.

Розробка ефективної структури управління сталим розвитком суб'єкта господарювання вимагає інтеграції усіх функціональних складових – бізнес-планування, організації, обліку, аналізу та контролю.

Розвиток підприємства полягає в правильному балансі економічного зростання та стійкості підприємства. При цьому розвиток має бути стійким, тобто стабільним. "Стабільність" (від латинського *stabilis*) означає "міцність, незмінність, приведення в постійний, стійкий стан або підтримка цього стану, а також сам стан постійності, стійкості" [10, с. 167]. Стійкий розвиток несумісний з проявами революційних, катастрофічних змін і розрахований на тривалий час у своєму русі та підтримку цього стану надалі.

Зміст терміна "сталій розвиток" був визначений на конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. в рамках прийняття "Порядку денного на XXI століття" як "розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби" [8]. Всі наступні визначення згаданого поняття базувалися саме на такому тлумаченні сталого розвитку. Поняття сталого розвитку відповідає російському терміну

"постоянное / стабильное развитие", проте у країнах СНД неабиякого поширення набуло словосполучення "устойчивое развитие". Англomовний оригінал розглянутого поняття – "sustainable development" – означає "підтримуваний розвиток". Доволі цікавим є французький варіант – "developpment durable" – "міцний / тривалий розвиток" [8].

Однак, з точки зору стратегічного управління, підприємство має орієнтуватися не стільки на підтримання високого кількісного рівня цільових показників (прибутку, частки ринку тощо), скільки на збереження їхнього високого потенціалу в майбутньому. Саме тому все більше з'являється досліджень, в яких акцентується увага на сталому розвитку підприємства.

Важливим етапом діагностики фінансової складової сталого розвитку підприємства є розрахунок допустимих та економічно обґрунтованих темпів зростання підприємства, адже перед підприємством стоїть завдання збалансування зростання прибутків, чистого доходу й активів, оскільки правило "чим більше, тим краще" справедливе не завжди. Так, швидке зростання може "виснажити" ресурси та без вмілого фінансового управління процесами зростання призвести до банкрутства. Фахівці зазначають, що до банкрутства підприємств призводить як надто швидка, так і надто повільна позитивна динаміка.

К. Уолш порівнює зростання для підприємства з ліками для пацієнта, які приносять користь лише за умови вживання певної дози, але коли перебрати міру, то вони стають небезпечними, якщо не фатальними. Отже, завжди потрібно шукати "золоту середину", а саме – оптимальний рівень стійкого зростання. В економічно розвинутих країнах у період стабільності достатнім вважається зростання максимум на 4% [9].

Стійке (збалансоване) зростання підприємства (*stable growth*) – це зростання,

за якого підприємство не завдає шкоди своїм фінансовим ресурсам і не змінює ступінь фінансового ризику [10, с. 163]. Для стійкого зростання характерним є врівноважений рух коштів (ні нестачі, ні надлишку). Щоб підвищити обсяги реалізації, необхідно збільшити майно підприємства, а це можливе за умови нарощення власного та позикового капіталу. Так, згідно із “золотим правилом” економіки, яке є індикатором ділової активності підприємства в ринковому просторі, відповідна динаміка та співвідношення темпів зростання абсолютних показників має бути таким:

$$100\% < TA < TЧД < TЧП, \quad (1)$$

де TA – темп зростання активів;
 $TЧД$ – темп зростання чистого доходу;
 $TЧП$ – темп зростання чистого прибутку.

Розглянемо основні складові нерівності (1) та їхній економічний зміст:

- $100\% < TA$ показує, що підприємство нарощує економічний потенціал і масштаби своєї діяльності;
- $TA < TЧД$ свідчить про те, що виручка зростає швидше від економічного потенціалу. З цього можна зробити висновок про підвищення інтенсивності використання ресурсів на підприємстві;
- $TЧД < TЧП$ означає, що прибуток зростає швидше від обсягів реалізації та сукупного капіталу внаслідок підвищення рівня рентабельності продажів.

Залежно від обраної суб'єктом господарювання фінансової політики роль різних фінансових ресурсів неоднакова. Основними джерелами збільшення позикового капіталу є випуск облігацій та залучення кредитів банків, а головними джерелами підвищення власного капіталу є нерозподілений прибуток і додаткова емісія власних акцій.

Індикаторами в управлінні стійким зростанням є коефіцієнти зростання [10, с. 163–166]. Можливість підприємств на-

рощувати оборотні та необоротні активи за рахунок внутрішніх джерел фінансування показує коефіцієнт внутрішнього зростання ($KBH3p$).

Для збалансованого зростання за рахунок внутрішніх джерел фінансування підприємство має узгодити співвідношення реінвестованого чистого прибутку, активів і темпів зростання реалізації (чистого доходу), тобто:

$$KBH3p = \frac{ЧП - Д}{A_n} \times \Delta ЧД = 1, \quad (2)$$

де $\Delta ЧД$ – темп зростання чистого доходу;
 $ЧП$ – чистий приток;
 $Д$ – дивіденди, виплачені акціонерам;
 A_n – активи на початок звітної періоду.
 Звідси, коефіцієнт внутрішнього зростання дорівнює:

$$KBH3p = \frac{ЧП - Д}{A_n} = \frac{ЧП^{ПП}}{A_n} = \frac{p.2350 \text{ ф.2} - p.4200 \text{ ф.4}}{p.1900 \text{ ф.1}}, \quad (3)$$

де $ЧП^{ПП}$ – реінвестований чистий прибуток.

Коефіцієнт внутрішнього зростання характеризує максимальний темп приросту обсягу реалізації, який може мати підприємство без зовнішнього фінансування.

Якщо: $KBH3p = 1$, то грошовий потік нейтральний, тобто внутрішніх джерел достатньо для фінансування потреб підприємства; $KBH3p > 1$ – надлишок коштів; $KBH3p < 1$ – нестача коштів.

Наприклад, якщо вказаний коефіцієнт дорівнює 0,3, то це означає, що підприємство може розширювати свою діяльність без зовнішнього фінансування з максимальним темпом приросту обсягу реалізації 30%.

У фаховій літературі стійке зростання підприємства характеризується як максимально можливе зростання без зміни фінансового ризику. При цьому допускається збільшення

зобов'язань, але пропорційно підвищенню власного капіталу, що забезпечує незмінність фінансового ризику [11, с. 142].

Звідси випливає, що темпи зростання обсягів реалізації визначаються темпами збільшення власного капіталу, а темпи стійкого зростання – це і є темпи підвищення власного капіталу. Однак, якщо підприємство відмовляється від додаткової емісії акцій, то єдиним джерелом зміни власного капіталу є реінвестований чистий прибуток.

Отже, коефіцієнт стійкого зростання (K_{Cm3p}) визначається як співвідношення реінвестованого чистого прибутку до власного капіталу на початок звітного періоду та характеризує максимальний темп приросту обсягу реалізації, який може мати підприємство без зміни ступеня фінансового ризику:

$$K_{Cm3p} = \frac{ЧП - Д}{BK_n} = \frac{ЧП^{PI}}{BK_n}, \quad (4)$$

де BK_n – власний капітал на початок звітного періоду.

Якщо фактичні темпи зростання обсягу реалізації більші за темпи стійкого зростання, то підприємство стикається з нестачею грошових коштів. Така ситуація характерна для швидко прогресуючих підприємств. Підприємства, які зростають повільно, мають темпи фактичного підвищення реалізації нижчі за темпи стійкого зростання, що призводить до надлишку грошових коштів.

Для кожного суб'єкта господарювання важливо не просто зберігати стійкість, а й домагатися сталого розвитку. Щоб забезпечити стійке зростання та можливість сталого розвитку підприємства, необхідно проаналізувати чинники, що впливають на збалансованість такого зростання.

Оцінити вплив кожного показника на загальну стійкість можна за багаточинниковими моделями коефіцієнта стійкого зростання. Відповідно до обраної моделі, підприємство може обрати ті з чинників і в тих

пропорціях, у яких доцільно їх мобілізувати для забезпечення стійкості зростання та підвищення ділової активності.

Перша модель. Коефіцієнт стійкого зростання можна подати через коефіцієнт фінансової політики, а саме – коефіцієнт реінвестування чистого прибутку (K_{pn}) та коефіцієнт рентабельності власного капіталу:

$$K_{Cm3p} = \frac{ЧП^{PI}}{BK_n} = \frac{ЧП^{PI}}{ЧП} / \frac{BK_n}{ЧП} \quad (5)$$

або

$$K_{Cm3p} = K_{pn} \times P_{вк}, \quad (6)$$

де $P_{вк}$ – рентабельність власного капіталу, розрахована щодо власного капіталу на початок звітного періоду ($ЧП/BK_n$).

Друга модель. Доволі розповсюджена така модель коефіцієнта стійкого зростання:

$$K_{Cm3p} = K_{PI} \times P_{ЧР} \times K_{OA} \times K_{\PhiЗ}, \quad (7)$$

де $P_{ЧР}$ – чиста рентабельність реалізації (ЧП/ЧД);

K_{OA} – оборотність активів (ЧД/А);

$K_{\PhiЗ}$ – коефіцієнт фінансової залежності, розрахований щодо власного капіталу на початок звітного періоду (A/BK_n).

У цій моделі коефіцієнт чистої рентабельності реалізації стосується операційної діяльності та характеризує її результативність. Оборотність активів відображає ефективність інвестування ресурсів в активи підприємства. Коефіцієнт фінансової залежності показує ступінь залежності підприємства від залученого капіталу. Коефіцієнт реінвестування можна визначити як різницю між одиницею та коефіцієнтом дивідендних виплат. Звідси випливає, що коефіцієнт реінвестування відображає ставлення керівництва компанії до розподілу дивідендів. Разом коефіцієнти реінвестування та фінансової залежності унаочнюють принципи фінансової політики, обраної підприємством.

Третя модель. Оскільки добуток чистої рентабельності реалізації та оборотності

активів дорівнює рентабельності активів, то формула для визначення коефіцієнта стійкого зростання набуде такого вигляду:

$$K_{Cm3p} = K_{pn} \times P_A \times K_{\Phi Z}, \quad (8)$$

де P_A – рентабельність активів.

Четверта модель. Розширена факторна модель для розрахунку коефіцієнта стійкості зростання має такий вигляд:

$$K_{Cm3p} = K_{RP} \times P_{\text{ЧР}} \times K_{OPK} \times K_{ЗРК} \times K_{Пл} \times K_{КЗ} \times K_{\Phi Z}, \quad (9)$$

де K_{OPK} – оборотність робочого капіталу (ЧД/РК);

$K_{ЗРК}$ – забезпеченість робочим капіталом (РК/ПА);

$K_{Пл}$ – коефіцієнт поточної ліквідності (поточні активи (ПА)/ поточні пасиви (ПП));

$K_{КЗ}$ – частка поточних зобов'язань у загальному капіталі (активах) підприємства (ПП/А).

Наведена модель описує як операційну (2-й і 3-й та інші чинники), так і фінансову діяльність (1-й і 4-й та інші чинники) суб'єкта господарювання.

Якщо темпи фактичного зростання підприємства тривалий час перевищують темпи стійкого зростання, то необхідно забезпечити притік грошових коштів різними способами: за рахунок додаткової емісії акцій, тимчасового збільшення фінансового левориджу, зниження виплати дивідендів, ліквідації малорентабельних операцій, аутсорсингу (передачі іншим підприємствам неключових операцій, що вивільнює активи), збільшення ціни, злиття з "товстим гаманцем" фінансово стійкою компанією.

Якщо ж темпи фактичного зростання менші за темпи стійкого зростання, то виникає необхідність пошуку ефективних засобів використання надлишку грошових коштів. Керівництво підприємства може почати скуповувати на ринку власні акції, підвищити виплату дивідендів, знизити заборгованість, збільшити активи чи при-

дбати інші підприємства (швидко зростаючі малі фірми).

Кожне підприємство вимушене визначити для себе найбільш адекватний набір критеріїв для оцінки ефективності своєї діяльності і на його основі визначити міру її стійкості та розробляти заходи щодо управління сталим розвитком підприємства.

Варто відмітити, що вибір індикаторів і критеріїв сталого розвитку підприємства залежить від фази його життєвого циклу – на різних етапах діяльності змінюється значущість, а також характер поведінки показників різних груп. Такий підхід дасть змогу акцентувати увагу керівників і фінансових аналітиків на тих індикаторах, аналіз яких найбільш важливий на конкретному етапі функціонування та розвитку підприємства.

Висновки. Отже, сталий розвиток – це такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво та споживання, а також інші види діяльності суспільства здійснюються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь.

Питання сталого розвитку суспільства є неординарним і суперечливим. Концептуальні засади сталого розвитку, передусім, зводяться до екологізації економіки, гуманізації, запровадження певної системи принципів підходів до питань суспільної діяльності. Модель сталого розвитку, як і будь-яка соціальна модель, є системою інтегрованих компонентів, їх суттєвих відносин і зв'язків, що відображають основний зміст процесів збалансованого соціально-економічного та екологічного піднесення.

Сталий розвиток на макрорівні передбачає поступову зміну або ж підтримання на належному рівні всіх показників стійкості підприємства, виявляється у здатності протистояти негативним чинникам зовнішнього

середовища, в успішній реалізації внутрішнього потенціалу та збереженні при цьому цілісності і основних властивостей. Стійкий економічний розвиток підприємств не обмежується лише стабілізацією виробництва, він охоплює також фінансовий механізм його забезпечення.

Індикаторами, які використовують в управлінні стійким зростанням, є відповідні коефіцієнти, а саме: коефіцієнт внутрішнього зростання, який показує можливість підприємств нарощувати оборотні та необоротні активи за рахунок внутрішніх джерел фінансування, та коефіцієнт стійкого зростання, що характеризує темпи бажаного підвищення власного капіталу суб'єкта господарювання. Останній можна розрахувати чотирма моделями, які охоплюють різний набір чинників впливу на результативний показник. При цьому вибір індикаторів і критеріїв сталого розвитку фірми залежить від стадії її життєвого циклу. Значущість показників фінансової стійкості й особливості їхнього аналізу на різних етапах циклу життєдіяльності підприємства в контексті його сталого розвитку буде предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Руденко Л. *Ще раз про сталий розвиток* [Електронний ресурс] / Л. Руденко, Г. Марушевський, Т. Тимочко. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2017/06/07/revisiting-sustainable-development>

2. *Цілі сталого розвитку: що це?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sd4ua.org/>

3. *Формування фінансового механізму сталого розвитку України : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О.І. Тулай.* – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – 414 с.

4. *Суть концепції сталого розвитку України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-21544-1.html>.

5. Мельник Л.М. *Теоретико-методологічні засади сталого розвитку машинобудівних підприємств на основі управління бізнес-процесами* : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук [Електронний ресурс] / Л. Мельник. – Тернопіль, 2018. – Режим доступу : <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/21416>

6. Микитась М.А. *Механізм впливу організаційного потенціала на устойчивое развитие промышленного предприятия* : автореф. дисс. ... на канд. екон. наук. [Електронний ресурс] / М.А. Микитась. – СПб, 2013. – Режим доступу : <file:///d:/users/admin/downloads/%d0%90%>.

7. Дойсан-Коровьонкова Н.В. *Сталий розвиток підприємства як процес та економічне явище: теоретичні аспекти* [Електронний ресурс] / Н. Дойсан-Коровьонкова // *Вісник соціально-економічних досліджень.* – 2014. – Вип. 2 (53). – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3469/1/сталий%20розвиток%20підприємства>

8. Пакулін С.Л. *Управління сталим розвитком сучасного підприємства* [Електронний ресурс] / С.Л. Пакулін, А.А. Пакуліна // *Траектория науки.* – 2016. – №3(8). – Режим доступу : <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/50>

9. Уолш К. *Ключевые показатели менеджмента : полное руководство по работе с критическими числами, управляющими вашим бизнесом.* – 9-е изд. / К. Уолш ; пер. с англ. – Омск : Максимум, 2010. – 400 с.

10. *Фінансовий аналіз : навч. посіб.* / М.Р. Лучко, С.М. Жукевич, А.І. Фаріон. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 304 с.

11. Фаріон А.І. *Фінансовий аналіз у системі аналітичних досліджень підприємств* / А. Фаріон // *Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції "Інформаційно-аналітичне забезпечення стратегій інноваційного розвитку", 5-6 квітня 2012 р.* – Полтава : ПолтНТУ, 2012. – С. 142–143.

References

1. Rudenko, L. *Shche raz pro stalyy rozvytok [One more time about sustainable development]. Available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2017/06/07/revisiting-sustainable-development-.html>.*
2. *Tsili staloho rozvytku: shcho tse? [Sustainable development goals: what are these?]. Available at: <http://www.sd4ua.org/> [in Ukrainian].*
3. Kurylenko, O.P., Tulay, O.I. (Ed.). (2014). *Formuvannya finansovoho mekhanizmu staloho rozvytku Ukrainy [Formation of sustainable development of Ukraine]. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].*
4. *Sut kontseptsii staloho rozvytku Ukrainy [The essence of sustainable development of Ukraine]. Available at: <http://ua.textreferat.com/referat-21544-1.html>.*
5. Melnyk, L.M. (2018). *Teoretyko-metodolohichni zasady staloho rozvytku mashynobudivnykh pidpriemstv na osnovi upravlinnia biznes-protseamy [Theoretical and methodological principles of sustainable development of machine-building enterprises on the basis of management of business processes]. (Thesis). Ternopil: TNEU. Available at: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/21416>.*
6. Mikitas, M.A. (2013). *Mekhanizm vliyanija organizacionnogo potentsiala na ustojchivoe razvitie promyshlennogo predpriyatija [Mechanism of the influence of organizational potential on the sustainable development of an industrial enterprise]. (Thesis). Sankt-Peterburg. Available at: <file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82>.*
7. Doisan-Korovonkova, N.V. (2014). *Stalyy rozvytok pidpriemstva yak protses ta ekonomichne yavlyshche: teoretychni aspekty [Sustainable development of the enterprise as a process and an economic phenomenon: theoretical aspects]. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of Social and Economic Research, 2 (53), 55-66. Available at: file:///C:/Users/User/Downloads/Vsed_2014_2_10.pdf*
8. Pakulin, S.L., Pakulina, A.A. (2016). *Upravlinnia stalym rozvytkom suchasnoho pidpriemstva [Management of sustainable development of modern enterprises]. Traektoriia nauky - Trajectory of science, 3 (8), 2.1-2.17. Available at: <http://pathof-science.org/index.php/ps/article/view/50>.*
9. Uolsh, K. (2010). *Klyuchevyye pokazateli menedzhmenta: polnoye rukovodstvo po rabote s kriticheskimi chislami, upravlyayushchimi vashim biznesom [Key performance indicators: establishing the metrics that guide success]. Omsk : Maximum [in Russian].*
10. Luchko, M.R., Zhukevych, S.M. & Farion, A.I. (2016). *Finansovyy analiz [Financial analysis]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].*
11. Farion, A.I. (2012). *Finansovyy analiz v systemi analitychnykh doslidzhen pidpriemstv [Financial analysis in the system of analytical researches of the company]. Materialy mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Informatsiino-analitychne zabezpechennia stratehii innovatsiinoho rozvytku" – Materials of the inter-university scientific-practical conference "Information and analytical support of strategies of innovation development". Poltava: PoltYNU, 142–143 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 31.08.2018.

УДК 336.226.2

Христина ПАТИЦЬКА

ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ В СИСТЕМІ МАЙНОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ СПРАВЛЯННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Досліджено місце і роль плати за землю як майнового податку в складі доходів місцевих бюджетів в Україні та окремих державах ЄС. Визначено особливості механізму податку на землю в цих країнах. Досліджено основні аспекти справляння плати за землю в розрізі визначення податкової бази, проведення оцінки бази оподаткування, встановлення податкових ставок і визначення рівня та особливостей управління при оподаткуванні землі. Здійснено порівняння механізмів справляння податку на землю в Україні та окремих країнах ЄС. На підставі проведеного дослідження сформульовано конкретні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення адміністрування плати за землю в Україні.

Ключові слова: плата за землю, механізм справляння плати за землю, оцінка вартості землі, нормативна грошова оцінка землі, місцеве самоврядування.

Кристина ПАТИЦЬКА

Плата за землю в системе имущественного налогообложения: особенности взимания в Украине и странах ЕС

Исследовано место и роль платы за землю как имущественного налога в составе доходов местных бюджетов в Украине и отдельных государствах ЕС. Определены особенности механизма налога на землю в этих странах. Исследованы основные аспекты взимания платы за землю в разрезе определения налоговой базы, проведения оценки базы налогообложения, установления налоговых ставок и определения уровня и особенностей управления при налогообложении земли. Проведено сравнение механизмов взимания налога на землю в Украине и отдельных странах ЕС. На основании проведенного исследования сформулированы конкретные рекомендации и предложения по совершенствованию администрирования платы за землю в Украине.

Ключевые слова: плата за землю, механизм взимания платы за землю, оценка стоимости земли, нормативная денежная оценка земли, местное самоуправление.

Khrystyna PATYTSKA

Land tax in the system of property taxation: specifics administration in Ukraine and EU countries

Introduction. Problems of local budgeting in Ukraine, lack of financial resources of local authorities and instability of their revenue have been quite topical and still unsolved. Like most

countries that emerged from the former Soviet Union, Ukraine has faced very substantial difficulties in maintaining economic growth while at the same time organizing an effective local government and fiscal structure and administration. An important aspect of this task has been to establish clearly defined property rights, including those in land, in order to facilitate market activities while also providing an appropriate fiscal base for local government.

Purposes. *The article is devoted to the problem of the formation of local authorities' financial resources, local taxes and dues being their main source including land tax, to the process of formation of land taxation as well as to the definition of its role in the system of functioning of local authorities and state on the whole. The paper contains a comprehensive analysis of land taxation system, and shows its role and place in the state's economic system.*

Proceeding from the analysis of the existing practice of land tax levying the author proves the necessity to reform land taxation, improve the mechanisms of levying land tax to insure full and timely income of land tax to local budgets.

Results. *Nature and structure of land taxation mechanism were proved and approaches concerning its construction in Ukraine were developed.*

Based on the realized analysis principal trends of collecting land tax in Ukraine were clarified, main factors which have the effect on forming of land taxation mechanism in our state were determined, problem aspects in land taxation which require improvement were emphasized.

The mechanism of land tax application in foreign countries was investigated, main directions of land taxation processes optimization in Ukraine were proposed. It is proposed the improving the procedure for administering land tax in terms of conducting normative monetary valuation of land.

Conclusions. *It was proposed to improve the land tax in the area of its administration and the establishment of tax rates. The author has suggestions and proposals regarding legislation improvement in the sphere of legal regulation of land valuation in Ukraine.*

Keywords: *land tax, mechanism of land tax application, land valuation, normative monetary valuation of land, local government.*

JEL Classification: H21, H22, H23, H3, H71.

Постановка проблеми. Особливо важливим в умовах децентралізації та формування фінансово й економічно спроможних адміністративно-територіальних одиниць базового рівня є забезпечення ефективного справляння податків на майно. Враховуючи, що в умовах змін до бюджетно-податкового законодавства у 2014 р. плата за землю в складі податку на майно визначена як місцевий податок та є одним з основних джерел доходів місцевих бюджетів, питання визначення напрямів максимізації надходжень цього податкового платежу до

місцевих бюджетів та його ефективного адміністрування є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання пошуку способів максимізації надходжень плати за землю до місцевих бюджетів за рахунок їх ефективного справляння було актуальним на всіх етапах розвитку оподаткування в Україні. Особливо гостро воно постає сьогодні, в період фінансової децентралізації й адміністративно-територіальної реформи. При цьому, враховуючи розповсюдженість майнових податків та їх популярність у кра-

їнах Заходу, доцільним є визначення особливостей їх справляння в цих державах і можливостей застосування кращих практик в Україні. Серед зарубіжних економістів свої роботи цьому питанню присвятили Р. Бірд [R. Bird], Р. Бодвей [R. Boadway], Д. Кеньйон [D. Kenyon], Е. Ленглі [A. Langley], Б. Пеквін [B. Paquin], Е. Слек [E. Slack] та ін.

Метою статті є визначення напрямів максимізації надходжень плати за землю до місцевих бюджетів та його ефективного адміністрування на основі аналізу зарубіжних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. В більшості країн оподаткування нерухомості охоплює оподаткування землі та “improvements”, тобто будівель, споруд тощо. Натомість в Україні плата за землю та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, – це два різні податки. Плата за землю є варіантом податку на майно, при якому оподатковується лише вартість землі. Основною перевагою оподаткування землі перед оподаткуванням нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, є стимулювання власників земельних ділянок до їх ефективного використання. Оскільки при встановленні лише земельного податку “improvements” не оподатковується, платник податку має стимул до більш ефективного використання ділянки. Земельний податок стимулює будівництво.

На цей аспект формування податкової системи держави було звернено увагу при визначенні індексу міжнародної податкової конкурентоспроможності (ITCI) серед податкових систем 34 країн ОЕСР. Найбільш конкурентоспроможною податковою системою у 2014 р. вважалася Естонія. Серед причин таких результатів була наявність податку на нерухомість, при якому оподатковувалася лише земля [1].

Нині близько 30 країн світу використовують оподаткування землі як ефективний варіант податку на майно [2]. Серед країн

ЄС податок на землю застосовується у таких країнах, як Данія, Естонія, Литва, Польща, Румунія, Словенія, Угорщина, Франція та Хорватія (табл. 1).

Питома вага податку на землю в складі періодичних податків на нерухоме майно в цих країнах суттєво відрізняється (рис. 1). Якщо в Естонії вона становить 100%, то у Франції – 1,7%, що свідчить про різну систему майнових податків у країнах ЄС.

Досліджуючи особливості оподаткування землі та нерухомого майна загалом в країнах світу та аналізуючи напрацювання науковців у цій сфері, доцільно звернути увагу на основні аспекти при встановленні “правил” оподаткування. Система оподаткування майна містить чотири основні компоненти, які і визначають “правила гри”, а саме:

- визначення податкової бази;
- проведення оцінки бази оподаткування;
- встановлення податкових ставок;
- визначення рівня та особливостей управління при оподаткуванні майна і землі.

Ключовим питанням при встановленні плати за землю є визначення податкової бази. Аналіз законодавства в сфері оподаткування нерухомого майна та земельних ділянок в країнах світу дає змогу визначити об'єкти, які звільняються від оподаткування майновими податками, серед них: земельні ділянки, які перебувають у власності органів державної влади, навчальних закладів і закладів культури, релігійних організацій та кладовища, державних закладів охорони здоров'я, благодійних установ, дороги, парки, землі іноземних посольств та міжнародних організацій. В деяких країнах до таких винятків віднесено також землі сільськогосподарського призначення [8].

Науковці такі особливості визначення бази оподаткування піддали критиці, оскільки:

- органи державної влади, які володіють майном на території відповідного

Особливості механізму податку на землю в країнах ЄС та Україні*

Країна	Назва податку	Бюджет, до якого надходить	Податкова ставка	Примітки
<i>Данія</i>	Податок на землю	Місцевий податок	1,6–3,4% від вартості землі	Оцінка на основі ринкової вартості землі
<i>Естонія</i>	Податок на землю	Державний, повністю зараховується до бюджету відповідного муніципалітету	0,1–2,5% від вартості землі	Оцінка на основі ринкової вартості землі
<i>Литва</i>	Податок на землю	Сплачується до відповідного місцевого бюджету	0,01–4% від вартості землі	Оцінка на основі середньої ринкової вартості землі, яка встановлюється терміном на 5 років масовою оцінкою
<i>Польща</i>	Сільськогосподарський податок	Місцеві податки	Ставки сільськогосподарського податку залежать від виду землі та встановлюються відповідно до ціни так званого жито-гектара	
	Лісовий податок		Розрахунки лісового податку на гектар залежать від грошового еквівалента 0,22 кубометра деревини, яка розрахована на основі середньої ціни продажу деревини	
<i>Румунія</i>	Податок на землю	Місцевий податок	Органом місцевого самоврядування встановлюється фіксована сума податку на 1 кв м залежно від площі та особливостей землекористування	
<i>Словенія</i>	Плата за користування землею під будівлями	Місцевий податок	Суми до сплати податку визначаються муніципалітетами на основі врахування багатьох факторів розміщення та використання землі – це так звана система “point”	
<i>Угорщина</i>	Податок на землю	Місцевий податок	Податок стягується або на суму, що перебуває у власності землі, з максимальною ставкою 200 ф. за кв. м, або на кориговану справедливою ринковою вартістю землі, не більше 3% від цієї вартості. Відкоригована справедлива ринкова вартість становить 50% від ринкової вартості, визначеної для оподаткування спадщини чи дарування	
<i>Україна</i>	Плата за землю	Місцевий податок	0-3% від нормативної грошової оцінки землі	Нормативна грошова оцінка землі
<i>Франція</i>	Податок на нерозвинене майно (TFPNB)	Місцевий податок	TFPNB: Сума податку визначається органом місцевого самоврядування	
<i>Хорватія</i>	Податок за користування державними землями	Місцевий податок	Сума податку визначається органом місцевого самоврядування	

* Складено на основі: [3; 4; 5; 6].

муніципалітету, отримують відповідні соціальні послуги однаково з іншими суб'єктами оподаткування, мають сплачувати податки, що відповідає принципу соціальної справедливості [9];

– оподатковане майно характеризується вищою вартістю, ніж звільнене від оподаткування, економічна конкуренція між суб'єктами економіки – платниками майнових податків спотворюється [10];

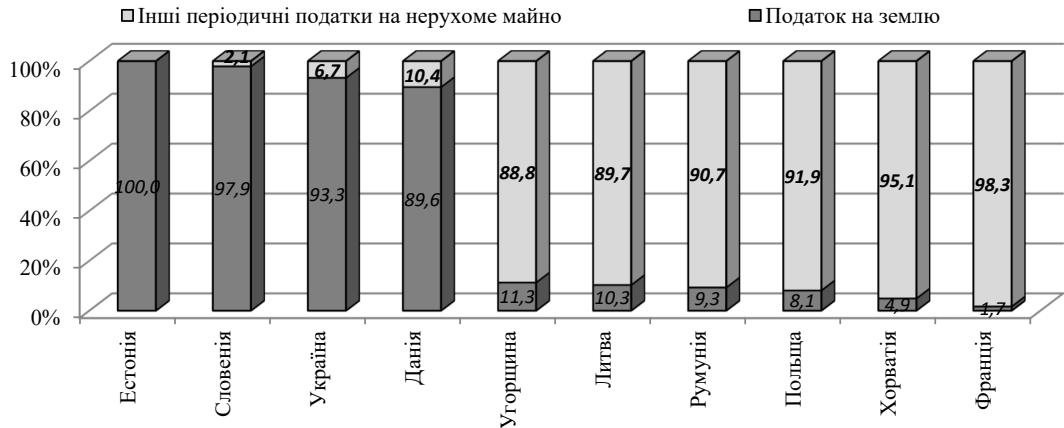

Рис. 1. Питома вага податку на землю в складі періодичних податків на нерухоме майно в країнах ЄС та в Україні, 2016 р.*

* Побудовано на основі [7]

– звільнення від оподаткування обмежує податкову базу, збільшує податкове навантаження на інших платників податків (оскільки в окремих країнах органи місцевого самоврядування, встановлюючи податки на майно, визначають їх розмір залежно від потреб наповнення місцевого бюджету), а також знижує рівень та якість надання місцевих послуг [8];

Слід врахувати, що наведені результати наукових досліджень є особливо актуальними в умовах визначення умов звільнення від оподаткування на державному рівні. Для прикладу, в Польщі централізовано встановлені пільги при оподаткуванні землі та іншого нерухомого майна були об'єктом значних політичних суперечностей, оскільки органи місцевого самоврядування заявляли про доцільність компенсування їм втрачених доходів з державного бюджету та необхідності встановлення пільг лише за їх згодою [11].

Щодо можливостей органів місцевого самоврядування в цій сфері, на базовому рівні доволі часто надаються податкові пільги з метою залучення на відповідну територію підприємств. Аргументом податкової конкуренції органів місцевого самовряду-

вання у сфері майнового оподаткування є те, що пільги виступають стимулом до створення додаткових робочих місць і залучення інвестицій на територію громади. Однак дослідження впливу встановлення майнових податків на місцевому рівні на розвиток адміністративно-територіальних утворень у США [13] дало змогу зробити висновок: податкові пільги при оподаткуванні майна в окремих випадках мали вплив на обрання місця розташування підприємств, проте у більшості випадків їх встановлення призвело до зниження податкових надходжень до місцевих бюджетів і зниження якості надання суспільних послуг. Окрім того, доволі часто податкові пільги, які вводяться з метою залучення на територію громади нових підприємств, застосовуються і до вже функціонуючих підприємницьких структур, що не відповідає меті, призводить до недоотримання надходжень до місцевого бюджету та може бути причиною недобросовісної конкуренції і корупції.

Основою податку на землю є визначення бази оподаткування та проведення оцінки вартості землі. На сьогодні в країнах ЄС використовують такі методи оцінки вартості землі:

1. Оцінка на основі площі – плата за землю стягується за квадратний метр площі земельної ділянки. При цьому можливим є коригування вартості земельної ділянки на відповідні коефіцієнти для врахування місця розташування й інших факторів. Відтак ринкова вартість земельної ділянки має опосередкований вплив на оцінку вартості землі на основі площі ділянки – лише через вплив відповідних коефіцієнтів коригування.

Використання коефіцієнта коригування вартості земельної ділянки при її оцінці може використовуватися для “відображення” місцезнаходження ділянки в межах певної зони населеного пункту. Такий коефіцієнт виводиться з середніх значень для певної групи властивостей у кожній зоні і не відображає характеристики кожної окремої властивості ділянки. Проте у випадку, коли група властивостей визначається досить точно, оцінка вартості землі наближається до її ринкової вартості [14]. Для прикладу, зона, в межах якої застосовується відповідний коефіцієнт коригування, може бути визначена як для певного міста чи окремих районів міста, так і для земельних ділянок на окремій вулиці.

На сьогодні оцінка земельних ділянок на основі їх площі широко використовується передусім у країнах Центральної та Східної Європи, тобто в країнах з недостатнім рівнем розвитку ринків нерухомості.

2. Оцінка на основі ринкової вартості земельної ділянки – оцінюється вартість ділянки, визначена на ринку нерухомості. Ринкова вартість визначена як ціна, сформована між імовірними покупцем та продавцем. Для проведення оцінки ринкової вартості земельної ділянки використовуються такі методи:

- підхід порівняння продажів – підхід до визначення вартості земельної ділянки на основі дійсних продажів аналогічних ділянок. Використовується, коли ринок землі активний та розвинений, і на ньо-

му здійснюються продажі майна, аналогічного до оцінюваного;

- дохідний – ідея використання такого методу полягає у визначенні суми постійного доходу (орендного), який власник може отримувати від володіння земельною ділянкою;
- витратний – передбачає, що покупець заплатитиме не більше, ніж суму, яку йому необхідно вкласти для забезпечення максимально ефективного використання ділянки, порівняно з попереднім власником.

Слід зауважити, що оцінка землі на основі її ринкової вартості – доволі складний процес, вимагає високого рівня розвитку ринку землі, супроводжується серйозними ризиками та неоднозначністю.

Нині таку модель оцінки вартості землі використовують у країнах ОЕСР, в Індонезії, Філіпінах, Латвії, Аргентині та Мексиці. Дещо адаптований варіант оцінки земельних ділянок використовується у Великобританії.

Порівняння двох моделей оцінки вартості землі дало змогу акцентувати увагу на тому, що модель оцінки ринкової вартості характеризується вагомими перевагами при порівнянні з оцінкою вартості за площею ділянки, а саме:

- по-перше, у ринковій вартості земельної ділянки закладено врахування усіх характерних їй особливостей, що не передбачене при визначенні її площі;
- по-друге, ринкова вартість землі передбачає врахування такого фактора, як рівень розвитку території за рахунок надання соціальних послуг органами місцевого самоврядування та органами державної влади. Для прикладу, дві однакові за площею й основними характеристиками ділянки згідно з оцінкою за площею матимуть однакову вартість попри те, що одна з них розташована поблизу парку, а інша – заводу. Натомість при використанні оцінки ринкової

вартості, їх вартість буде різною, тобто більш справедливою;

- по-третє, оцінка на основі врахування площі земельної ділянки призводить до більшого податкового навантаження на платників податків з низьким рівнем доходу, оскільки не враховуються фактори, які визначають реальну вартість об'єкта.

Способом подолання зазначених проблем при використанні моделі оцінки вартості землі за її площею є застосування коригуючих коефіцієнтів для відображення відмінностей у вартості. Проте, для прикладу, у Нідерландах удосконалення використовуваної моделі за рахунок коригуючих коефіцієнтів ускладнило її настільки, що від неї відмовилися. У міру того, як відбувалося подібнення зон для визначення коефіцієнтів, відбувалося максимальне наближення моделі оцінки вартості землі за площею до моделі оцінки ринкової вартості землі, а також її ускладнення.

3. Самооцінка – метод, при якому оцінку вартості землі здійснює власник майна – платник податку. Для прикладу, в Угорщині місцева система оподаткування майна ґрунтується на самоідентифікації. Платники податку зобов'язані самостійно реєструватися та подавати податкові зобов'язання до місцевої податкової служби. У Таїланді самооцінку проводять не платники податку, а місцеві оцінювачі.

Слід зауважити, що самооцінка як процедура оцінювання вартості землі та нерухомого майна є виправданою для країн з низькою адміністративною спроможністю, оскільки не вимагає висококваліфікованого персоналу та доволі проста у реалізації. Попри це, говорити про її точність доволі складно – результатом її використання може стати недооцінка вартості майна та, відповідно, недоотримання коштів до бюджету.

Щодо питання встановлення податкових ставок при справлянні плати за землю,

першочергово потрібно визначити: на якому рівні встановлюються податкові ставки, чи диференційовані податкові ставки і як саме. Відтак, встановлення ставок можливе на центральному, регіональному чи муніципальному рівні, або за умови їх поєднання. Слід зауважити, що встановлення ставок на місцевому рівні є найбільш поширеним способом, оскільки, враховуючи визначення цього податку в більшості країн як місцевого, органи місцевого самоврядування мають можливість впливу на забезпечення надходжень до відповідного бюджету для надання місцевих послуг. Доказом вагомості цього аспекту є ситуація, що склалася у 2017 р. у Великобританії, де майнові податки є ключовим дохідним джерелом місцевих бюджетів. Відтак, для забезпечення надання соціальних послуг відповідного рівня органами місцевого самоврядування було прийнято рішення підвищення ставок при оподаткуванні нерухомого майна та землі. Як зауважують Б. Гоффман [B.D. Hoffman] та С. Гібсон [C.C. Gibson] [8], “встановлення місцевих податкових ставок покладає відповідальність за прийняття податкових рішень на місцевий рівень і забезпечує посилення підзвітності, що може призвести до покращення місцевих послуг та більш ефективного розвитку муніципалітету”.

При цьому, економісти, які впродовж тривалого часу досліджували питання встановлення податкових ставок на різних рівнях, довели, що визначення на центральному рівні мінімальних і максимальних податкових ставок є доцільним [8, 15]. Мінімальна та максимальна ставки дають змогу уникнути проблеми спотворення податкової конкуренції. Багаті муніципалітети, маючи можливість надавати послуги високої якості, можуть значно знижувати ставки при оподаткуванні майновими податками. Аналогічно і з максимальною ставкою. У такому випадку частою є ситуація, коли

органи місцевого самоврядування встановлюють більш високі податкові ставки для промислових підприємств.

В Україні плата за землю є обов'язковим для встановлення місцевим податком. Основи його справляння визначено Податковим кодексом України (табл. 2).

Визначення бази оподаткування платою за землю відбувається на основі проведення нормативної грошової оцінки землі. Відповідно до Закону України "Про оцінку земель" [16], грошова оцінка землі поділяється на нормативну та експертну. Експертну проводять для визначення вартості об'єкта оцінки. Нормативна грошова оцінка землі є основою для розрахунку плати за землю та оренди земельних ділянок державної і комунальної власності. Відповідно до п. 14.1.125 Податкового кодексу України, нормативна грошова оцінка земельних ділянок визначається як капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений відповідно до законодавства центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у

сфері земельних відносин. Її проведення затверджується за рішенням органу виконавчої влади, або органу місцевого самоврядування, або на підставі договору, а розрахунок здійснюють землевпорядні компанії, які розробляють технічну документацію з нормативної оцінки.

Станом на 2018 рік в Україні оголошено проведення загальнонаціональної нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, що передбачено Законом України "Про Державний бюджет на 2018 рік". Її проведення буде здійснене на основі Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [17] згідно з формулою:

$$Гзд = \Sigma (Пагр \times Гагр) + Пнсг \times Гнсг, \quad (1)$$

де $Гзд$ – нормативна грошова оцінка земельної ділянки сільськогосподарського призначення, грн.; $Гагр$ – нормативна грошова оцінка агропромислової групи ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району, грн за га; $Пагр$ – площа агропромислової групи ґрунтів сільськогосподарського угіддя, га; $Пнсг$ – площа несільськогосподарських угідь (земель під господарськими шляхами і прогонами, полеза-

Таблиця 2

Основи справляння плати за землю в Україні*

Податок	Платники податку	Об'єкт та база оподаткування	Ставка податку
Плата за землю	власники земельних ділянок, земельних часток (паїв); землекористувачі	нормативна грошова оцінка земельних ділянок, які перебувають у власності або користуванні, з урахуванням коефіцієнта індексації	не більше 3% від нормативної грошової оцінки землі; для земель загального користування – не більше 1%; для сільськогосподарських угідь – 0,3-1%; для земель, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання, – не більше 12%
		площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено	за земельні ділянки за межами населених пунктів – не більше 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області; для сільськогосподарських угідь – 0,3–5%
Орендна плата	орендар земельної ділянки	земельна ділянка, надана в оренду	розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди. Річна сума орендної плати не може бути меншою, ніж розмір земельного податку та перевищувати 12% нормативної грошової оцінки землі

* Складено на основі Податкового кодексу України.

хисними лісовими смугами та іншими захисними насадженнями, окрім тих, які віднесені до земель лісогосподарського призначення, земель під господарськими будівлями і дворами, земель під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, земель тимчасової консервації тощо), га; *Гнсг* – норматив капіталізованого рентного доходу несільськогосподарських угідь на землях сільськогосподарського призначення, грн за га.

У цій формулі першочергово увагу слід звернути на показник *Гагр*, який визначається на основі врахування результатів ґрунтових обстежень сільськогосподарських земель. На сьогодні науковцями сформовано 222 агровиробничі групи ґрунтів та вироблено понад 5,5 тисяч так званих ґрунтових різниць, які і є важливим елементом нормативної оцінки земель. Відтак, зрозумілою є складність і високий рівень залежності визначення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення саме від показників якості ґрунтів.

Попри це, єдине великомасштабне обстеження на території України було проведено у 1956–1961 рр., а так зване “уточнююче” ґрунтове обстеження – у 1975–1985 рр. Враховуючи, що середній термін чинності ґрунтових карт становить 15 років, а в окремих випадках – 5 років [18], дані, які використовували для визначення нормативної грошової оцінки земель, застарілі та не відображають реального стану ґрунтового покриву. Адже за 40 років змінилися методи дослідження, застаріла класифікація ґрунтів, а також змінився стан ґрунтів (першочергово в результаті їх техногенного порушення).

Щодо проведення нормативної грошової оцінки земель в межах населених пунктів, вона базується на витратній концепції і визначається за формулою [19]:

$$Цн = \frac{B \times Hн}{Hк} \times Kф \times Kм, \quad (2)$$

де *Цн* – нормативна грошова оцінка 1 кв м земельної ділянки, грн; *B* – витрати на освоєння та облаштування території з розрахунку на 1 кв м, грн.; *Hн* – норма прибутку (6%); *Hк* – норма капіталізації

(3%); *Kф* – коефіцієнт, який характеризує функціональне використання земельної ділянки; *Kм* – коефіцієнт, який характеризує місце розташування земельної ділянки.

У цьому випадку увагу слід зосередити на зміні сітки коефіцієнтів функціонального призначення. До 2017 р. максимальним коефіцієнтом функціонального використання було значення 2,5, яке застосовувалося для категорії земель комерційного призначення. З 2017 р., в результаті прийняття Порядку нормативної грошової оцінки земель населених пунктів № 489 [19], коефіцієнт 2,5 застосовується лише для земель з окремими видами цільового призначення (будівництво та обслуговування будівель торгівлі, туристичної інфраструктури, закладів громадського харчування, будівель ринкової інфраструктури, кредитно-фінансових установ). Для інших земель застосовуються суттєво нижчі коефіцієнти (земель промисловості – 1,2, земель транспорту – 1,0, земель рекреаційного призначення – 0,5), що знижує обсяги плати за землю. Щодо коефіцієнта *Kм*, при його визначенні враховується, по-перше, місцезорозташування населеного пункту у загальнодержавній, регіональній і місцевій системах виробництва і розселення, по-друге, містобудівна цінність території в межах населеного пункту (економіко-планувальної зони), по-третє, місце розташування земельної ділянки в межах економіко-планувальної зони.

Висновки. Відтак, зважаючи на основні аспекти справляння плати за землю в Україні та врахування досвіду країн ЄС в цьому питанні, слід зробити наступні висновки щодо ефективності механізму справляння плати за землю в Україні.

По-перше, використання саме податку на землю та податку на нерухоме майно як окремих платежів (як це визначено в Україні), а не єдиного податку на нерухоме майно, яке містить і оподаткування нерухомості, і землі,

більш позитивно сприймається економістами, оскільки сприяє розвитку та ефективному використанню земельних ділянок.

По-друге, плата за землю визначена обов'язковим для встановлення місцевим податком в Україні, що відповідає загальноєвропейській практиці та висновкам науковців у цій сфері. Окрім того, законодавче встановлення мінімальної та максимальної податкових ставок дає змогу забезпечити справедливу податкову конкуренцію на місцевому рівні. Проте в Україні мінімальною ставкою при встановленні плати за землю є 0%, тобто, встановивши плату за землю як обов'язковий податок, органи місцевого самоврядування мають можливість його не справляти на території громади. Тому доцільно говорити про необхідність встановлення мінімальної податкової ставки на рівні, відмінному від 0%, для збільшення надходжень до місцевих бюджетів та уникнення спотворення податкової конкуренції та можливої корупції. Окрім того, ведучи мову про встановлення пільг чи мінімальних ставок податку на землю на рівні територіальної громади з метою залучення на територію громади суб'єктів господарювання, слід зазначити: зниження місцевих по-

датків та зборів (в тому числі і плати за землею) може бути лише тимчасовим заходом. Місцеві податки та збори є вагомим дохідним джерелом бюджетів громад, тому їх зниження на тривалий період може негативно вплинути на рівень їх фінансової спроможності. Натомість, значно важливішим є визначення та дотримання політики органів місцевого самоврядування щодо встановлення місцевих податків і зборів та визначення ставок і пільг за податками хоча б на середньострокову перспективу (3 роки).

По-третє, проблемою встановлення плати за землю в Україні і в багатьох країнах Європи є відсутність оцінки землі на основі її ринкової вартості. На сьогодні в Україні проводять нормативну та експертну грошову оцінку землі, цілі та способи розрахунку яких зовсім різні. Експертна оцінка спрямована на визначення ринкової вартості землі, натомість нормативна використовується для встановлення земельного податку. Такий підхід є не ефективними та зумовлює ризики невідповідності вартості землі та її оподаткування, про що свідчать і дані дослідження вартості ріллі в країнах ЄС з різними моделями оцінки землі (рис. 2).

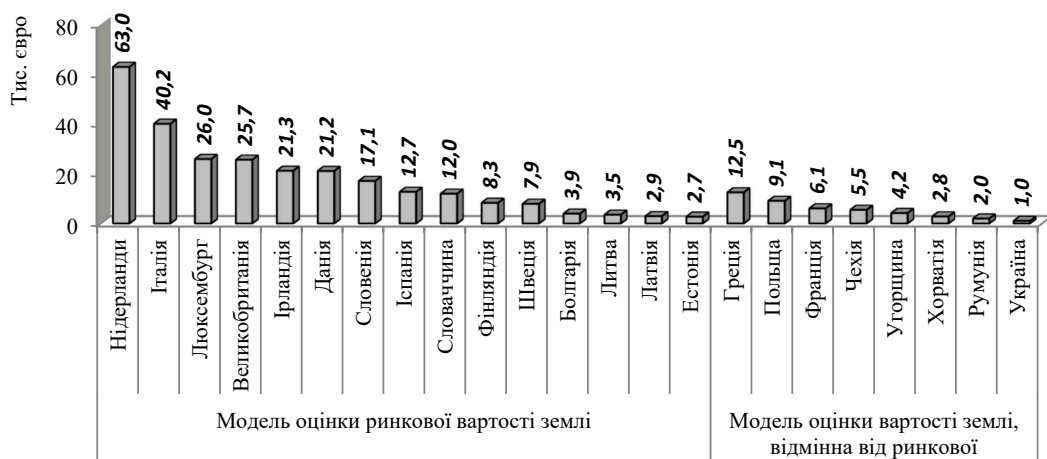

Рис. 2. Вартість 1 га ріллі в країнах ЄС та Україні у 2016 р.*

* Побудовано на основі [21].

Попри помітний вплив територіального розташування на вартість землі в країнах ЄС, спостерігаються і значно нижчі показники вартості у державах, де оцінку землі проводять не на основі її ринкової вартості.

Проте використання оцінки землі на основі ринкової вартості вимагає високого рівня розвитку ринку землі в державі, чого в Україні наразі немає.

По-четверте, відповідно до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [17] та Методики нормативної грошової оцінки земель населених пунктів [20], розрахунок здійснюється відповідно до таких підходів: для земель населених пунктів – на основі суми витрат на освоєння та облаштування території; для земель за межами населених пунктів визначено відповідні нормативи рентного доходу для сформованих категорій земель на строк капіталізації; для земель сільськогосподарського призначення норми капіталізованого рентного доходу визначаються відповідно до особливостей природно-сільськогосподарського районування та бонітування ґрунтів.

При цьому, відповідно до Закону “Про оцінку земель” та Податкового кодексу, нормативна грошова оцінка землі визначається як капіталізований рентний дохід, тобто теоретично проведення оцінки має базуватися на основі можливого доходу від оренди земельної ділянки, а відтак, відповідати її ринковій вартості. Натомість вищенаведені підходи дещо суперечать визначенню нормативної грошової оцінки, а нормативно встановлені значення не відповідають ринковій вартості землі. Визначення нормативної грошової оцінки землі передбачає використання великої кількості показників, що значно ускладнює цей процес, а при розрахунку використовуються коефіцієнти, обчислені на основі застарілих даних, що не лише знижує її точність, а може бути причиною її спотворення.

Список використаних джерел

1. Pomerleau K. *International tax competitiveness index* [Electronic resource] / K. Pomerleau, A. Lundeen // *Tax Foundation*. – 2014. – Access mode : <https://taxfoundation.org/2014-international-tax-competitiveness-index>.
2. Dye R.F. *Assessing the theory and practice of land value taxation* / R.F. Dye, R.W. England // *Lincoln institute of land policy*. – 2010. – 36 p.
3. Kesner-Skreb M. *What should one know about immovable property taxation in Croatia?* [Electronic resource] / M. Kesner-Skreb // *Newsletter. Institute of public finance*. – 2009. – № 46. – Access mode : <http://www.ijf.hr/eng/newsletter/46.pdf>.
4. *Property tax in Hungary*. *Angloinfo* [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.angloinfo.com/how-to/hungary/money/hungarian-taxes/property-taxes>.
5. *European property tax guide summary*. *Gerald eve international* [Electronic resource]. – Access mode : https://www.geraldeve.com/pdf/European_Property_Tax_Guide_DECEMBER-2016.pdf.
6. Ali M. *Property taxation in developing countries* [Electronic resource] / M. Ali, O.-H. Fjeldstad, L. Katena. – Bergen : Chr. Michelsen Institute, 2017. – Access mode : <https://www.cmi.no/publications/6167-property-taxation-in-developing-countries>.
7. Eurostat / Офіційний сайт Служби статистики ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org>.
8. Slack E. *How to reform the property tax: lessons from around the world* [Electronic resource] / E. Slack and R. Bird // *Institute on Municipal Finance and Governance*. – 2015. – № 21. – 35 p. – Access mode : https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/81246/1/imfg_paper_21_slack_bird_sept19_2015.pdf.
9. Bahl Roy W., *Urban public finance in developing countries* [Electronic resource] / Roy W. Bahl, Johannes F. Linn. – New York : Oxford University Press, 1992. – Access mode : <http://documents.worldbank.org/curated/en/963911468739534803/Urban-public-finance-in-developing-countries>.
10. Kitchen H. M. *Business property taxation* [Electronic resource] / H. M. Kitchen, E. Slack //

Working Papers, Queen's at Kingston. School of Policy Studies. – 1993. – Access mode : <https://EconPapers.repec.org/RePEc:fth:qkinpo:93-24>.

11. Swianiewicz P. *Local tax policies in the limited autonomy of the revenue collection system in Poland in Interaction between local expenditure responsibilities and local tax policy* [Electronic resource] / P. Swianiewicz, J. Łukomska ; eds. K. Junghun, J. Lotz & N.J. Mau, Danish Ministry for Economic Affairs and the Interior and The Korea Institute of Public Finance, Rosendahls. – 2015. – Access mode : <http://english.sim.dk/media/13665/pawe%C5%82-swianiewicz-and-julita%C5%82lukomska.pdf>.

12. Bartik Timothy J. *Who benefits from state and local economic development policies?* [Electronic resource] / Timothy J. Bartik // Kalamazoo, MI: W. E. Upjohn Institute for Employment Research. – 1991. – Access mode : <https://doi.org/10.17848/9780585223940>.

13. Kenyon Daphne A. *Rethinking property tax incentives for business* / Daphne A. Kenyon, Adam H. Langley, Bethany P. Paquin // Policy focus report. Lincoln institute of land policy. – 2012. – Access mode : <https://community-wealth.org/sites/clone.community-wealth.org/files/downloads/paper-kenyon-et-al.pdf>.

14. Bird M. *Land and property taxation: a review* [Electronic resource] / M. Bird and E. Slack // World Bank. – 2002. – Access mode : <http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/June2003Seminar/LandPropertyTaxation.pdf>.

15. Boadway R. *Canadian tax policy.* – 3rd ed. / R. Boadway, H. Kitchen. – Toronto : Canadian Tax Foundation, 1999.

16. Закон України “Про оцінку земель” № 1378-IV від 11.12.2003. *Відомості Верховної Ради України.* – 2004. – № 15. – С. 229.

17. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення” № 831 від 16 листопада 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249510871>.

18. Дацько Л.В. *Необхідність проведення ґрунтових обстежень* / Л.В. Дацько // *Родючість ґрунтів України.* – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soils-roduchist.blogspot.com/2013/01/blog-post.html>.

19. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України “Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель населених пунктів” № 489 від 21.11.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16>.

20. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Методику нормативної грошової оцінки земель населених пунктів” № 213 від 23 березня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF>.

21. *Вартість сільськогосподарських земель та їх оренди у країнах ЄС та Україні* [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. – 2018. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika/rubryka-cikavo-znaty-varnist-silskogospodarskyh-zemel-ta-yih-orendy-u-krajinah>.

References

1. Pomerleau, K., Lundeen, A. (2014). *International tax competitiveness index.* Tax Foundatoin. Available at: <https://taxfoundation.org/2014-international-tax-competitiveness-index>.

2. Dye, R.F., England, R.W. (2010). *Assessing the theory and practice of land value taxation.* Lincoln institute of land policy.

3. Kesner-Skreb, M. (2009). *What should one know about immovable property taxation in Croatia?* Newsletter. Institute of public finance, 46. Available at: <http://www.ijf.hr/eng/newsletter/46.pdf>.

4. *Property tax in Hungary.* Angloinfo. Available at: <https://www.angloinfo.com/how-to/hungary/money/hungarian-taxes/property-taxes>.

5. *European property tax guide summary.* Gerald eve international. Available at: https://www.geraldeve.com/pdf/European_Property_Tax_Guide_DECEMBER-2016.pdf.

6. Ali, M., Fjeldstad, O.-H., Katena, L. (2017). *Property taxation in developing countries*. Bergen: Chr. Michelsen Institute. Available at: <https://www.cmi.no/publications/6167-property-taxation-in-developing-countries>.
7. Eurostat. Available at: <http://stats.oecd.org>.
8. Slack, E., Bird, R.M. (2015). *How to reform the property tax: lessons from around the world*. Institute on Municipal Finance and Governance, 21, 35. Available at: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/81246/1/imfg_paper_21_slack_bird_sept19_2015.pdf.
9. Bahl, Roy W., Linn, Johannes F. (1992). *Urban public finance in developing countries*. New York: Oxford University Press. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/963911468739534803/Urban-public-finance-in-developing-countries>.
10. Kitchen, H.M., Slack, E. (1993). *Business property taxation*. Working Papers, Queen's at Kingston. School of Policy Studies. Available at: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:ftt:qkinpo:93-24>.
11. Swianiewicz, P., Łukomska, J. (2015). *Local tax policies in the limited autonomy of the revenue collection system in Poland*, in *Interaction between local expenditure responsibilities and local tax policy*. Danish Ministry for Economic Affairs and the Interior and The Korea Institute of Public Finance, Rosendahls. Available at: <http://english.sim.dk/media/13665/pawe%C5%82-swianiewicz-and-julita-%C5%82lukomska.pdf>.
12. Bartik, Timothy J. (1991). *Who benefits from state and local economic development policies?* Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research. Available at: <https://doi.org/10.17848/9780585223940>.
13. Kenyon, Daphne A., Langley, Adam H., Paquin, Bethany P. (2012). *Rethinking property tax incentives for business*. Policy focus report. Lincoln institute of land policy. Available at: <https://community-wealth.org/sites/clone.community-wealth.org/files/downloads/paper-kenyon-et-al.pdf>
14. Bird, M., Slack, E. (2002). *Land and property taxation: a review*. World Bank. Available at: <http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/June2003Seminar/LandPropertyTaxation.pdf>.
15. Boadway, R. W., Kitchen, H.M. (1999). *Canadian tax policy (3rd ed.)*. Toronto: Canadian Tax Foundation.
16. *Zakon Ukrainy "Pro otsinku zemel" [On Land Valuation. The Law of Ukraine]*. (2003, December, 11). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – The Bulletin of the Supreme Council of Ukraine*, 15, 229 [in Ukrainian].
17. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Metodyky normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia" [On approval of the methodology of normative monetary evaluation of agricultural land. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]*. (2016, November, 16). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249510871>.
18. Datsko, L.V. (2013). *Neobkhidnist provedennia hruntovykh obstezhen [Necessity of ground surveys]*. *Rodiuchist hruntiv Ukrainy – Fertility of soils of Ukraine*. Available at: <http://soils-roduchist.blogspot.com/2013/01/blog-post.html>.
19. *Nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel naselenykh punktiv" [On approval of the procedure for regulatory monetary evaluation of settlements of lands. Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]*. (2016, November, 21). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16>.
20. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro Metodyky normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel naselenykh punktiv" [On the methodology of regulatory monetary evaluation of settlements of lands. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]*. (1995, March, 23). Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF>.
21. *Vartist silskohospodarskykh zemel ta yikh orendy u krainakh YeS ta Ukraini [The cost of agricultural land and their lease in the EU and Ukraine]*. *Ekonomichniy dyskusiinyi klub – Economic Discussion Club*. Available at: <http://edclub.com.ua/analitika/rubryka-cikavo-znaty-vartist-silskogospodarskyh-zemel-ta-yih-orendy-u-krayinah>.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2018.

УДК 339.543

Віктор КРИВИЦЬКИЙ

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ БАЗИС ПАРАДИГМИ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено поняття “митна безпека”. На основі семантичного аналізу лексичних одиниць, чинного законодавства та порівняння теоретико-методологічних розробок учених розглянуто відмінні та спільні риси сутності митних інтересів на рівні держави, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності і міжнародних інституцій. Розмежовано концептуальні відмінності між митною безпекою держави та механізмом забезпечення митної безпеки. Запропоновано авторське бачення концептуального базису парадигми митної безпеки України.

Ключові слова: безпека, мито, митна безпека, митні інтереси, механізм митної безпеки.

Виктор КРИВИЦКИЙ

Концептуальный базис парадигмы таможенной безопасности Украины

Исследовано поняття “таможенная безопасность”. На основе семантического анализа лексических единиц, действующего законодательства и сравнения теоретико-методологических разработок ученых рассмотрены отличительные и общие черты сущности таможенных интересов на уровне государства, субъектов внешнеэкономической деятельности и международных институций. Разграничены концептуальные различия между таможенной безопасностью государства и механизмом обеспечения таможенной безопасности. Предложено авторское видение концептуального базиса парадигмы таможенной безопасности Украины.

Ключевые слова: безопасность, пошлина, таможенная безопасность, таможенные интересы, механизм таможенной безопасности.

Victor KRYVUTSKY

The conceptual basis of the paradigm of customs security in Ukraine

Introduction. The globalization processes of the 21st century have influenced the exacerbation of existing and the emergence of new challenges for the national security of states. Modern conditions of functioning of Ukraine actualize the search for the latest conceptual basis of the national security paradigm in the customs sphere.

The purpose of the article is to substantiate the conceptual basis of the customs security paradigm of Ukraine on the basis of generalization, analysis and systematization of the eco-

conomic essence of its conceptual constructs, identification of the principles of security and the criteria for the effectiveness of customs security measures.

Results. *The expediency of differentiating the concept of “customs interests” in the context of customs interests of the state, subjects of foreign economic activity and international institutions is determined. It is substantiated that the notion of customs security is a multidimensional phenomenon, the interpretation of which is based on the norms of the Customs Code, according to which it reflects the state of the security of customs interests of Ukraine.*

Conclusions. *The essence of the mechanism of customs security is to identify, prevent and neutralize probable and real risks and threats, ensure sustainable development, to protect the customs interests of the state and subjects of foreign economic activity.*

Keywords: *security, customs, customs security, customs interests, customs security mechanism.*

JEL Classification: H10, H21, H32, H56.

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. в розвитку людства зумовив настання фундаментальних і багатоаспектних глобалізаційних процесів. Незважаючи на суттєві протиріччя у методологічних підходах і трактуваннях глобалізаційного дискурсу, очевидним стало усвідомлення цих явищ не лише як таких, що характеризуються посиленням динамізму, зміною якісних характеристик перебігу суспільних явищ, а й потребують перегляду стратегій забезпечення національних інтересів держав.

Глобалізаційні процеси ХХІ ст., посилюючи взаємопов'язанність і взаємозалежність цивілізаційних відносин між державами світу, значною мірою вплинули як на загострення існуючих, так і появу нових загроз безпеки і стабільності в міжнародному та національному вимірах. Однак можливість і здатність використання інструментарію захисту власних національних, економічних, фінансальних інтересів та цивілізаційних пріоритетів розвитку як країн економічного авангарду, так і країн економічної периферії зумовлюються значними відмінностями, що полягають не лише у фінансовому та соціально-економічному потенціалах розвитку, а й у концептуальних

положеннях безпекоорієнтованих стратегій зміцнення національної конкурентоспроможності та забезпечення економічного розвитку. В цьому контексті в Україні, окрім зовнішніх цивілізаційних загроз, упродовж останніх десятиліть мали місце згортання офіційної економіки та втрата міжнародних конкурентних позицій на світових ринках; обмеженість потенціалу відновлення економіки після тривалого рецесійного спаду, зумовленого існуючою моделлю розвитку; нарощення боргового тиску й обмеженість внутрішніх ресурсів фінансування розвитку; недостатність джерел відновлення купівельної платоспроможності населення та фінансової стійкості бізнесу, збереження високого інфляційного тиску, розбалансованість внутрішнього товарного ринку України; імпортна експансія, зумовлена імпортозалежністю внутрішнього товарного ринку щодо видів економічної діяльності з високим рівнем доданої вартості на фоні недостатності умов реалізації потенціалу національних виробників на внутрішньому ринку. Безпрецедентні за своїми масштабами події 2013–2016 рр., зумовлені анексією Криму, гібридною військовою агресією на сході України, призвели до втрати цілісності

ті економічного та митного простору держави, ще більше посилили макроекономічну нестабільність. Саме тому 21.06.2018 р. Верховна Рада імплемтувала Закон “Про національну безпеку України”, який визначає національну безпеку як “захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз” [1, с. 241]. Означене трактування дещо відрізняється від визначення, що містилося в Законі “Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р. № 964-IV (втратив чинність), де під національною безпекою розумілось “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у різних сферах” [2].

Об’єктом національної безпеки є національні інтереси, які законотворцем визначаються як “життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян” [1].

Варто зазначити, що в державі застосовують невідкладні заходи з метою посилення національної безпеки, однак сучасні умови, в яких перебуває наша держава, актуалізували пошук та обґрунтування новітнього концептуального базису парадигми національної безпеки, і на її основі побудови інструментарію протидії ризикам і загрозам у всіх сферах суспільного розвитку, в тому числі у митній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань митної безпеки було приділено багато уваги в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема:

І. Бережнюка, А. Войцещука, О. Недобєги, П. Пашка, Д. Приймаченко, О. Руренко, А. Стельмашука та ін. Однак, незважаючи на законодавче закріплення поняття “митна безпека” та наявність значної кількості теоретико-методологічних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, стверджувати про системність, комплексність, цілісність і завершеність парадигми митної безпеки не доводиться.

Метою статті є дослідження концептуального базису парадигми митної безпеки України на основі узагальнення, аналізу та систематизації економічної сутності її понятійних конструктів, ідентифікації принципів забезпечення та критеріїв ефективності заходів забезпечення митної безпеки у нормативно-правових актах і фаховій літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не вдаючись до детального семантичного аналізу терміна “безпека”, в загальному визначимо її як стан відсутності внутрішніх і зовнішніх загроз та захищеності інтересів держави, громадянина, суспільства тощо. Продовжуючи означені міркування, логічним є твердження, що митна безпека є не чим іншим, як станом захищеності митних інтересів від різного типу загроз і забезпечення умов сталого розвитку. Будь-яка складова економічної безпеки держави характеризується ризиками і загрозами, до яких зазвичай відносять ймовірні та реальні деструктивні чинники, що створюють небезпеку як окремим суб’єктам, так і суспільству в цілому. Відповідно, митні загрози, створюючи небезпеку у сфері митної діяльності, зазвичай класифікуються на внутрішні та зовнішні, реальні та потенційні [3, с. 18–26], охоплюють спектр загроз від надзвичайних ситуацій, стихійних лих, кризових явищ у національній і глобальній економіці, протекціоністських заходів торговельних партнерів до ступеня залежності від стану міжнародних ринків певних ресур-

сів, класифікації товарів ЗЕД тощо. Аналіз спектра митних загроз охоплює “конкретні й опосередковані форми митної небезпеки на стадії переходу з ймовірного характеру існування в реальний внаслідок притиріч, що мають місце і формуються у самому суспільстві в зовнішньоекономічних, політичних та економічних правовідносинах, в сфері організації та забезпечення митної діяльності, в техногенних, природних та інших явищах, що конкретизуються відповідною формою прояву, способом впливу та наслідком якої є заподіяння шкоди” [4, с. 6]. Найбільшу шкоду митні ризики та загрози завдають митним інтересам, тому дослідимо це поняття детальніше.

Митний кодекс [5] трактує митні інтереси як “національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи”, практично ототожнюючи їх з національними інтересами, без належної деталізації їх природи, специфіки реалізації, зумовленої різновекторністю та дотичністю національних інтересів держави в сфері митної справи до різних галузей, сфер та напрямів діяльності. Погоджуємось з думкою С. В. Шевчука [6, с. 42–48], який наголошує на неоднозначності та дискусійності трактування поняття “митні інтереси” в Митному кодексі України. Як наслідок неналежного нормативно-правового обґрунтування цієї дефініції в фаховій літературі має місце існування варіативних понять, на кшталт: “національні митні інтереси” [7; 8], “інтереси держави в митній сфері” [9], “митний аспект захисту національних економічних інтересів”, “економічні інтереси держави в галузі митної справи” [10]. Проте означені теоретичні конструкти, незважаючи на певну синонімічну схожість, все ж володіють значними відмінностями. Зокрема, національні митні інтереси охоплюють митні інтереси держави та суб’єктів ЗЕД, кожен з яких володіє різними цілями,

методами їх досягнення та механізмами задоволення (рис. 1).

З огляду на означене, погоджуємось з позицією В. С. Шевчука, який розмежовує митні інтереси держави (“складова національних інтересів держави, що лежить у площині різногалузевого спрямування (соціально-економічного, екологічного, політичного, правоохоронного, зовнішньоекономічного, інформаційного, культурного) та тривимірного формату взаємодії (мікро-, макрорівень та наднаціональний рівень), реалізація яких забезпечується у межах здійснення митної справи, що сприяє побудові ефективної моделі захисту митної та національної безпеки”), суб’єктів ЗЕД (“інтереси, які лежать у площині конституційних прав і законодавчих норм, що регламентують їх захист як суб’єктів господарювання під час здійснення зовнішньоекономічної та митної діяльності, а також не суперечать вимогам чинного та міжнародного законодавства”) й інших учасників митних правовідносин, що включають міжнародні інституції та держави (“спектр специфічних інтересів, що виходять з принципів економічної доцільності, політичної необхідності, міжнародного співробітництва, збалансування міжнародної торгівлі тощо, а також не суперечать міжнародним нормам співпраці”) [6, с. 42–48].

На думку В. Пашка, головна мета реалізації митних інтересів полягає у забезпеченні підтримання такого управління на рівні держави, що характеризується “стійкістю до негативних зовнішніх загроз, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективно функціонування економіки держави й сприяти економічному зростанню” [11, с. 5–16]. Визначаючи сутність понятійного конструкту “митні інтереси”, науковець акцентує увагу на їх дуалістичній природі, оскільки, з одного боку, вони відображають “певний спектр національних інтересів держави (що пов’язані з забезпеченням і реалізацією

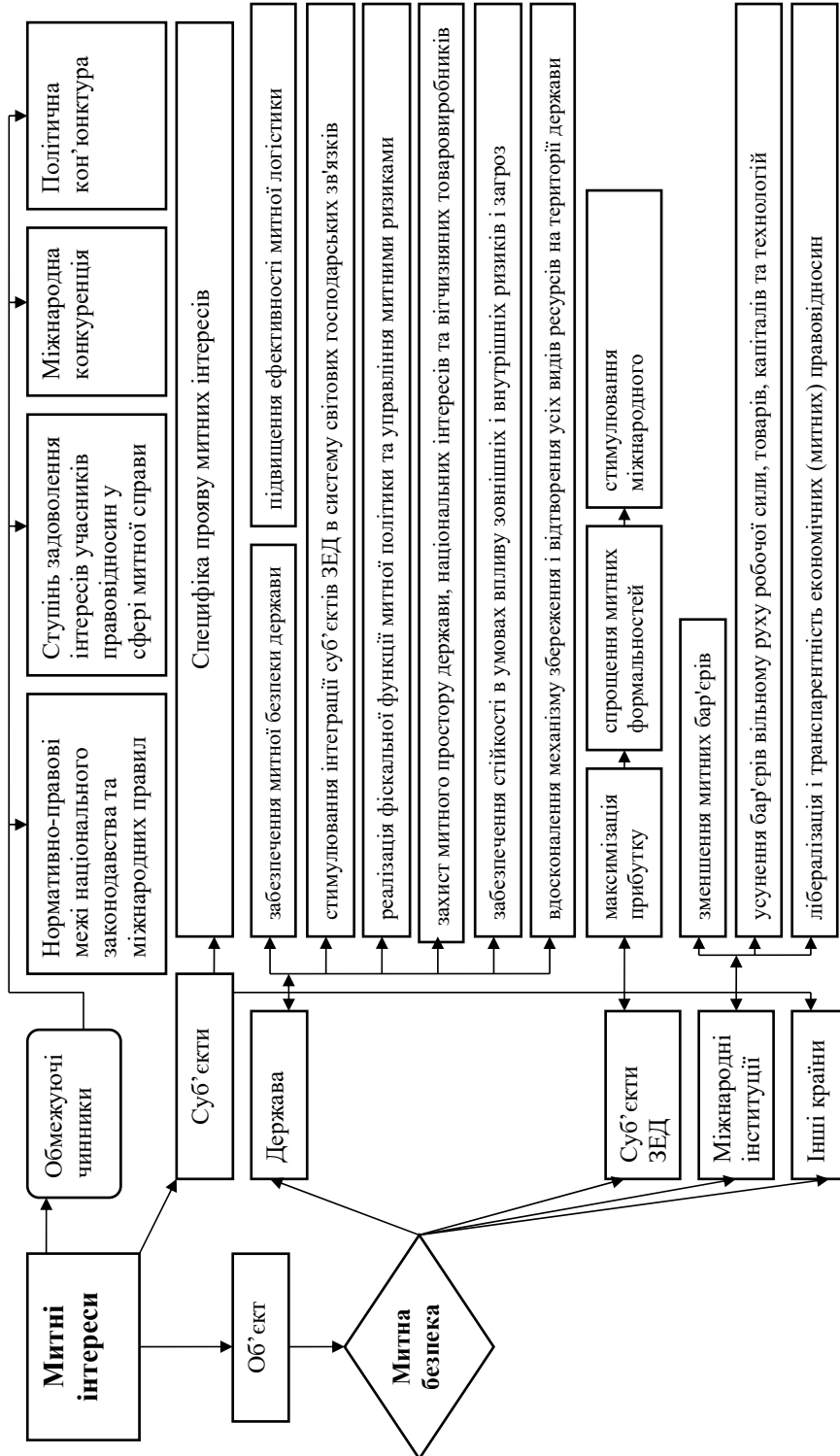

Рис. 1. Специфіка прояву митних інтересів*

*Побудовано автором.

митної справи), задоволення яких сприяє уможливленню ефективного функціонування, стійкого розвитку економічної системи, зменшенню загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сферах, що пов'язані з митною сферою"; а з іншого – "визначаються поточним станом зовнішньоекономічних відносин, повнотою задоволення матеріальних потреб громадян, ступенями реалізації визначених стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку й захисту культурного та інформаційного середовища держави, станом її зовнішньоекономічної та митної безпеки" [4]. Означене трактування, на наше переконання, найбільш повно характеризує сутність митних інтересів, забезпечення та реалізація яких, згідно зі статтею 6 Митного кодексу України, досягається здійсненням митної справи, а умови забезпечення стану їх захищеності є об'єктом митної безпеки [5].

Аналіз фахових публікацій з дослідження сутності митної безпеки дав змогу виокремити три ключові критерії її ідентифікації, зокрема – як складової національної, економічної та зовнішньоекономічної безпеки України. Така різноманітність підходів щодо належності, сутності, складових, ролі та значення митної безпеки зумовлена її багатоаспектністю як явища, що здійснює вплив не лише на економічну безпеку та її складові, а й на національну та міжнародну і визначає забезпечення інших видів безпеки [12, с. 17].

Крім того, серед існуючих теоретичних досліджень вітчизняних вчених, що стосуються сутності митної безпеки, поширеними є два підходи, згідно з якими представники першого тлумачать поняття "митна безпека" аналогічно з положеннями Митного кодексу України, а представники другого включають в її визначення комплекс відповідних засобів, методів та інструментів забезпечення стабільності, протидії, ней-

тралізації та попередження ймовірних ризиків і загроз митної безпеки держави. Для прикладу, Н. І. Гавловська, О. В. Осадчук та Є. М. Рудніченко трактування сутності митної безпеки зводять до "комплексу ефективних економічних, правових, політичних та інших заходів держави із захисту інтересів народу та держави у митній сфері" [13, с. 53]. На нашу думку, "сукупність засобів, здатних протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам у сфері митних економічних відносин, а також забезпечення можливості досягти необхідного рівня захищеності, надійності й усталеності митної служби шляхом створення ефективного регуляторного організаційно-економічного механізму" варто трактувати саме як забезпечення митної безпеки [4].

Вважаємо, що вищезазначений поділ є не зовсім коректним, оскільки відображає, згідно з першим підходом, сутність митної безпеки, а відповідно до другого є не чим іншим, як механізмом забезпечення митної безпеки. Останній ми визначаємо як сукупність взаємопов'язаних, цілеспрямованих і взаємообумовлених інституційних, організаційних, правових та координаційних методів і інструментів, які на основі чинного законодавства та стратегій національної безпеки застосовують суб'єкти забезпечення митної безпеки (охоплюють законодавчі та виконавчі органи влади, котрі визначають засади реалізації митної політики та митної справи, інститути громадянського суспільства, незалежні громадські організації тощо) щодо виявлення, передбачення, прогнозування, попередження та нейтралізації ймовірних та реальних ризиків і загроз, забезпечення сталого розвитку, захисту митних інтересів держави та суб'єктів ЗЕД. В свою чергу, механізм забезпечення митної безпеки можна охарактеризувати на основі відповідного поділу за рівнями та системами (рис. 2).

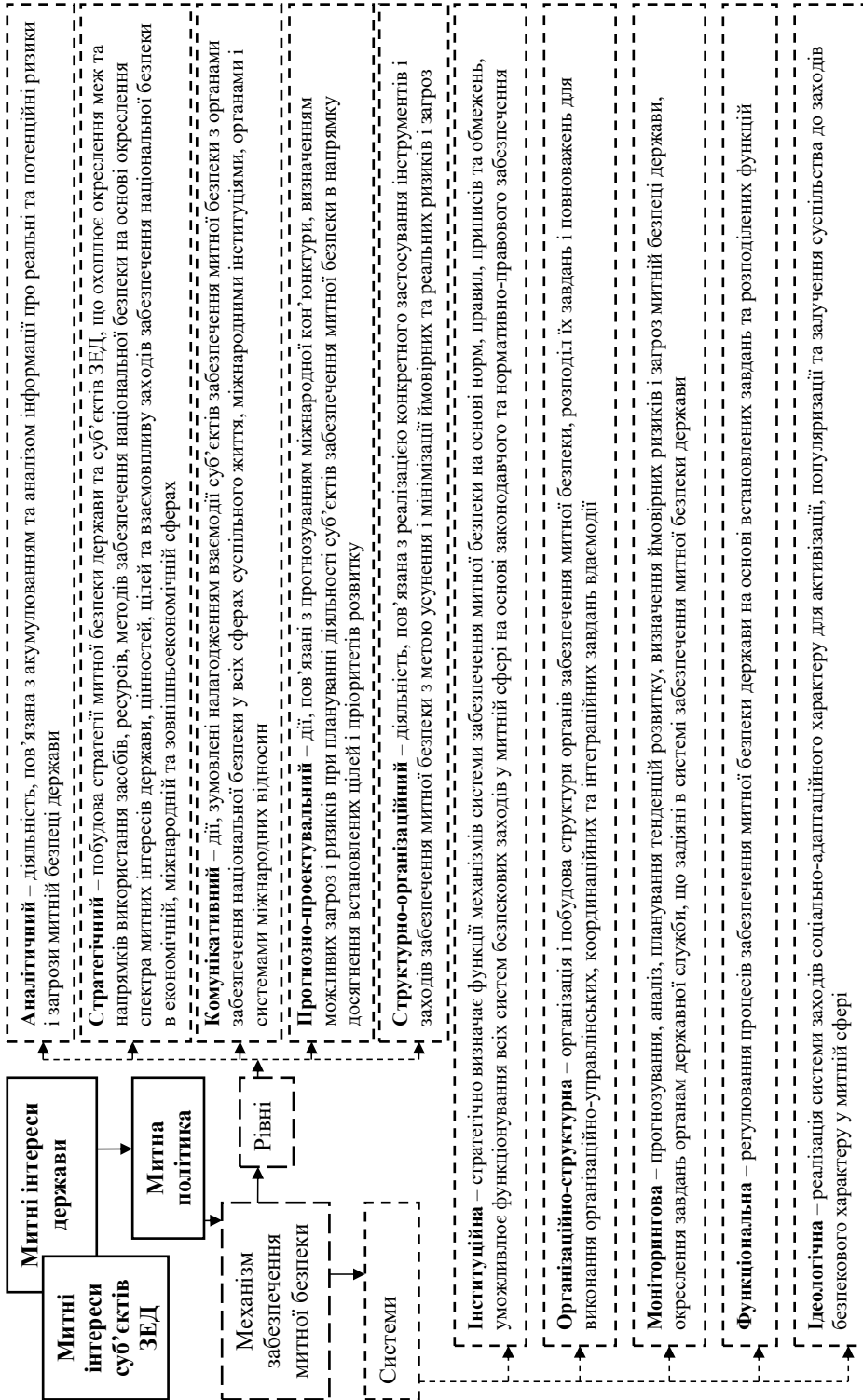

Рис. 2. Рівні та системи механізму забезпечення митної безпеки держави*

*Побудовано автором.

Досліджуючи механізм забезпечення митної безпеки, слід окремо аналізувати завдання та пріоритети діяльності митних підрозділів ДФС України. Зростання обсягів міжнародної торгівлі, ускладнення зовнішньоекономічних зв'язків, складна економічна і політична ситуація в Україні ставлять перед митними підрозділами ДФС України нові завдання та актуалізують запровадження ризикоорієнтованих стратегій функціонування.

На сьогодні з метою забезпечення митної безпеки митними підрозділами ДФС України, протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, забезпечення сталого економічного розвитку держави та досягнення необхідного рівня захищеності митних інтересів запроваджено низку заходів, які поєднують відповідні форми, методи та інструменти.

Значна кількість якісних і кількісних показників характеризують митну безпеку держави та дають змогу, залежно від необхідного зрізу, оцінити рівень ефективності заходів забезпечення митних інтересів держави. Проте ускладнення процесів розвитку митної справи в глобальному вимірі, нові внутрішні і зовнішні виклики та загрози, з якими щоденно стикаються митні підрозділи ДФС України як суб'єкти забезпечення митної безпеки держави, зумовлені їх перманентною реорганізацією.

Як доказ, можемо навести результати аудиту ефективності використання органами Державної фіскальної служби повноважень у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства, в результаті якого було виявлено низку недоліків діяльності, зокрема: неузгодженість нормативно-правового забезпечення у сфері державної митної справи, що не сприяє спрощенню митних формальностей, прискоренню митного оформлення товарів та покращенню адміністрування митних плате-

жів; відсутність належної взаємодії між органами ДФС і правоохоронними органами, органами державної виконавчої служби, іншими державними органами, а також з митними органами інших країн світу, що суттєво зменшує ефективність проведених заходів із забезпечення дотримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності митного законодавства; відсутність дієвої й ефективної системи контролю за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності вимог законодавства України з питань державної митної справи під час ввезення товарів на митну територію України; проблеми організаційно-управлінського характеру, що простежуються у діях ДФС України, яка не володіє повною інформацією про стан забезпечення технічними засобами митниць ДФС, що впливає на динаміку автоматизації й інформатизації процесів митного контролю та митного оформлення тощо [14].

Висновки. На сьогодні першочерговими і необхідними умовами посилення митної безпеки держави є здійснення заходів стратегічного та тактичного характеру, що охоплюють:

- подальшу розробку теоретико-методологічних основ парадигмального базису забезпечення митної безпеки держави;
- побудову обґрунтованої стратегії митної безпеки держави та суб'єктів ЗЕД, що охоплює окреслення меж та напрямків використання засобів, ресурсів, методів забезпечення національної безпеки на основі окреслення спектра митних інтересів держави, цінностей, цілей та взаємовпливу заходів забезпечення національної безпеки в економічній, міжнародній та зовнішньоекономічній сферах;
- окреслення чіткої та обґрунтованої стратегії діяльності митних органів як суб'єктів забезпечення митної безпеки шляхом щорічного оприлюднення плану підвищення ефективності технологій

митного контролю та митного оформлення, прийнятих управлінських рішень шляхом скорочення нефективних і надлишкових процедур, удосконалення митної інфраструктури тощо;

- узгодження норм законодавства України, нормативно-правової бази з питань податкової та митної справи і захисту національних інтересів у цих сферах;
- активне впровадження технологій автоматизації й інформатизації процесів митного контролю, широке використання комп'ютерних систем і баз даних, що сприятимуть відкритості публічних сервісів, мінімізації людського чинника, раціоналізації бюджетних видатків та ін.;
- активізація співробітництва та координація зусиль з митними органами інших країн та міжнародними інституціями щодо обміну даних, попередження митних злочинів;
- розробку стратегії підтримки вітчизняних суб'єктів ЗЕД для стимулювання їх виходу на нові ринки, активізації зовнішньоекономічних відносин;
- удосконалення стану матеріального та кадрового забезпечення митниць ДФС України, підвищення якості системи добору кадрів, постійна діяльність з протидії корупційним ризикам.

Перелік означених заходів не є вичерпним, однак містить сукупність необхідних дій, які сприятимуть підвищенню іміджу вітчизняних митних органів, стабілізації соціально-економічного розвитку та посилення митної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Закон ВРУ "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 року // *Відомості Верховної Ради України*. – 2018. – № 31. – С. 241.
2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV //

Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.

3. Разумей М. Зовнішньоторговельна безпека держави і управлінський аспект / М. Разумей // *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. праць. – 2010. – № 2(5). – С. 18–26.

4. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) : монографія / П.В. Пашко – Одеса : ПЛАСКЕ, 2009. – 628 с.

5. Митний кодекс України (редакція від 25.11.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

6. Шевчук С.В. Аналіз теоретико-методологічних підходів визначення поняття "митні інтереси" / С.В. Шевчук // *Економіка та держава*. – 2018. – № 10. – С. 42–48.

7. Комаров О.В. Механізми адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності : дис. ... канд. наук з держ. управл. / О.В. Комаров ; Дніпро, 2017. – 198 с.

8. Недобєга О.О. Митна політика України в умовах інтеграції : сутність і функції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// aspirantura.at.ua/blog/nedobega_o_o_mitna_politika_-_ukrajini_v_umovakh_integraciji_sutnist_i_funkciji/2014-03-29-18](http://aspirantura.at.ua/blog/nedobega_o_o_mitna_politika_-_ukrajini_v_umovakh_integraciji_sutnist_i_funkciji/2014-03-29-18).

9. Іващук І. Митна доктрина глобального простору : дис. ... д-ра економ. наук / І. Іващук ; Тернопіль, 2010. – 575 с.

10. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : монографія / І.Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543 с.

11. Пашко П.В. Умови та чинники забезпечення митної безпеки / П.В. Пашко // *Митна справа*. – 2010. – № 1(67). – С. 5–16.

12. Левко М.М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави / М.М. Левко // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. – 2015. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 16–20.

13. Гавловська Н.І. Вплив митних органів на економічну безпеку держави / Н. І. Гавловська, О.В. Осадчук, Є.М. Рудніченко // *Митна безпека*. – 2011. – № 1–2. – С. 52–56.

14. Про результати аудиту ефективності виконання органами Державної фіскальної служби України повноважень у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства / Рішення Рахункової палати від 30 травня 2017 року № 12-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751938/R_RP_12-3_2017.pdf?subportal=main.

15. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії. Аналітична доповідь НІСД. – Серія “Економіка”. – 2017. – Вип. 25.

16. Приймаченко Д.В. Митна політика держави та її реалізація митними органами : монографія / Д.В. Приймаченко. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2006. – 332 с.

17. Пашко П.В. Понятійний апарат системи забезпечення митної безпекоспроможності / П.В. Пашко // *Економіка та управління національним господарством*. – 2009. – С. 62–68.

18. Пудрик Д.В. Поняття “митна безпека” в сучасній юридичній науці // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. – Серія “Юриспруденція”. – 2016. – № 24. – С. 106–108.

19. Руренко О.Г. Митна безпека України в умовах глобалізації / О.Г. Руренко, В.М. Горбачук // *Митна безпека*. – Серія “Економіка”. – 2010. – № 1. – С. 55–58.

20. Стельмащук А.М. Підвищення ролі митної політики в системі захисту внутрішнього ринку / А.М. Стельмащук // *Інноваційна економіка*. – 2011. – № 6. – С. 279–286.

21. Шевченко М.М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах / М.М. Шевченко // *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. – 2014. – Вип. 3–4. – С. 14–24.

22. Шевчук С.В. Аналіз динаміки здійснення митної справи в Україні / С.В. Шевчук // *Економіка та держава*. – 2018. – № 8. – С. 65–70.

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21.06.2018 [On National security of Ukraine. Law of the Verkhovna Rada of Ukraine]. (2018, June, 21). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 31, 241 [in Ukrainian].

2. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 N 964-IV [On the fundamentals of National security of Ukraine. The Law of Ukraine]. (2003, June, 19). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 39, 351 [in Ukrainian].

3. Razumei, M. (2010). Zovnishniotorhovelna bezpeka derzhavy: upravlinyskyi aspekt [Foreign security state: managerial aspect]. *Derzhavne upravlinia ta mistseve samovriaduvania – Public administration and local self-government*, 2(5), 18–26 [in Ukrainian].

4. Pashko, P.V. (2009). Mytna bezpeka (teoriia, metodolohiia ta praktychni rekomendatsii) [Customs safety (theory, methodology and practical recommendations)]. Odesa: Plaske [in Ukrainian].

5. Mytnyi kodeks Ukrainy (redaktsiia vid 25.11.2018) [Customs Code of Ukraine (2018, November, 25)]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

6. Shevchuk, S.V. (2018). Analiz teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv vyznachennia poniatia “mytni intersy” [Analysis of theoretical and methodological approaches to the definition of “customs interests”]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 10, 42–48 [in Ukrainian].

7. Komarov, O.V. (2017). Mekhanizmy administruvannia mytnykh ryzykiv v systemi derzhavnoho rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Mechanisms of customs risks administration in the system of state regulation of foreign economic activity]. (Thesis). Dnipro [in Ukrainian].

8. Nedobeha, O.O. Mytna polityka Ukrainy v umovakh intehtratsii: sutnist i funktsii [Customs policy of Ukraine in terms of integration: essence and functions]. Available at: http://aspirantura.at.ua/blog/nedobega_o_o_mitna_politika_ukrajini_v_umovakh_integracii_sutnist_i_funktsiji/2014-03-29-18.

9. Ivashchuk, I. (2010). *Mytna doktryna hlobalnogo prostoru [Customs Doctrine of the global space]. (Thesis). Ternopil [in Ukrainian].*
10. Berezhniuk, I.H. (2009). *Mytne rehuliuвання України: natsionalni ta mizhnarodni aspekty [Customs regulation of Ukraine: national and international aspects]. Dnipropetrovsk: Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].*
11. Pashko, P.V. (2010). *Umovy ta chynnyky zabezpechennia mytnoi bezpeky [Terms and factors provide customs security]. Mytna sprava – Customs business, 1(67), 5–16 [in Ukrainian].*
12. Levko, M.M. (2015). *Systemnyi pidhid do vyznachennia roli ta mistsia mytnoi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Systematic approach to indentifying role and place of customs safety in the economic safety of the state]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, 15, 16–20 [in Ukrainian].*
13. Gavlovska, N.I. (2011). *Vplyv mytniy orhaniv na ekonomichnu bezpeku derzhavy [Influence of customs bodies on the economic security of the state]. Mytna bezpeka – Customs Safety, 1–2, 52–56 [in Ukrainian].*
14. *Pro rezultaty audytu efektyvnosti vykonання organamy Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy povnovazhen u sferi derzhavnoi mytnoi spravy ta borotby z pravoporushenniamy pid chas zastovuvannya mytnoho zakonodavstva. Rishennia Rakhunkovoi palaty vid 30 travnia 2017 roku N 12-3 [On the results of the audit of the effectiveness of the authorities of the State fiscal service of Ukraine in the field of state customs and the fight against offenses during the application of customs legislation. The Accounting Chamber of Ukraine. Resolution]. (2018, August, 11). Available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751938/R_RP_12-3_2017.pdf?subportal=main*
15. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii. Analytychna dopovid NISD. (2017). [Economic security of Ukraine in conditions of hybrid aggression. Analytical report of NISS]. Seria: Ekonomika – Series: The Economics, 25 [in Ukrainian].*
16. Prymachenko, D.B. (2006). *Mytna polityka derzhavy ta yiyi realizaciia mytnymy organamy [Customs policy of the state and its implementation by the customs authorities]. Dnipropetrovsk: Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].*
17. Pashko, P.V. (2009). *Poniatiinyi aparat systemy zabezpechennia mytnoi bezpekospromozhnosti [The concept of the system for ensuring customs security]. Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy, 4(94), 62–68 [in Ukrainian].*
18. Pudryk, D.V. (2016). *Poniattia “mytna bezpeka” v suchasnyy yurydychniy nauitsi [The concept of “customs security” in modern legal science]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Seria: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 24, 106–108 [in Ukrainian].*
19. Rurenko, O., Horbachuk, M. (2010). *Mytna bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Customs safety of Ukraine in the conditions of globalization]. Mytna bezpeka. Seria: Ekonomika – Customs Security. Series: The Economics, 1, 55–58 [in Ukrainian].*
20. Stelmashchuk, A.M. (2011). *Pidvyshchennia roli mytnoi polityky v systemi zahystu vntrishnogo rynku [Increasing the role of customs policy in the system of protection of the domestic market]. Innovatsiyna ekonomika – Innovative economy, 6, 279–286 [in Ukrainian].*
21. Shevchenko, M.M. (2014). *Funktsii ta zavdannia systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh [Functions and tasks of the system of ensuring the national security of Ukraine in modern conditions]. Naukovo-informatsiynyi visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky – Scientific and Information Bulletin of the Academy of National Security, 3–4, 14–24 [in Ukrainian].*
22. Shevchuk, S.V. (2018). *Analiz dynamiky zdysnennia mytnoi spravy v Ukraini [Analysis of the dynamics of the customs business in Ukraine]. Ekonomika ta derzhava – Economy and state, 8, 65–70 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 07.09.2018.

УДК 336.719

Богдан ЛУЦІВ

FINTECH В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ

Окреслено теоретичні підходи до розуміння сутності інклюзивної моделі розвитку економіки в сучасних умовах та її органічної складової – фінансової інклюзивності. Акцентовано увагу на драйверах фінансової інклюзії, конкретних практичних аспектах Стратегії НБУ у посиленні фінансової інклюзивності серед населення. Розкрито сутність новітніх фінансових технологій (FinTech) на фінансовому ринку. Охарактеризовано суб'єкти FinTech-індустрії, особливо її ключові гравці – стартапи. Здійснено аналіз окремих новітніх видів фінансових технологій, що пропонуються стартапами. Визначено перспективи та виклики для розвитку FinTech-ринку в Україні.

Ключові слова: фінансова інклюзивність, фінтех, стартапи.

Богдан ЛУЦІВ

FinTech в системе финансовой инклюзивности

Определены теоретические подходы к пониманию сущности инклюзивной модели развития экономики в современных условиях и ее органической составляющей – финансовой инклюзивности. Акцентовано внимание на драйверах финансовой инклюзии, конкретных практических аспектах Стратегии НБУ в части усиления финансовой инклюзивности среди населения. Раскрыта сущность новейших финансовых технологий (FinTech) на финансовом рынке. Охарактеризованы субъекты FinTech-индустрии, особенно ее ключевые игроки – стартапы. Осуществлен анализ отдельных новейших видов финансовых технологий, предложенных стартапами. Определены перспективы и вызовы в развитии FinTech-рынка в Украине.

Ключевые слова: финансовая инклюзивность, финтех, стартапы.

Bohdan LUTSIV

FinTeh in the financial system of inclusiveness

Introduction. The middle of 2000 years witness the shift in traditional economic development models to the concept of inclusive growth. The significant stratification of society and the growth of the share of the poor population due to financial and economic crises are the prerequisites for changing the paradigm of economic development of countries. According to the index of inclusive economic development (IDI) of 2018, published on the website of the World Economic Forum, Ukraine ranks 43rd among 74 developing countries.

The introduction of the latest financial technologies in the banking system in recent years has significantly improved the qualitative characteristics of financial inclusiveness. The financial services market has radically changed. The boom of Fintech-startups is supported by smart-phone population and penetration into all spheres of society of the fast Internet society.

The purpose of the article is to assess the impact of financial technologies on the inclusive development of Ukraine in terms of banking sector cooperation with startup companies on the financial services market.

Results. Concepts on the further development of the world economy in the long-term perspective are considered. Based on the analysis of modern economic literature, key points of inclusive growth are identified. In this context, the focus of the study is on financial inclusiveness. The emphasis is on strengthening the financial inclusiveness of the population in the adopted Strategy of the NBU by 2020. The most current trends of FinTeh in the world are described and the factors of development of FinTeh in Ukraine are analyzed. The given feature is the latest types of Fintech start-ups, challenges for the development of the FinTeh-market in Ukraine.

Conclusions. The development of scientific thought and understanding of the transformation of social processes led to the transition from the concept of economism growth to the concept of inclusive development. The concept of inclusive development of the country is only part of the scientific discourse. Financial inclusiveness has not only financial but also social orientation. In Ukraine, FinTeh is in its infancy, the development of which is supported by a variety of initiatives and activities of the NBU. Given the current market demand, FinTeh solutions that are focused on financial inclusiveness and the mass market have the greatest potential for growth.

Keywords: *inclusiveness, financial inclusiveness, inclusion, fintech, startups.*

JEL Classification: E440, G200, L860.

Постановка проблеми. Кризові явища в соціально-економічній системі України набувають загальносистемного характеру, що свідчить про недосконалість антикризового управління в країні. Для вирішення накопичених проблем необхідним є застосування світової концепції інклюзивного стійкого зростання, основою якої є економіка максимальної зайнятості й взаємодії усіх суб'єктів, включаючи вільний доступ до отримання різноманітних послуг. Проблеми фінансової інклюзивності в Україні потребують особливої уваги через фінансову розбалансованість, прискорені процеси дерегулювання та тінізації економіки, обмежений доступ населення до базових фінансових послуг.

Після світової фінансової кризи 2008 р. банки усіх країн були змушені адаптуватися до нового порядку. З появою нових технологій орієнтація банків на внутрішні процеси та бажання користувачів експериментувати з цифровими послугами стали причинами виникнення та зростання нових FinTech-компаній.

В Україні FinTech перебуває на етапі зародження. Разом з фінансовою кризою 2008–2009 рр. в Україні почали з'являтися перші учасники ринку фінансових технологій – стартапи. Здебільшого ці проекти створювали у напрямку покращення платежів і переказів. Розвиток FinTech активно підтримується низкою різноманітних ініціатив Національного банку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічного зростання, пошуку моделей розвитку соціально-економічних систем, які ідеально вписалися б в економіку знань, перебували у центрі уваги дослідників протягом усієї історії становлення і розвитку економічної науки. Збільшення наукових інтересів щодо появи нової концепції розвитку пов'язане з трансформацією індустріального суспільства в інтелектуальне. Проблеми соціально-економічної стратифікації та подолання розвитку між різними верствами населення як об'єктивної передумови необхідності активізації інклюзивного розвитку країни вивчали Д. Аджемоглу [D. Acemoglu], М. Вебер [M. Weber], Г. Дейм [H. Daiim], З. Бедос, Д. Робінсон [D. Robinson], Е. Райнерт [E. Rainer], Дж. Подеста [J. Podesta]. Фінансову інклюзивність досліджували зарубіжні науковці Т. Бек, Л. Брікс, К. Елліс, Т. Ехбек, А. Чідзеро. Методологічні та інституційні аспекти інклюзивного розвитку економіки стали предметом наукових дискусій серед українських вчених, таких як А. Базилюк, В. Галасюк, О. Жулин, Т. Затонацький, С. Кожемякін, С. Науменкова.

Незважаючи на те, що проблематика інклюзивного розвитку країни в умовах глобалізації, а разом з нею поява на фінансовому ринку послуг новітніх фінансових технологій, є доволі новою на теренах вітчизняної науки, різні їх аспекти активно обговорюються на науково-практичних заходах. Однак недостатньо вивченими залишаються питання регулювання на законодавчому рівні FinTech-індустрії, формування інфраструктури для розвитку стартап-середовища, політики оподаткування інноваційних компаній, а також простоти та прозорості у створенні стартапів.

Мета статті полягає в оцінці впливу фінансових технологій на інклюзивний розвиток ринку фінансових послуг України в частині співпраці банківського сектору зі стартап-компаніями.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізаційних перетворень відбуваються суттєві дисбаланси моделей зростання світової економіки, які зумовлюють перехід до нової і більш гнучкої та збалансованої моделі, здатної забезпечити усталені високі темпи зростання в довгостроковій перспективі разом із забезпеченням однакового доступу до усіх видів ресурсів. Світова економіка в пошуках нової моделі зростання перебувала у форматі трьох концепцій щодо подальшого розвитку в довгостроковій перспективі:

1. Концепція нової норми (New Normal), яка розкриває такі ознаки “нової норми”: виражене уповільнення темпів економічного зростання, порівняно з попереднім десятиліттям; високі показники безробіття; загострення боргових проблем; значна невизначеність на ринках і подальший зсув глобальної економічної активності в бік країн з ринками, що розвиваються. Поява такого песимістичного прогнозу була пов'язана зі світовою кризою 2009 р. і з гіпотезою “інноваційної паузи”, тобто зі зниженням можливостей економічного зростання.

2. Концепція реіндустріалізації (неоіндустріалізації) обґрунтовує очікуване зниження інтенсивності промислового аутсорсингу і пошквдження промислового зростання у зв'язку із поверненням обробної промисловості в розвинені країни, що пояснюється підвищенням ціни трудових ресурсів в економіках, що розвиваються.

3. Концепція “зеленої” економіки сповідує інвестування в розробку і впровадження технологій, спрямованих на ресурсозбереження та загальне зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище [1, с. 3–4].

Звернемо увагу на те, що кожна з цих концепцій може бути віднесена до ендогенної теорії економічного зростання. Відтак серед науковців поширена думка, що

концепція “нової норми” позбавлена теоретичних засад і виступає лише емпіричною гіпотезою, а не інструментом виміру тих процесів, які відбуваються у світовій економіці. Щодо наступних концепцій, то вони, у свою чергу, також позбавлені всеосяжного значення і не розкривають причин глибокої диференціації в темпах зростання національних економік різних країн.

Отже, постала потреба сформуванню більш широку парадигму погляду на зростання і розвиток світової економіки. У контексті цієї парадигми виникла і отримала широке поширення концепція інклюзивного сталого зростання (*inclusive sustainable growth*). Теоретичний конструкт “інклюзія” (анг. *inclusion* – включення, залученість) означає збільшення ступеня участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів. У фаховій літературі сформувалась достатньо широка палітра трактувань цього поняття, що реалізується в багатьох аспектах, а саме: інклюзивне зростання, інклюзивні інновації, інклюзивний розвиток, інклюзивна економіка тощо. Ми не будемо заглиблюватися у внутрішню сутність цієї дефініції, відтак зазначимо, що сутність поняття “інклюзія” близьке за значенням до поняття “інтеграція” та протилежне до “сегрегації” та “екстракції”. У цьому контексті виокремлюють такі типи соціально-економічного розвитку:

1. Сегрегація (лат. *segredatio* – відділення) – будується на поділі людей у суспільстві на категорії за ознакою відмінності соціальних статусів, що призводить до обмеження сфери життєдіяльності і взаємодії.
2. Інтеграція (лат. *integratio* – поповнення, відновлення) – передбачає пристосування членів суспільства до єдиної соціально-економічної системи.
3. Екстракція (лат. *extractum* – витяжка) – поділ суспільства на складові частини за допомогою створених умов, у яких вони розподіляються неоднаково.

4. Інклюзія (анг. *inclusion* – включення, залученість) [2, с. 20].

З огляду на це, інклюзивне зростання – це зростання, яке дає змогу залучати більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності, завдяки чому забезпечується у більшій частини населення більш високий рівень життя. Засади теорії інклюзивного розвитку були закладені в дослідженнях закордонних вчених: Д. Аджемоглу, Д. Робінсона [3], Е. Райнерта [4], Дж. Подеста [5], З. Бедоса [6], С. Голандер [7] тощо. Дискусійність термінологічної ідентифікації їх базових положень дає можливість визначити ключові складові інклюзивного зростання: ширші цілі (не тільки збільшення доходу або ВВП); всебічний розвиток людського капіталу; скорочення нерівності і бідності; важливість активної участі в економічному житті, а не тільки в розподілі доходу; отримання вигоди широкими верствами населення; дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища.

Світовий банк визначає інклюзивне зростання як зростання швидкими темпами, стає, широко поширене у всіх секторах економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей в доступі до ринку праці і ресурсів [8]. Європейська комісія визначає інклюзивне зростання як забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю і модернізацію ринків праці, системи соціального захисту і сприяння більшому об'єднанню суспільства [9]. МВФ розглядає інклюзивне зростання як підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення.

Отже, у вищеподаних визначеннях мають місце певні розбіжності у розумінні поняття інклюзивне зростання, однак ця концепція була активно підтримана ши-

роками колами фахівців й отримала своє продовження у програмних документах провідних міжнародних організацій. Концепція інклюзивного зростання має велике значення для України у зв'язку з тими викликами, з якими їй довелося зіткнутися в останні роки. Незважаючи на це, означена проблематика інклюзивного розвитку країни в умовах глобалізації стала доволі новою на теренах вітчизняної науки. Починаючи з 2014 р., різноманітні аспекти терміна "інклюзія" обговорюються на науково-практичних конференціях, в тому числі міжнародних, за участю українських вчених та політиків [10]. Методологічні й інституційні аспекти інклюзивного розвитку економіки були розвинуті в подальшому українськими вченими: А. Базилюком, О. Жулином [2], Т. Затонацькою [11] С. Кожемякіною [12], І. Федуловою [13], О. Прогнімак [14], В. Галасюк [15]. Загалом в Україні стратегія інклюзивного зростання у вигляді затвердженого повноцінного документу поки що відсутня. Відтак у стратегії "Україна – 2020" дано визначення понять "інклюзивність", "інклюзивне зростання", "інклюзивне суспільство" та "інклюзивні інституції".

Серед широкого спектру видів інклюзії особливе місце займає фінансова інклюзивність. Фінансова інклюзія є однією із семи стратегічних цілей НБУ. За підрахунками Світового банку у 2017 р. серед дорослого населення України 37% не мали жодного банківського рахунку та не користувалися фінансовими послугами. Тому фінансова інклюзивність повинна максимально враховувати інтереси всіх громадян України стосовно забезпечення для них доступу до базових фінансових послуг. Індикатори фінансової інклюзивності характеризують рівень охоплення дорослого населення базовими фінансовими послугами, до яких, за підходами Світового банку, віднесено такі: грошові перекази та платежі, послуги із заощадження,

послуги з кредитування, страхові послуги. Зазвичай основним постулатом у фінансовій інклюзії є рівний доступ та використання фінансових продуктів та послуг, які прийнятні за ціною, відповідають потребам домогосподарств та підприємств, доступні для всіх сегментів суспільства, незалежно від доходу та місця проживання, надаються представниками фінансового сектору відповідально та екологічно для всіх учасників процесу.

Поділяємо думку С. Науменкової, яка стверджує, що існуючі цінові та нецінові бар'єри гальмують розбудову фінансового сектору України за принципами відповідального фінансування [16, с. 31]. Вирішення цих проблемних питань пов'язано з розширенням сфери комунікації фінансових установ з широким спектром фінансових послуг з метою підвищення відкритості, доступності і прозорості, а також через підвищення рівня фінансової освіти та фінансової грамотності населення.

За умов глобалізаційних перетворень спільними драйверами фінансової інклюзії в різних країнах є ціла низка потреб, серед яких: подолання високих витрат фінансових установ на обслуговування громадян із низьким рівнем доходів, доступу до базових фінансових послуг для жителів віддалених населених пунктів, подолання асиметрії доступу до інформації. За розрахунками Світового банку у звіті Global Findex 78% дорослого населення світу не мають рахунків в банках. До 2020 р. Світовий банк разом з Міжнародною фінансовою корпорацією мають на меті поширити доступ до фінансових послуг ще 1 млрд людей. Йдеться не лише про конкретні інвестпроекти, а й, насамперед, про поширення знань стосовно фінансового сектору та його можливості серед потенційних споживачів [17]. На сьогодні стовідсоткового рівня фінансової інклюзивності населення досягнуто в таких країнах, як Данія, Швеція, Норвегія, Нідерланди й Австралія. Разом з тим, понад 138 млн єв-

ропейців не мають банківського рахунку [18]. Ці дані були озвучені на форумі з фінансової інклюзії, організованому Mastercard і НБУ в червні 2018 р. У центрі уваги постало бачення фінансової інклюзії, роль держави й бізнесу в її розбудові, а також локальні та світові практики формування фінансово включеного суспільства. Практичні аспекти посилення фінансової інклюзивності серед населення України перебувають у полі зору НБУ. Адже в Стратегії Національного банку серед семи цілей на середньостроковий період чільне місце займає фінансова інклюзія.

За підрахунками Світового банку, у 2017 р. серед дорослого населення України 37% не мали жодного банківського рахунку та не користувалися фінансовими послугами. У цьому аспекті для НБУ пріоритетним є проект Cashless есопому. НБУ має намір збільшити частку безготівкових розрахунків до 55%. Тому представники банків, банківських асоціацій, консалтингових компаній і платіжних систем розробляють концепцію зі створення Cashless есопому, яка буде базуватися на чотирьох основних напрямках роботи: зниження попиту на готівку, розвиток безготівкових платежів, розвиток платіжної інфраструктури та зміна звичок людей як елемента фінансової обізнаності.

Звернемо увагу на те, що вищий рівень фінансової інклюзії в Україні стимулює здорову конкуренцію на ринку та сприяє більш повному задоволенню потреб споживачів. Фінансово інклюзивне українське суспільство допоможе розвинути нову фінансову екосистему, залучивши мобільних операторів, фінтехкомпаній, а також Інтернет-платформи. Разом з тим підвищення рівня фінансової інклюзивності спрямоване на формування системи захисту прав споживачів фінансових послуг, котра сприятиме фінансовій стабільності та зростанню добробуту громадян, стане доступною і зрозумілою для них.

Перш ніж проаналізувати сутність FinTech-індустрії в Україні і світі виокремимо в “Комп-

лексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 року” дві важливі складові, а саме: розвиток інфраструктури платіжного ринку України відповідно до вимог “Другої платіжної директиви ЄС” та створення інкубаторів для стимулювання розвитку FinTech-компаній. Звісно, це показує досить посилений інтерес НБУ до стимулювання створення та розвитку гравців FinTech-індустрії з урахуванням регуляторних тенденцій у Євросоюзі. Так, в ЄС набула чинності “Друга платіжна директива” і в активній фазі перебуває низка регулятивних ініціатив. Більше того, Європейська банківська агенція (EBA) оприлюднила дорожню карту для FinTech-індустрії в Європі. Перші результати засвідчують, що між банками та представниками FinTech встановлюються партнерські стосунки, а це дасть змогу банкам адекватно реагувати на численні виклики: розвиток цифрової економіки, застарілі системи, здатність запроваджувати численні зміни до систем банку; переосмислити своє місце в новій екосистемі і як FinTech може допомогати банкам досягати поставлених цілей.

Фінансові технології або фінтех (анг. FinTech) в широкому визначенні це – технології, які використовуються і застосовуються в секторі фінансових послуг фінансовими установами. Зазвичай це такі технології, які кардинально змінюють традиційні фінансові послуги, включаючи мобільні платежі, грошові перекази, кредити, збір коштів і управління активами.

Розробниками новітніх фінансових технологій є два види компаній: стартапи, що надають технічні рішення для діючих фінансових компаній, та стартапи, що працюють безпосередньо зі споживачами фінансових послуг. Фінтех стартапи у світі появились зовсім недавно (2008 р.), а в Україні – у 2015 р. Близько 70% засновників фінтех стартапів є колишні банкіри, які внаслідок скорочення кількості банків у банківській системі вийшли на ринок з багатим досвідом.

Відповідно до проекту USAID “Трансформація фінансового сектору” фінтех провайдери працюють у різноманітних напрямках цифрової економіки (рис. 1).

Дамо коротку характеристику окремим новітнім видам фінтех стартапів:

- управління особистими фінансами, де більше 600 стартапів реалізували свої мобільні і десктопні додатки, що дають змогу стежити за рухом особистих коштів, отримувати детальні звіти і додатки про майбутні затрати на основі предиктивного аналізу;
- платежі як один із найдавніших і популярних напрямів фінансових технологій. Навіть у сучасному світі SWIFT цей напрямок продовжує розвиватися і найближчим часом можуть бути запроваджені найбільш прогресивні підходи до фінансових транзакцій;
- кредитування – стартапи у сфері p2p (peer-to-peer) кредитування стали найбільш популярними. Особливе місце в такій системі кредитування отримала ідея того, що кредитування можливе без участі банківської установи на базі розподілу технологій;
- інвестиційні платформи, які дають змогу здійснювати інвестування у більш автоматизований і доступний для інвесторів спосіб;
- колективне фінансування (краудфандинг) – до недавнього часу найбільш популярними майданчиками для отримання венчурного фінансування були Kickstarter і Indiegogo. Втім ринок відкритий до нових ідей і багато компаній пропонують свої рішення, що дають можливість інвесторам і стартаперам знайти один одного;
- B2B фінтех – окремий напрямок фінтеху, що дає змогу вирішувати проблеми розрахунків і обміну даними у бізнесі. Перспективним трендом такої діяльності стало розроблення смарт-контрактів на базі блокчейна;
- PerTech – унікальний напрям інновацій, що дає змогу швидко і автоматизовано адаптувати бізнес до змін законодавства і умов ринку;

Рис. 1. Напрямки діяльності фінтех-компаній [19]

- Insure Tech – охоплює автоматизовані страхові продукти, що пов'язані з р2р - страхуванням, автоматизацією регресних виплат тощо;
- криптовалюти – до фінтех-стартапів у сфері криптовалюти належать криптобіржі, обмінники, майнінгові компанії, інвестиційні і ICO-майданчики;
- блокчейн, який увібрав в себе технологію розподілених реєстрів, що кардинально змінила світогляд нашого суспільства.

Аналізуючи на початку цього дослідження увагу на ключових визначеннях та характеристиках функціонування парадигмального погляду на зростання і розвиток економіки у фарватері концепції інклюзивних інновацій, доходимо висновку, що банки є одними з лідерів за кількістю інновацій, впроваджених для використання широкими верствами суспільства. Численні технологічні новинки, ініціаторами яких стали банки, мають шанс знайти широке застосування за межами банківської системи.

В реаліях сьогоdnішнього часу, на думку Бретта Кінга, в банківському секторі простежуються докорінні зміни, а саме: банки в суспільстві перестають сприймати як певне місце чи простір – банк стає функцією. Іншими словами, банк – це не те, чим він є, а те, що він робить, яку надає послугу [20, с. 4]. У цьому контексті важливо зрозуміти, що FinTech-індустрія може допомогти банкам залишатися потрібними клієнтам з точки зору тих послуг, які вони можуть їм запропонувати у цифровій екосистемі, що бурхливо розвивається. У свою чергу, відбуваються зміни у поведінці клієнтів, вони все менше звертаються до відділень банків і віддають перевагу спілкуванню через дистанційні канали.

Тому, на наше глибоке переконання, якщо банки будуть відігравати роль пасивних спостерігачів і не будуть активно реагувати на можливу співпрацю з FinTech-індустрією, вони ризикують залишитись

поза ринком цифрової економіки. Відтак, банки, активно імплементуючи нові технології, можуть піддаватися ризику у випадку відсутності чіткої стратегії, що базується на відповідній структурі управління та операційних і технічних змінах.

Майбутнє банків буде залежати від здатності розуміти кожного клієнта, використовувати передові аналітичні і цифрові технології, все те, що допоможе сучасним “високотехнологічним” клієнтам краще управляти своїми фінансами.

Прагматика сучасних умов ведення FinTech-індустрії передбачає дві моделі розвитку фінансових технологій: фінтехкомпанії працюють без банків або в кооперації з банками. Звідси, якщо банки не працюють з фінтехом, то вони втрачають відносини з клієнтами, тому що не бачать дрібних операцій, втрачають залежність клієнта від роботи з банком і доходи. У випадку, якщо працюють з фінтехом, то зменшують операційні витрати, ризики і розвивають digital-бізнес. Нині перспективною формою співпраці банків з фінтехом є робота з ними як з корпоративними клієнтами. Банк бере участь у капіталі фінтех-компанії, обслуговує її як корпоративного клієнта, або надає транзакційну частину сервісу і навіть веде клієнтські рахунки. Шляхом опитування FinTech-провайдерів були виявлені “гарячі” і “холодні” теми FinTech на ринку у 2018 р. (табл. 1).

Підсумовуючи, зазначимо, що перед розвитком українського FinTech ринку стоять наступні виклики: законодавче та регуляторне поле; традиційний банківський сектор, який повільно впроваджує інновації; відсутність відкритих API в банківській системі; обмежений доступ FinTech провайдерів до капіталу та фінансування.

Висновки. На основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки та окреслити перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Розвиток наукової думки та розуміння трансформації соціальних

“Холодні” та “гарячі” теми FinTech на 2018 р. [21]

“Гарячі” теми		“Холодні” теми
● електронний банкінг ● автоматизація ● біометрична ідентифікація ● машинне навчання ● штучний інтелект (AI) ● прогнозування та моделювання ● смарт-контракти ● чат-боти	● блокчейн ● Біг Дата ● цифровізація всіх реєстрів ● ІСО ● ІТбезпека ● кібербезпека ● безпека платежів ● відкриті API	● електронні гаманці ● мобільні додатки ● операції з готівкою ● мобільні технології ● платіжні карти ● Інтернет-еквайринг

процесів сприяли переходу від концепції економічного зростання до концепції інклюзивного розвитку. Фінансова інклюзивність є індикатором доступності базових фінансових послуг для населення. У цьому контексті в сучасних умовах першочерговою проблемою для України є підвищення рівня охоплення базовими фінансовими послугами широких верств населення, а також розширення переліку та покращення якості надання фінансових послуг тим споживачам, які вже мають до них відповідний доступ.

Фінансові технології зазнають у світі бурхливого розвитку, що зумовить докорінну зміну ринку фінансових послуг. НБУ своєю оновленою редакцією “Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року” демонструє підвищений інтерес до стимулювання створення та розвитку гравців FinTech-індустрії з урахуванням регуляторних тенденцій у Євросоюзі. Незважаючи на ранню стадію розвитку FinTech-індустрії в Україні, за прогнозами спеціалістів, у цій галузі буде продовжуватися тренд на значне зростання. Цьому сприятиме потужна інфраструктура у вигляді високого проникнення мобільного зв'язку та смартфонів у поєднанні з добре освіченим та технологічно грамотним населенням. Потребує продовження гармонізація правового поля України з директивами Європейського Союзу щодо електронних

грошей, віддаленого відкриття рахунків, багаторівневої ідентифікації клієнтів тощо.

Список використаних джерел

1. Афонцев А. *Мировая экономика в поисках новой модели роста* / А. Афонцев // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2014. – № 2. – С. 3–12.
2. Базиліук А.В. *Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс]* /А.В. Базиліук, О.В. Жулин // *Економіка та управління на транспорті*. – 2015. – Вип. 1. – С. 19–29. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UIRN/cut/2015_1_5.
3. Аджемоглу Д. *Чому нації занепадають* / Д. Аджемоглу; Дж. Робінсон ; пер. з англ. О. Дем'янчука. – К. : Наш формат, 2016. – 440с.
4. Райнерт Э.С. *Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными* / Э.С. Райнерт ; пер. с англ. Н. Автономовой. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 350 с.
5. Podesta J. *Inclusive economic growth: increasing connectivity, expanding opportunity and reducing vulnerability [Electronic resource]*. – Access mode : <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
6. Бедос З. М. *Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/62625>.
7. Hollaender S. *Practice, don't preach: getting serious about inclusive development [Electronic resource]*.

resource] / S. Hollander, R. Bolling. – Access mode : <http://www.thebrokeronline.eu>.

8. *Ending poverty and prosperity. Global monitoring report 2014/15.* – Washington DC : International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2015. – 240 p. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.worldbank.org/en/publication/global-monitoring>.

9. *Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth.* Brussels, EC, 2010, 34 p. [Electronic resource]. – Access mode : <http://ec.europa.eu/Europe2020/index-en.htm>.

10. Вишлинський Г. Про "інклюзивність" [Електронний ресурс] / Г. Вишлинський // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/04/19/7023016/>.

11. Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи / Т.Г. Затонацька // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – Вип. 1 (28), Т. 2. – С. 102 – 112.

12. Кожемякіна С.С. Підвищення продуктивності праці як основа економічного зростання в Україні / С.М. Кожемякіна // Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ : монографія ; відп. ред. В.Ф. Беседін, А.С. Музиченко. – К. : НДЕІ, 2010. – С. 83–91.

13. Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку / Л.І. Федулова // Проблемні питання економіки України та її регіонів. – 2016. – № 6 – С. 56–65.

14. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи / О.Д. Прогнімак // Економічний вісник Донбасу – 2018. – № 1(51). – С. 187–197.

15. Галасюк В.В. Пути перехода Украины к инклюзивной экономике. [Електронний ресурс] / В.В. Галасюк. – Режим доступу : <http://hyser.com.ua/economics/puti-perehoda-ukrainy-k-inklynzivnoj-ekonomike-eksperty-145320>.

16. Науменкова С.В. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні

/ С.В.Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 11. – С. 31–37.

17. Степанюк Е. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия [Електронний ресурс] / Е. Степанюк. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-zachem...>

18. Mastercard і НБУ провели перший форум з фінансової інклюзії [Електронний ресурс]. – Access mode : <http://www.epravda.com.ua/news/2018/637878/>.

19. Некрасов В. День, когда родился украинский ФинТех: на чем зарабатывают ФинТехкомпании [Електронний ресурс] / В.Некрасов. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua///634424/>

20. Кинг Бретт. Банк 3.0. Почему сегодня банк – это не то, куда вы ходите, а то, что вы делаете / Бретт Кинг ; пер. с англ. М. Мацковской. – М. : Издательство "Олимп-Бизнес", 2015. – 520 с.

21. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://fintech.unit.city/guide2018>

References

1. Afontsev, A. (2014). *Mirovaya ekonomika v poiskah novoy modeli rosta* [The world economy in search of a new growth model]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodny otnosheniya – World Economy in the International Relations*, 2, 3–12 [in Russian].

2. Bazyliuk, A.V., Zhulyan, O.V. (2015). *Inklyuzivne zrostannia yak osnova sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Inclusive growth as a basis for socio-economic development]. *Ekonomika ta upravlinnia na transporti – Economy and management on transport*, 19–29, (Vyp. 1). Available at: http://nbuv.gov.ua/UIRN/cut2015_1_5.

3. Adzhemohlu, D.; Robinson, Dh. (2016). *Chomu natsii zanepadaiut* [Why nations will collapse]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

4. Raynert, E.S. (2011). *Kak bogatyie strany stali bogatymi, i pochemu bednyie strany ostaiutsya bednymi* [How rich countries became rich and why poor countries remain poor]. Moscow: Izdatelstvo vysshey shkoly ekonomiki [in Russian].

5. Podesta, I. *Inclusive economic growth: increasing connectivity, expanding opportunity and reducing vulnerability*. Available at: <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
6. Zeni Minton Bedos. *Dlia bahatshykh i dlia bidnishykh. Zrostantia nerivnosti – odna z naibilshykh sotsialno-ekonomichnykh i politychnykh problem suchasnosti [For the richer and for the poorer. The growth of inequality is one of the greatest socio-economic and political problems of our time]*. Available at: <http://tyzhden.ua/World/62625>.
7. Hollauser, S., Bolling, R. *Practice, don't preach: getting serious about inclusive development*. Available at: <http://www.thebrokeronline.eu>.
8. *Ending poverty and prosperity. Global monitoring report 2014/15*. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. Available at: <http://www.worldbank.org/en/publicatiuon/global-monitoring>.
9. *Europe 2020*. (2010). *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels, EC. Available at: <http://ec.europa.eu/Europe2020/index-en.htm>.
10. Vyshlynskyi, H. *Pro "inkliuzyvnyist"* [About "inclusiveness"]. Available at: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/04/19/7023016/>.
11. Zatonatska, T.H. (2014). *Finansove zabezpechennia inkliuzyvnoho zrostantia ta podolannia bidnosti v Ukraini: isnuuucha praktyka ta perspektyvy [Financial support for inclusive growth and poverty reduction in Ukraine: existing practice and perspectives]* *Teoretychni ta prykladni pytan- nia ekonomiky – Theoretical and applied issues of economics*, 2, 102–112. (Vyp. 1(28)). [in Ukrainian].
12. Kozhemiakina, S.S. (2010). *Pidvyshchennia produktyvnosti pratsi yak osnova ekonomich- noho zrostantia v Ukraini [Increasing labor produc- tivity as the basis of economic growth in Ukraine]*. *Ekonomika Ukrainy: innovatsiina stratehiia ukrain- skykh reform – Economy of Ukraine: an Innova- tive Strategy of Ukrainian reforms*. V.F. Besedin, A.C. Musychenko (Ed.). Kyiv: NDEI [in Ukrainian].
13. Fedulova, L.I. (2016). *Inklyuzivni innovatsii v systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Inclusive innovations in the system of social and economic de- velopment]*. *Problemni pytannia ekonomiky Ukrainy ta yii rehioniv – Problematic issues of the economy of Ukraine and its regions*, 6, 56–65 [in Ukrainian].
14. Prohnyimak, O.D. (2018). *Inklyuzyvnyi roz- vyток Ukrainy: pereshkody vs perspektyvy [Inclu- sive development of Ukraine: obstacles vs pros- pects]*. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 1(51), 187–197 [in Ukrainian].
15. Halasiuk, V.V. *Puti perehoda Ukrainy k inkliuzivnoy ekonomyke [Ways of transition of Ukraine to the inclusive economy]*. Available at: <http://hyser.com.ua/economics/puti-perehoda-ukrainy-k-inklyuzivnoj-ekonomike-eksperty-145320.pdf>.
16. Naumenkova, S.V. (2014). *Finansova inkli- uzyvnist ta problemy zabezpechennia dostupu nas- elennia do bazovykh finansovykh posluh v Ukraini [Fi- nancial inclusiveness and problems of ensuring access of the population to basic financial services in Ukraine]*. *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 11, 31–37 [in Ukrainian].
17. Stepaniuk, E. *Ot lozungov k delu. Zachem nuzhna finansovaya inkliuziya [From slogans to the case. Why do we need financial inclusion]*. Avail- able at: <http://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-zachem...>
18. *Mastercard i NBU provely pershyi forum z finansovoi inkliuzii [Mastercard and NBU held the first financial inclusion forum]*. Available at: <http://www.epravda.com.ua/news/2018/637878/>.
19. Nekrasov, V. *Den, kogda rodilsya ukrains- kiy FinTeh: na chem zarabatyvayut FinTehkompanii [The day when the Ukrainian FinTech was born: what do FinTech companies earn?]*. Available at: <http://www.epravda.com.ua/634424/>
20. Kynh, B. (2015). *Bank 3.0. Pochemu se- godnya bank – eto ne to, kuda vy hodite, a to, chto vy delaete [Why today a bank is not where you go, but what you do]*. Moscow: Izdatelstvo "Olymp-Byz- nes" [in Russian].
21. *Fintekh v Ukraini: tendentsii, ohliad rynku ta katalog [Fintech in Ukraine: trends, market over- view and catalog]*. Available at: <http://fintech.unit.city/guide2018>.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2018.

УДК 336.717

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ,
Ярослава КОВАЛЬЧУК

БАНКІВСЬКІ ІННОВАЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАГРОЗИ ЕЛЕКТРОННИХ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Розкрито сутність поняття “банківські інновації”. Проаналізовано сучасний стан електронних банківських інновацій в Україні. Визначено основні загрози, які впливають на розвиток інновацій в банківській системі України, наведено перспективи розвитку банківських інновацій. Запропоновано найбільш перспективні банківські інновації, які могли б бути започатковані в Україні.

Ключові слова: банки, інновації, Інтернет, Інтернет-банкінг, мобільний банкінг, електронні банківські послуги.

Ярослав ЧАЙКОВСКИЙ, Ярослава КОВАЛЬЧУК

Банковские инновации: перспективы и угрозы электронных банковских услуг

Раскрыта сущность понятия “банковские инновации”. Проанализировано современное состояние электронных банковских инноваций в Украине. Указаны основные угрозы, влияющие на развитие инноваций в банковской системе Украины, отмечены перспективы развития банковских инноваций. Предложены наиболее перспективные банковские инновации для использования в Украине.

Ключевые слова: банки, инновации, Интернет, Интернет-банкинг, мобильный банкинг, электронные банковские услуги.

Yaroslav CHAIKOVSKIY, Yaroslava KOVALCHUK

Banking innovations: perspectives and threats of electronic banking services

Introduction. Nowadays, innovation is not the only economic phenomena, which affects the growth of productivity of factors of production, growth of volumes of production, structural changes, economic growth and national competitiveness, etc. Now innovations have become identified with development and improvement in all areas of the economy, including banking business.

The purpose of the article is to disclose the concept of “banking innovations” and then to study the current state of electronic banking innovations in Ukraine, to identify the main threats, which influence the development of innovations in the domestic banking system, and determine the prospects for the development of banking innovations.

Results. The article defines the notion of “banking innovations”. The current state of electronic banking innovations and the influence of the Internet development on the banking services are considered. The essence of Internet banking is also revealed and its distribution in Ukraine and in Europe is analyzed.

In addition, the article presents the main threats affecting the development of innovations in the banking system of Ukraine, and specifies incident cases and their consequences in Ukraine and in the world.

The prospects for the development of banking innovations are considered, the most promising banking innovations that could be launched in Ukraine were proposed.

Conclusions. *In general banking innovations in Ukraine are not independent development of truly innovative and unique products, services or technologies at the world level. It's noticeable that there is development in the field of electronic banking services. The undisputed leader in the implementation of innovation at all levels of its own activities is the PJSC PrivatBank.*

There are highlight key areas for improving innovation in the banking system of Ukraine, such as: the formation of innovation policy, the development of distance servicing, and improvement customer service. In addition, with the development of technologies, new threats to innovation in the banking system are emerging. So there should be given a lot of attention in order to be in demand and banking institutions need to keep pace with global innovation and trends.

Keywords: *banks, innovations, Internet, Internet banking, mobile banking, electronic banking services.*

JEL Classification: O310.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток і загострення конкуренції на ринку банківських послуг в Україні змушують банківські установи опанувати нові підходи до підвищення ефективності власного функціонування, проводити пошук додаткових шляхів одержання переваг конкуренції, зокрема шляхом упровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів, нових продуктів і послуг. Наукові досягнення і винаходи стосовно банківського обслуговування забезпечують постійне поліпшення банківських продуктів, послуг і технологій, які застосовуються для обслуговування споживачів. Саме тому дослідження проблем, пов'язаних з інноваційною діяльністю вітчизняних банківських установ, є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку питань упровадження інноваційних банківських послуг здійснили вітчизняні науковці. Так, автори підручника "Банківські операції" за редакцією професора О.В. Дзюблюка розглядають основи діяльності комерційних банків у ринковій економічній системі й умови і по-

рядок здійснення основних банківських операцій [1]. С.Б. Єгоричева досліджує сучасні проблеми організації та управління інноваційною діяльністю комерційних банків [2]. О.В. Золотарьова, А.А. Чекал розглядають специфіку впровадження інноваційних банківських продуктів в Україні [3]. І.Я. Карчева досліджує основні напрями інноваційного розвитку банків України [4]. О.В. Метлушко висвітлює питання щодо ролі новітніх банківських продуктів і технологій у сучасному економічному процесі [5]. Н.М. Пантелеєва визначає виклики і загрози банківського бізнесу, що зумовлені поширенням процесів цифровізації економіки та впливають на появу фінансових інновацій [6]. Інноваційний процес почався в 1970-х рр. і продовжує розвиватися швидкими темпами. Тому подальшого детального аналізу потребує сучасний стан електронних банківських інновацій в Україні з метою виявлення основних загроз, які впливають на розвиток інновацій у вітчизняній банківській системі, та визначення напрямів розвитку банківських інновацій. Нереалізований повною мірою по-

тенціал інноваційної діяльності банківських установ на вітчизняному ринку потребує подальших теоретичних наукових досліджень і розробок.

Мета статті є дослідження сучасного стану електронних банківських інновацій в Україні, виявлення основних загроз, які впливають на розвиток інновацій у вітчизняній банківській системі, та визначення перспектив розвитку банківських інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні інновації – це не лише одне з економічних явищ, яке впливає на зростання продуктивності факторів виробництва, зростання обсягів виробництва, структурні зрушення, економічне зростання та національну конкурентоспроможність тощо. Інновації ототожнюють із розвитком і вдосконаленням усіх сфер економіки, включаючи банківську справу.

Варто звернути увагу на нинішнє розширене тлумачення змісту інновації – це може бути новий продукт, нова структура чи система управління організацією, нова культура, новий технологічний процес або інформаційна система тощо. До того ж найважливішою рисою нововведення в умовах ринкової економіки має бути новизна його споживчих якостей, а не технологічна характеристика, що часто відіграє другорядну роль [2, с. 37].

Банківська система України перебуває на етапі розвитку. Попри складну політичну ситуацію в країні, вона помалу, та все ж запроваджує в свою діяльність новітні продукти. Варто зазначити, якщо і надалі збережеться такий напрямок, то українські банки будуть мати можливість стати конкурентоспроможними на світовому ринку послуг. І це позитивно вплине на покращення якості та швидкість надання послуг. При цьому кожна послуга буде пристосовуватися до запитів клієнта, що матиме позитивний вплив як на банківську систему, так і на економіку загалом.

Варто зауважити, що новітні технології на сучасному етапі все частіше пов'язані зі всесвітньою мережею Інтернет. Тому актуальним є відстеження зв'язку розвитку інновацій та електронних ресурсів.

Ефективно використовуючи можливості мережі Інтернет, можливо пришвидшити розвиток майже всіх видів бізнесу, в тому числі спростити і покращити проведення безготівкових платіжних розрахунків. Це дасть змогу покращити якість обслуговування клієнтських безготівкових платежів, а банкам, які матимуть розвинену та сучасну систему обслуговування клієнтів, – підняти свій рейтинг.

Згідно з інформацією Internet World Stats, Україна в 2017 р., серед інших європейських країн, посідає 8-ме місце за кількістю споживачів послуг Інтернету, що становить приблизно 23,3 млн осіб, тобто більшу половину мешканців країни, або майже 3,5% від всіх користувачів у Європі. Це є досить хорошим результатом, проте, порівняно з країнами-лідерами, Україна сильно відстає, адже там цей показник в середньому сягає більш як 85% [7].

За даними Інтернет Асоціації України, в 2017 р. більше 72% активної Інтернет-аудиторії, що користується мережею кожен день або кілька разів на тиждень, мешкає в містах, а 27% – в селах, притому, що серед усіх мешканців сіл показник проникнення становить 52% тих, хто вже користується всесвітньою мережею [8]. Цей показник проникнення в селах є найнижчим в країні, тому саме за рахунок цієї групи клієнтів можна забезпечити поширення Інтернету в подальшому.

Доцільно проаналізувати статистичні дані, пов'язані з проникненням Інтернету за типом доступу користувачів у 2017 р. Ці дані вказують на значну кількість користувачів всесвітньої мережі через домашні ноутбуки – 49%, смартфони – 42%, стаціонарні домашні комп'ютери – 40% та планшети – 16% [9].

Варто зазначити, що статистика проникнення смартфонів і планшетів свідчить про те, що цей клас пристроїв не тільки доповнює звичайні стаціонарні комп'ютери та ноутбуки, а все частіше повністю замінює їх у повсякденному використанні. Тому не слід нехтувати важливістю впливу інноваційних розробок у сфері мобільних додатків. Адже користуватися такими пристроями набагато зручніше, бо вони не прив'язані до певного місця, і це дає поштовх як до швидких покупок, так і до здійснення різних банківських операцій, незалежно від місця і часу.

Тому не дивно, що з поширенням смартфонів у банківській сфері неабияк зросла популярність мобільного банкінгу. На думку спеціалістів, стільниковий телефон в майбутньому замінить пластикову картку як засіб платежу. Ідентифікація клієнта проводитиметься за допомогою NFC-чипів, які будуть міститись у телефоні. Діапазон операцій на перспективу буде досить обширний, а саме: контроль за залишком на рахунку, різного роду платежі, перекази коштів, кредити однієї фізичної особи іншій тощо. Існує ймовірність проведення операції без смартфона, прив'язавши NFC-мітку банківської картки до NFC-кільця. Причому такі операції будуть більш безпечними, ніж сучасні операції за картками, тому що в операторів є можливість відстежити мобільний телефон за ідентифікаційним номером. Крім того, розпізнавання клієнта банківським працівником у відділенні вже зараз може проводитися за наявності відповідного телефону, тому потреба в паспорті для підтвердження особи поступово зникає. Така тенденція виникла на ринках США і Європи, де розпізнавання вже проводиться навіть за адресою електронної пошти [10].

Варто зазначити, що загальний рівень користування послугами Інтернет-банкінгу в Україні все ще залишається одним із най-

нижчих серед країн Центральної та Східної Європи – лише 2% населення, старшого за 16 років [11]. Експерти консалтингової компанії McKinsey&Company підтверджують, що для банківського сектору України характерний низький рівень користування Інтернетом та мобільним банкінгом. Лише 9% роздрібних клієнтів користуються Інтернет-банком, а мобільним банком – 3%. За даними рис. 1 можна порівняти показники України та європейських країн, останні мають значно більший відсоток користувачів.

За даними Eurostat, близько половини (51%) дорослих європейців використовують Інтернет-банкінг. Ця частка постійно зростає, у 2007 р. вона становила лише 25%.

Інтернет-банкінг особливо популярний серед клієнтів віком від 25 до 34 років. Використання Інтернет-банкінгу має тенденцію до збільшення відповідно до підвищення рівня освіти користувачів. Лише 24% людей із середньою освітою користуються електронним банкінгом, і 77% тих, хто має вищу освіту.

Серед країн-членів ЄС Інтернет-банкінг найбільш поширений у Данії (де 90% людей у віці від 16 до 74 років заявили, що вони користуються таким видом послуг) та Нідерландах (89%), а також інші країни Північної Європи – Фінляндія (87%) та Швеція (86%). Найнижчі показники зареєстровані в Болгарії (5%) та Румунії (7%). Менше 30% людей віком від 16 до 74 років використовують Інтернет-банкінг у Греції (25%) та Кіпрі (28%), до таких країн також можна віднести й Україну [12].

У 2015 р. українці ще надавали перевагу обслуговуванню у відділеннях банків, водночас в Польщі, США, ЄС, Великобританії цей вид надання послуг вже неактуальний. Порівнюючи статистику України та Росії, можна зауважити, що росіяни вдвічі менше використовують такий вид обслуговування, як відділення банків. На сьогодні у колишніх радянських республіках великої популярності набувають банкомати та термінали,

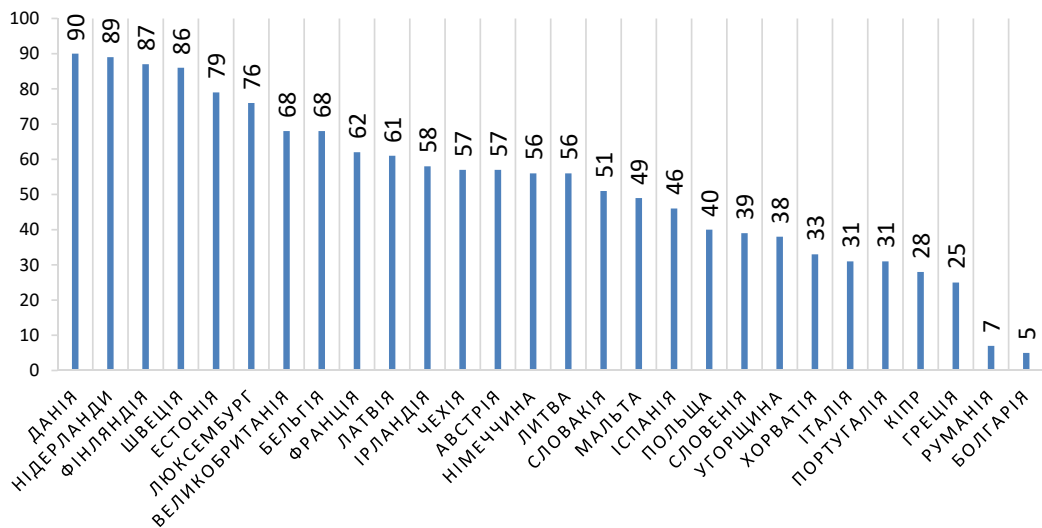

Рис. 1. Частка користувачів Інтернет-банкінгом у 2017 р. в Європі (віком від 16 до 74 років)

* Побудовано на основі [12].

але можна спостерігати і протилежну динаміку розвитку такого виду надання послуг у зарубіжних країнах. Щодо е-банкінгу, то Україна значно поступається таким державам, як США, Польща, ЄС та ін., цей показник різниться більше ніж удвічі (табл. 1).

У 2016 р. у розвитку Інтернет-банкінгу головною тенденцією стало зростання популярності мобільних платежів за допомогою смартфона. Зокрема, за даними дослідження MasterCard, з використанням смартфона готові оплачувати товари та послуги 72% опитаних українців, тоді як в Західній Європі показник такої готовності

становить тільки 37%, а в Центральній та Східній Європі – 57%.

Заважають розвитку е-банкінгу в Україні наступні чинники:

- низький рівень мотивації колективного фінансування, зокрема допомога в реалізації інноваційних проектів;
- висока частка тіньових операцій у господарському обігу. Так, за попередніми розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, рівень тіньової економіки в першому кварталі 2018 р. становив 33% від офіційного валового внутрішнього продукту;

Таблиця 1

Використання клієнтами різних видів обслуговування у 2015 р., %

Показники	Україна	США	ЄС
Інтернет та мобільний банкінг	40	88	92
Відділення	37	9	7
Банкомати та термінали	22	1	1
Call-центр	1	2	0

* Складено на основі [13, с. 8].

– низький рівень довіри українців до банківської системи [13, с. 8].

Варто також зазначити, що банківські установи України почали активно втілювати в реальність переваги Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу в свою практику надання банківських послуг відносно нещодавно. Основною перешкодою є проблематичність технічної реалізації цих систем, що пов'язане, передусім, зі складністю та високою ціною захисту інформації, яка передається.

На початку 2015 р. в Україні лише 13 із 127 банків, або 10%, пропонували своїм клієнтами мобільні додатки, через які можливо управляти рахунками, здійснювати платежі, керувати депозитами, оплачувати комунальні послуги та інше. Крім того, 49 із 127 банків, що становить 39%, маючи систему Інтернет-банкінг, пропонують, в основному, клієнтам управляти своїми рахунками тільки через відділення за допомогою операціоністів, і це при тому, що у 2015 р. проникнення Інтернету в Україні сягнуло 58% та охопило 21,1 млн чоловік [11]. Дані щодо впровадження Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу в Україні в розрізі груп показано на рис. 2 та рис. 3.

Варто також проаналізувати послуги Інтернет-банкінгу, які пропонують іноземні й українські банки (табл. 2).

Одним із найбільш розвинених видів електронних банківських послуг є дистанційне обслуговування клієнтів. Технологія дистанційного банківського обслуговування “домашній банкінг”, або “віддалений банкінг”, що дає можливість клієнту користуватись банківськими послугами, не будучи фізично присутнім в офісі установи, виник більше тридцяти років тому. Така назва пояснює основну суть поняття. “Віддалений банкінг” є формою надання послуг банком не в офісі банківської установи при особистому спілкуванні клієнта і банківського працівника, а в офісі споживача послуг, в його домі і скрізь, де це допустимо системою і зручно для нього.

АТ КБ “Приватбанк” є одним із найбільш інноваційних банків в Україні, що визнано не тільки в Україні, а й за її межами. Найбільш поширеною інновацією серед населення є “Приват24” [15]. За допомогою цієї системи можна вирішити будь-які питання, не виходячи з дому, за наявності доступу до мережі Інтернет, а саме: проводити операції за картою, робити необхідні платежі і

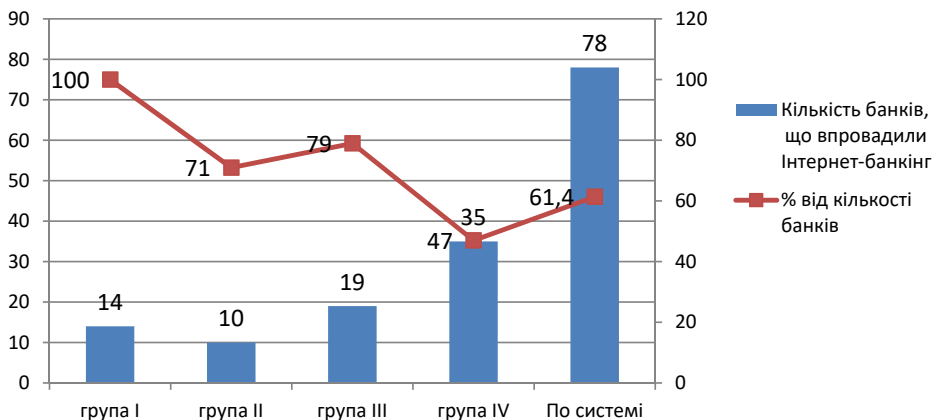

Рис. 2. Рівень впровадження Інтернет-банкінгу банками України

* Побудовано на основі [4, с. 302].

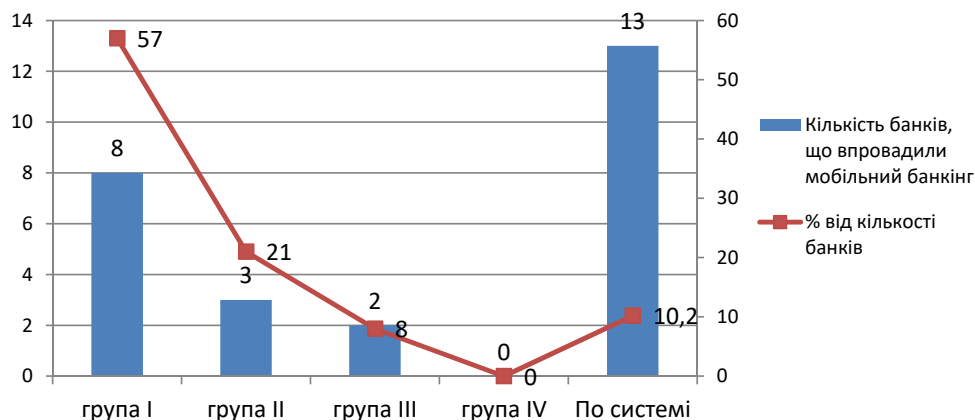

Рис. 3. Рівень упровадження мобільного банкінгу банками України

* Побудовано на основі [4, с. 303].

Таблиця 2

Характеристика послуг Інтернет-банкінгу, які надають зарубіжні банки та банки України

Вид послуг	Зарубіжні банки	Українські банки
Запит залишків за рахунками	впроваджено	впроваджено
Виставлення і сплата рахунків	впроваджено	впроваджено
Грошові перекази	впроваджено	впроваджено
Оформлення депозиту	впроваджено	впроваджено
Оформлення депозитів, ставки за якими індексовано	впроваджено	не впроваджено
Відкриття рахунків	впроваджено	впроваджено
Оформлення кредиту	впроваджено	впроваджено, але майже не пропонується
Інтернет-еквайринг	впроваджено	не впроваджено
Хеджування валютних ризиків	впроваджено	не впроваджено

* Складено на основі [14].

внески, сплачувати заборгованість за кредитом, проводити обмін валюти.

Станом на 1 січня 2016 р. в Україні 13 банків пропонували клієнтам мобільні додатки. Проте безсумнівним лідером у застосуванні таких інноваційних продуктів є “Приватбанк”, який пропонує своїм клієнтам не один, а 19 мобільних додатків, пристосовавши їх до певного типу користувачів та розподіливши їх за типами банківських і побутових операцій. Для приватних осіб “Приватбанк” пропонує 14 додатків.

Будь-які аспекти діяльності банків у сучасних умовах є сферою впровадження інновацій: розробляються нові банківські продукти та послуги, фінансові інструменти та технології обслуговування, змінюються організаційні структури та бізнес-процеси кредитних організацій, застосовуються інноваційні канали збуту та методи реклами. Варто зауважити, що у сучасних умовах розвиток банківського бізнесу нерозривно пов’язаний з автоматизацією, впровадженням новітніх технічних засобів і передових

банківських технологій щодо просування на ринок банківських продуктів і послуг, а також з пошуком інструментів, що підвищують привабливість банківських послуг, чому сприяють інновації.

Проте, поряд з розвитком новітніх технологій та методів у банківській сфері, постають нові проблеми та загрози, на які також варто звернути увагу. Адже, як відомо зі світової практики, зловмисники обов'язково знайдуть найменш захищене місце в системі. Тому кожна деталь банківської інновації відіграє важливу роль.

Варто зазначити, що переважна більшість банківських інновацій мають нематеріальний характер, це обумовлює особливості та проблеми захисту прав інтелектуальної власності кредитних інститутів. В Україні, згідно із Законом "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", винаходом вважається результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технології [16]. Таким чином, українське законодавство не висуває умови обов'язкового технічного характеру нововведення (як це стримувало розвиток у деяких країнах світу – Японії, США), що теоретично відкриває комерційним банкам можливість для патентного захисту інновацій. Проте реальна їх активність у цьому відношенні є незначною.

Фінансові технології змінюються стрімкими темпами, тому для того, щоб фінансові інститути могли йти в ногу з сучасними системами, їм доведеться виокремити кілька ІТ-груп, завданням яких буде усунути помилки, просувати оновлення на ринок та проводити дослідження на ньому. Якщо банки не хочуть цього, їм доведеться йти зовсім іншим шляхом і повністю вийти з технологічної гри, щоб співпрацювати з зовнішніми технологічними компаніями. Інакше кажучи, щоб справді модернізувати всі процеси, вони повинні зробити вибір: стати технологічними компаніями, або припинити існування [17].

Досить важливим є те, що наразі традиційні підходи до надання банківських послуг і ведення банківського бізнесу вже не задовольняють зростаючий попит та очікування клієнтів, не відповідають вимогам підвищення ефективності та прибутковості. Банківський сектор відчуває посилюючий вплив цифровізації економіки, технологій і демографічних факторів. Цифровізація економіки змінила систему економічних відносин. Збільшуються конкуренція та дезінтермедіація з боку небанківських провайдерів послуг, зокрема, не тільки фінансово-кредитних установ, а й високотехнологічних компаній і стартапів "Fintech". Так, останніх можна вважати, з одного боку, реальною загрозою для розвитку або навіть існування банківського сектору, якщо врахувати, що вони поряд з новими технологічними рішеннями прагнуть стати лідерами в його високорентабельних сегментах, а з іншого – новим етапом розвитку, якщо банки зможуть подолати традиційний консерватизм і співпрацювати, формуючи нові прогресивні відносини з "Fintech".

Отже, подолання банківським сектором амбівалентності потребує вибору стратегії реагування на нові тенденції цифровізації економіки. Такий вибір буде визначати в майбутньому позиціонування на ринку кожного банку та банківського сектору загалом, а розуміння цього буде змушувати до реальних дій, що сприятиме прискоренню появи фінансових інновацій.

Водночас особливості цифровізації економіки привносять нові виклики та загрози всім учасникам цього процесу. Зокрема, поширення індивідуалізації цифрових послуг призводить до зниження контролю їх здійснення, а отже, зростання шахрайських дій, підвищує ризики витоку інформації. Крім того, через постійне зростання кібератак необхідним є захист інтернет-додатків і мобільних фінансових додатків,

смарт-контрактів, платіжних і автоматизованих банківських систем тощо шляхом підвищення рівня інформаційної безпеки на умовах залучення додаткових інвестицій і регулювання для мінімізації ризиків цифрових технологій.

Сьогодні можна стверджувати, що вітчизняна банківська система не стоїть осторонь від світового інноваційного процесу в банківській сфері та має достатній інноваційний потенціал для активного впровадження фінансових інновацій, які позитивно показали себе на ринках інших країн, а також розробки власних новацій, що вже мають певні успіхи. Проте загальні процеси цифровізації національної економіки потребують прискорення, інакше для України вони з можливостей можуть стати загрозами.

Крім того, в тренді залишається інвестування в системи безпеки через зростання кібер-загроз для банківських установ. Підтвердженням масштабності поширення та руйнівних наслідків останніх є проникнення хакерів в українські фінансові установи, блокування сайтів Міністерства фінансів і Державної казначейської служби у 2016 р., а також остання кібератака 27 червня 2017 р. [6, с. 72].

За підрахунками спеціалістів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, збитки в результаті кібератаки вірусу Petya в 2017 р. становили 0,4% ВВП України, що більше ніж 300 млн доларів. Тоді були атаковані одні з найбільших в Україні банків, такі як: Ощадбанк, Банк Південний, ОТП Банк, Кредобанк, Укргазбанк, Укрсоцбанк, Промінвестбанк [18]. Після таких випадків час замислитися про надійність системи безпеки, які використовують банки.

Значною загрозою для банків є високорозвинені технологічні компанії, котрі деякими своїми функціями частково вже замінюють банківські установи. Хто б передбачав,

що технологічні компанії, такі як Amazon, стануть загрозою банківської системи? Наприклад, Apple Pay та Google Wallet експериментують із способами використання технологій для ефективного оброблення великих обсягів даних, щоб полегшити, здешевити та зробити безпечнішою роботу з клієнтами-продавцями. Варто зазначити, що компанія eBay PayPal щоденно обробляє більше 315 мільйонів доларів і більше 1 мільярда доларів на рік за допомогою свого мобільного додатка, що є досить високим результатом на світовій арені небанківських установ.

Не дивно, що банки визнають таку загрозу, як досить серйозну. Згідно з новим дослідженням від технологічної компанії Infosys та французького роздрібного банківського об'єднання EFMA, 45% банків оцінили загрозу від технологічних компаній як найвищу. Після технологічних компаній найбільш серйозною загрозою для банків вважається телекомунікаційні компанії та новаторські компанії. Отже, це повинно підштовхнути банківські установи до більш радикальних дій в плані інноваційної діяльності, в іншому випадку, дані технологічні компанії можуть в майбутньому завдати значних збитків або навіть витіснити банки на ринку.

Великі установи серйозно ставляться до цієї загрози. З 2015 р. вже 84% банків світу збільшують свої інвестиції в інновації (у 2009–лише 13%). Згідно з тими ж дослідженнями компанії Infosys, вони зосереджують свої зусилля на технологіях мобільності, великих даних і соціальних медіа [19].

Також варто зазначити, що сьогодні виникають децентралізовані системи цифрових валют однорангової мережі. Найбільш широко використовуваним з цих так званих криптовалют є біткоїн (bitcoin), який неухильно набуває популярності в різних колах з моменту його запуску в 2009 р. Зараз біткоїн серйозно сприймається багатьма великими компаніями, такими як Dell, Microsoft,

Overstock.com та Virgin Airways, і всі вони приймають його для оплати товарів і послуг. Біткоїн дає змогу надсилати гроші по всьому світу за лічені секунди, і з дуже низькими транзакційними витратами. Ці транзакції забезпечуються потужною мережею обчислювальної потужності, що робить їх безпечними, одночасно зберігаючи анонімність [19].

Біткоїн є не тільки корисною як цифрова валюта та платіжна система, а й унікальна технологія, яка забезпечується схемою блокчейну, що також має недоліки, з якою традиційна фінансова система матиме справу. Всі транзакції відбуваються без контролю з боку будь-якого органу влади та без комісій. Це може здатися нереальним, але така концепція є теоретично здоровою, і її впровадження є справою часу, перш ніж всі види фінансових операцій та клірингових послуг почнуть здійснюватися через блокчейн. Проте система може нести реальну загрозу банківським установам в майбутньому, адже в ній можна здійснювати всі види транзакцій без потреби в банківських установах, фондових біржах або навіть національних валютах. Крім того, є недостатньо зрозумілою природа виникнення коштів та їхнього оцінювання в реальних валютах.

Реалізація і поширення інноваційної діяльності в будь-якій галузі, зокрема і в банківському секторі, є складним завданням. Особливістю функціонування банківської системи України є те, що діяльність комерційних банків багато в чому залежить від надто змінного політичного й економічного становища. А з огляду на періодичність кризових явищ в країні, ефективність і прибутковість такого функціонування є проблематичною. Як відомо, впровадження та вдосконалення інновації потребує значних фінансових вкладень. Тому, насамперед, для впровадження та вдосконалення інноваційної діяльності комерційним банкам варто якісно та стратегічно здійсню-

вати планування й управління ризиками, створювати спеціальні фонди. Адже саме ресурсна забезпеченість безпосередньо впливає на здатність реалізувати інновації та їх ефективність.

Один із головних напрямів вдосконалення інноваційної діяльності в комерційних банках України – це виокремлення та розробка інноваційної політики та стратегії як самостійних та самодостатніх напрямів у загальній банківській стратегії.

Актуальним для успішного здійснення інноваційної стратегії банків є створення відповідного відділу в загальній організаційній структурі, котрий займався би моніторингом інноваційних тенденцій не лише в банківському середовищі, а й загалом в економіці, пошуком, аналізом та відбором ідей, прийнятних для втілення, самостійно здійснював генерацію інноваційних ідей.

Слід зазначити, що інноваційно-технологічні зміни не створюють як для банку, так і для його клієнтів додаткової цінності, а лише попередньо добре відпрацьована інноваційна бізнес-стратегія може забезпечити досягнення реальних конкурентних переваг. Сучасний інноваційний розвиток банківського менеджменту та маркетингу не можливо уявити без ІТ-підтримки. Інноваційно-технологічні стратегії нині безпосередньо впливають на розвиток всіх сфер банківської діяльності, створюючи можливості втілення нововведень та сприяючи генерації ідей щодо них. Тому для комерційних банків має бути пріоритетною реалізація проектів, які забезпечують ринкову диференціацію банку через використання сучасних інформаційних технологій. Це, в свою чергу, зумовлює збільшення частки персоналу, зайнятого в комунікаційних, інформаційних, аналітичних підрозділах, та частки комп'ютерного, іншого апаратного та програмного забезпечення в активах банку [2, с. 259].

Практика свідчить, що під час фінансово-економічних криз економія на інноваційних технологіях не є виправданою, адже це призводить у майбутньому до морального старіння інформаційної інфраструктури, що, в свою чергу, призводить до послаблення ринкових позицій та інших негативних наслідків. Тому економія на інноваціях має бути вмотивована.

Світова практика щодо вдосконалення діяльності свідчить на користь співпраці зі сторонніми організаціями та компаніями для розробки й розвитку інновацій.

Великі роздрібні банки можуть орієнтуватися на глобальну інформатизацію, тобто як у сфері обслуговування всіх груп клієнтів, так і в управлінні діяльністю і у внутрішньобанківських операціях, що вимагає мобілізації значних грошових коштів та інтелектуальних ресурсів, проте в майбутньому дасть змогу зменшити помилки “людського фактора” при проведенні операцій, скоротити операційні витрати та підвищити якість роботи. Невеликі банки можуть реалізувати локальну інформатизацію технологій, що є менш витратним та дасть змогу в майбутньому зберегти конкурентні переваги на певних сегментах ринку, скоротити нераціональні витрати управління діяльністю. При цьому потрібно об’єктивно оцінювати та порівнювати ризики [2, с. 260].

Свого часу революційним стало використання в світовій практиці та в Україні зокрема автоматизованих банківських систем, що забезпечують здійснення щоденних операцій. Проте завдяки розвитку банківського бізнесу ці системи в майбутньому будуть не актуальні і вже нині варто замислитися над застосуванням наступних поколінь відповідного програмного забезпечення. Вже сьогодні банки намагаються розробити систему, особливістю якої була б універсальність та гнучкість, можливість автоматично створювати потрібну конфігу-

рацію за допомогою інтелектуальних компонентів, що налаштовуються. Така технологія називається сервісно-орієнтованою архітектурою [2, с. 261–262]. Вітчизняним банкам слід активізувати власну інноваційну діяльність, адже саме ті банки, які першими запровадять нову технологію, зможуть оцінити переваги та бути конкурентоспроможними за рахунок подальшої низької вартості реалізації проектів та здатності використовувати кращі рішення ринку.

Новітньою практикою розвитку автоматизованих банківських систем є поширення їхнього поділу на три рівні:

1. OLTP (англ. online transaction processing – оперативне виконання транзакцій), – це сукупність модулів забезпечення поточної операційної роботи банку і є основою автоматизації банківської діяльності.

2. OLAP (англ. online analytical processing – оперативний аналіз) – система аналітичної обробки даних, яка має на меті виконання операцій з агрегування та консолідації інформації, розрахунку фінансових показників, виявлення асоціативних зв’язків, здійснення фінансового аналізу, формування звітів для менеджерів банку тощо.

Цей рівень для ефективного функціонування потребує створення Data Warehouse – централізованого сховища даних, що дає змогу суттєво здешевити та прискорити пошук інформації для прийняття управлінських рішень і складання аналітичних звітів, поліпшує якість управління ризиками та підвищує прозорість бізнесу. Також, незважаючи на значну вартість реалізації проекту, відповідні витрати досить швидко окупуються.

3. DSS (англ. decision support system – система підтримки прийняття рішень) – становить складні алгоритми аналізу та моделювання процесів для підготовки варіантів управлінських рішень [2, с. 263].

Наступним у вдосконаленні інноваційної діяльності є розвиток дистанційного

банкінгу, а саме – впровадження та розширення можливостей Інтернет-банкінгу, мобільного банкінгу, телефонного банкінгу, а також освоєння нового сегмента – банкінгу через соціальні мережі, що є поширеним за кордоном. Для більшої ефективності банкам слід проводити заходи щодо популяризації та заохочення таких способів користування банківськими послугами серед споживачів. Ефективною є реалізація програм винагород за користування банківськими послугами дистанційними каналами шляхом надання бонусів.

Щорічно кількість шахрайств із використанням платіжних карток з магнітною стрічкою зростає, що зумовлює та стимулює банківські установи до впровадження та поширення нових технологій здійснення безготівкових розрахунків та способів захисту своїх клієнтів. За даними Управління боротьби з кіберзлочинністю, за минулий рік з карток українців зняли 1325000 грн, отож, для банківської системи України актуальною є робота з удосконалення безготівкових каналів обслуговування клієнтів. Основними шляхами вдосконалення безготівкових розрахунків є запровадження та поширення технологій чіпових смарт-карток, payWave, PayPass, NFC, P2P. За рахунок цих технологій усуваються основні недоліки використання карток з магнітними стрічками: значні витрати на телекомунікаційні мережі та не завжди достатня швидкість проведення операцій, складність використання цих технологій у шахрайських цілях. Перспективним варіантом реалізації відповідних технологій може бути монтування та продаж їх в аксесуарах, таких як годинники, чохла до мобільних телефонів, наліпки на телефони та ін.

Тому банківським установам України потрібно розвивати Private Banking, як нову технологію у розвитку банківського обслуговування. За рахунок Private Banking мож-

на покращити лояльність, довіру до банку, визначити потреби клієнтів для подальшого збуту саме необхідних банківських послуг і продуктів.

Необхідне проведення навчань серед клієнтів щодо користування банківськими послугами. Тим самим можна забезпечити зростання обсягу використовуваних послуг та продуктів, зменшити відтік існуючих клієнтів та покращити імідж банку.

Також необхідно розвивати програми лояльності, які не були б обмежені виключно нарахуванням бонусів, а надавали й інші винагороди, наприклад, пропонували безкоштовно підписку на певний період до певного медіа-ресурсу в мережі Інтернет чи абонемент до басейну, фітнес клубу чи тренажерного залу тощо.

Доцільно спрямувати свої зусилля на розвиток трастових, консультаційних, інформаційних, аудиторських, гарантійних послуг і допоміжних операцій, які мають взаємозв'язок із забезпеченням господарської діяльності споживачів банківських послуг; слід постійно удосконалювати традиційні банківські послуги для більш ефективної роботи банківської установи.

Одним із перспективних напрямів розвитку комерційних банків є надання клієнтам кваліфікованих консультацій та інформації в галузі управління фінансами й організації господарської діяльності, а також у вирішенні правових, банківських, фінансових питань і проблем, та пов'язані з веденням бізнесу. Відповідно до цього необхідним є створення такої міжбанківської мережі, яка має бути доступною для всіх бажаючих щодо використання необхідної інформації.

Для ефективного розвитку банків на внутрішньому ринку, а також поступового просування й успішного функціонування на міжнародних ринках, комерційним банкам варто цілеспрямовано рухатися у напрямку власної генерації нових ідей. Адже з часом

вітчизняна банківська система змушена буде все тісніше стикатися та конкурувати зі світовими банківськими лідерами. Вже сьогодні проникнення успішних закордонних банківських груп на вітчизняний ринок досить помітне та відчутне. Тому розробка та впровадження власних унікальних послуг, продуктів і застосування радикально нових технологій набуває все більшої актуальності.

Найбільш цікавими перспективними банківськими інноваціями, які могли б бути започатковані в Україні, слід уважати:

1. Депозитний проект SmartyPig від WestBank (Великобританія), який побудований за принципом соціальної мережі, де треба зареєструватися, виставити цілі, на які призначено вклад, запросити друзів. Такий вклад носить дуже конструктивний характер – людині прищеплюється звичка постійно усвідомлювати свої потреби та визначати способи їх досягнення.

2. Проект Keep the change від Bank of America, згідно з яким банк у процесі покупки округлює суму, а різницю залишає клієнту на окремому ощадному рахунку.

3. IBC Bank (Канада), що пропонує своїм клієнтам нову кредитну карту – “Кобренд” у співробітництві з відомою мережею ресторанів Tim Hortons. При здійсненні покупки або оплати рахунку в ресторані клієнт обирає потрібну йому кнопку і проводить платіж.

4. Сервіс P2P-перекази через мобільний телефон, який представлений на ринку банківських послуг як Oborau, Hal-Cash от Bankinter, POPmoney от PNCBank. Суть його полягає в тому, що для переказу грошей не потрібно знати прізвище, банк та номер рахунку. Все, що потрібно, – це зареєструватися в проекті P2P-переказів і відправити гроші, натиснувши кнопки на телефоні. Якщо телефон уже є в системі і він прив'язаний до рахунку в банку, то гроші придуть на нього, а якщо номера в системі

немає, то рахунок буде відкрито автоматично [3, с. 114].

На основі проведеного аналізу стану та розвитку банківських інновацій в Україні в сучасних умовах, можна зробити такі **висновки**:

Для України доволі актуальним є розвиток інновацій. “Банківські інновації” – це нове поняття, яке еволюціонувало з поняття “інновації”. Загалом в економічній науковій літературі є багато підходів щодо їхнього тлумачення, зокрема спостерігається ототожнення їх з фінансовими інноваціями. Проте, на нашу думку, ці два поняття є відмінними; крім того, фінансові інновації є ширшим поняттям, адже охоплює своїм змістом не лише банківську сферу.

Однією з особливостей інноваційної діяльності українських комерційних банків є відсутність розробки власних унікальних продуктів, послуг технологій, що відповідають світовому рівню, а запозичення таких, які для банківської системи України є інноваціями. Така тенденція зумовлена особливістю установ від можливих ризиків втрат фінансових ресурсів, економії часу та коштів на розробку інновацій.

Серед банківських установ України, які протягом останніх років здійснюють активний інноваційний розвиток, слід виокремити: АТ КБ “Приватбанк”, АТ “Райффайзен Банк Аваль”, АТ “Ощадбанк”, АТ “Укрексімбанк”, АТ “Укрсоцбанк”, АТ “Альфа-Банк”, АТ “ОТП Банк”. Проте безперечним лідером у втіленні інновацій на всіх рівнях власної діяльності є АТ КБ “Приватбанк”, про що свідчить унікальність продуктового ряду, багатофункціональність дистанційного обслуговування та застосування інноваційних технологій.

Ключовими напрямками вдосконалення інноваційної діяльності для комерційних банків України є необхідність розуміння важливості інноваційної складової для успішного майбутнього функціонування; формування самостійної та самодостатньої

інноваційної політики; створення інноваційних відділів як стратегічних структурних підрозділів банків; розвиток дистанційного обслуговування, зокрема мобільного банкінгу та Інтернет-банкінгу; ґрунтовна переоцінка та реорганізація способів обслуговування клієнтів у відділеннях в контексті налагодження більш тісних та дружніх відносин.

Варто звернути увагу також на питання загроз, які впливають на розвиток інновацій в банківській системі, адже розвиток технологій посилює конкуренцію на ринку. Тому для того, щоб бути затребуваними, банківським установам потрібно постійно спостерігати за світовими тенденціями та інноваціями. Адже в еру новітніх технологій з'явилися фінансові установи, які виконують деякі банківські функції, отже, конкурують з банками.

З огляду на особливості банківського бізнесу та значну конкуренцію, проблема розвитку інноваційної діяльності стала особливо актуальною. Крім того, вдосконалення інноваційної діяльності – це досить складна справа, тому потрібне різнопланове спрямування для забезпечення ефективності та очікуваної результативності роботи банків. Необхідно покращувати не лише технології, послуги та продукти, а й способи організації діяльності банків, комунікації з клієнтами, просування продуктів та ін.

Список використаних джерел

1. Банківські операції: підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Тернопіль : ТзОВ “Терно-граф”, 2013. – 688 с.
2. Єгоричева С.Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти : монографія / С.Б. Єгоричева ; ВНЗ у кооперації “Полтавський університет економіки і торгівлі”. – Полтава : ТОВ “АСМІ”, 2010. – 348 с.
3. Золотарьова О. В. Інноваційні банківські продукти та специфіка їх впровадження в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Золотарьова, А. А. Чекал // Науковий вісник Херсонського

державного університету. – 2016. – Вип. 16. Ч. 1. – С. 112–115. – Режим доступу : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_16/1/29.pdf.

4. Карчева І.Я. Сучасні тенденції інноваційного розвитку банків України в контексті концепції банк 3.0 [Електронний ресурс] / І.Я. Карчева // Фінансовий простір. – 2015. – № 3(19). – С. 299–305. – Режим доступу : <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15kijsti.pdf>.

5. Метлушко О.В. Новітні банківські продукти і технології : навч. посіб. / О.В. Метлушко. – Тернопіль : Вектор, 2016. – 172 с.

6. Пантелєєва Н. М. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки: тенденції, виклики та загрози [Електронний ресурс] / Н. М. Пантелєєва // Приазовський економічний вісник. – 2017. – Вип. 3(03). – С. 68–73. – Режим доступу : http://rev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/17.pdf.

7. Internet Word Stars [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.

8. Дослідження інтернет-аудиторії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi>.

9. Проникновение интернета в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://inau.ua/sites/default/files/file/1801/iv_kvartal_2017.pdf.

10. Аналитический отчет об условиях IT сервисов и услуг для частных клиентов в 50 крупнейших розничных банках Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.prostobankir.com.ua.

11. Офіційний сайт GfK Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gfk.ua>.

12. Eurostat [Electronic resource]. – Access mode : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

13. Семенець М. О. Fintech та кібербезпека в е-банкінгу [Електронний ресурс] / М. О. Семенець, С. Ю. Ляшко, М. М. Бречко // Наукова думка інформаційного століття. – 2017. – Том 3. – С. 6–13. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu>.

edu.ua/bitstream/123456789/57306/1/Semenec_cybersecurity.pdf.

14. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

15. Офіційний сайт АТ КБ “Приватбанк” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://privatbank.ua>.

16. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 року №3687-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.

17. The biggest threat to banks? Legacy systems, not fintech [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.theglobeandmail.com/report-on-business/rob-commentary/the-biggest-threat-to-banks-legacy-systems-not-fintech/article32967786/>.

18. Офіційний сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://195.78.68.84/dsszzi/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=291444&cat_id=38837.

19. Technology, The Biggest Threat For Big Banks [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/040115/technology-biggest-threat-big-banks.asp>.

References

1. Dzubluk, O. (Ed.). (2013). *Bankivski operatsii* [Banking operations]. (2 nd ed., rev.). Ternopil: Ltd. Terno-graf [in Ukrainian].

2. Yehorycheva, S.B. (2010). *Innovatsiina diialnist komertsiiynykh bankiv: stratehichni aspekty* [Innovative activity of commercial banks: strategic aspects]. Poltava: TOV “ASMI” [in Ukrainian].

3. Zolotareva, O.V., Chekal, A.A. (2016). *Innovatsiini bankivski produkty ta spetsyfika yikh vprovadzhennia v Ukraini* [Innovative banking products and the specifics of their implementation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 16.1, 112–115. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_16/1/29.pdf.

4. Karcheva, I.Ya. (2015). *Suchasni tendentsii innovatsiinoho rozvytku bankiv Ukrainy v konteksti kontseptsii bank 3.0* [Modern tendencies of innovative development of Ukrainian banks in the context of the concept bank 3.0]. *Finansovyi prostir – Financial Space*, 3 (19), 299–305. Available at: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15kijsti.pdf>.

5. Metlushko, O.V. (2016). *Novitni bankivski produkty i tekhnolohii* [Latest banking products and technologies]. – Ternopil: Vektor [in Ukrainian].

6. Panteleeva, N.M. (2017). *Finansovi innovatsii v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky: tendentsii, vyklyky ta zahrozy* [Financial innovations in the conditions of digitization of the economy: trends, challenges and threats]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovskyi Ekonomichnyi Visnyk*, 3 (03), 68–73. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/17.pdf.

7. Internet Word Stars. Available at: <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.

8. *Doslidzhennia internet-audytorii* [Internet audience research]. Available at: <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi>.

9. *Proniknovenie Interneta v Ukraine* [Internet penetration in Ukraine]. Available at: http://inau.ua/sites/default/files/file/1801/iv_kvartal_2017.pdf [in Russian].

10. *Analiticheskyy otchet ob usloviykh IT servisov i uslug dlya chastnykh klientov v 50 naibolshih roznichnykh bankah Ukraini* [Analytical report on the conditions of IT services and services for private clients in 50 largest retail banks in Ukraine]. Available at: www.prostobankir.com.ua.

11. *Ofitsiynyi sait GfK Ukraine* [Official site of GfK Ukraine]. Available at: <http://www.gfk.ua>.

12. Eurostat. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
http://edu.ua/bitstream/123456789/57306/1/Semenec_cybersecurity.pdf.
<http://ec.europa.eu/eurostat>.

13. Semenec, M. O., Lyashko, S.Yu. Brichko, M. M. (2017). *Fintech ta kiberbezpeka v e-bankinhu* [Fintech and cybersecurity in e-banking]. *Naukova dumka informatsiinoho stolittia – Scientific Thought of Information Age*, 3, 6–13. Available at: <http://es->

suir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/57306/1/Semenec_cybersecurity.pdf.

14. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [The official website of the National Bank of Ukraine]. Available at: <http://www.bank.gov.ua>.*

15. *Ofitsiynyi sait AT KB "Privatbank" [The official website of the JS "Privatbank"]. Available at: <https://privatbank.ua>.*

16. *Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli. Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 1993 roku №3687-XII [Law of Ukraine on the protection of the rights to inventions and useful model]. (1993, December, 15). Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.*

17. *The biggest threat to banks? Legacy systems, not fintech. Available at: <https://www.theglobeandmail.com/report-on-business/rob-commentary/the-biggest-threat-to-banks-legacy-systems-not-fintech/article32967786/>.*

thebiggest-threat-to-banks-legacy-systems-not-fintech/article32967786/.

18. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy [Official site of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine], Available at: http://195.78.68.84/dsszzi/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=291444&cat_id=38837.*

19. *Technology, The Biggest Threat For Big Bank. Available at: <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/040115/technology-biggest-threat-big-banks.asp>.*

Стаття надійшла до редакції 23.08.2018.

УДК 339.72+336.761

Федір ЗІНЧЕНКО

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНИХ БІРЖОВИХ МЕРЕЖ

Досліджено вплив мережевого ефекту або ефекту ліквідності на стратегію поведінки фондових бірж на сучасному етапі розвитку світового ринку капіталу. Виявлено два основні напрямки розвитку біржової мережевізації: через інтеграцію та використання сучасних комунікаційних засобів окремими торгівельними платформами. Визначено специфіку різних форм міжнародної інтеграції бірж: від формального співробітництва до корпоративного злиття. Проаналізовано специфіку роботи провідних регіональних біржових об'єднань на прикладі MILA, SEE Link та Stock Connect. Визначена провідна роль інформаційно-комунікаційних провайдерів у побудові сучасних глобальних біржових мереж.

Ключові слова: біржа, ринок капіталу, мережевий ефект, регіональна інтеграція, точка допуску.

Фёдор ЗИНЧЕНКО

Развитие глобальных биржевых сетей

Исследовано влияние сетевого эффекта или эффекта ликвидности на стратегию поведения фондовых бирж на современном этапе развития мирового рынка капитала. Выявлено два основных направления развития биржевой сетевизации: через интеграцию и использование современных коммуникационных средств отдельными торговыми платформами. Определена специфика разных форм международной интеграции бирж: от формального сотрудничества до корпоративного слияния. Проанализирована специфика работы региональных биржевых объединений на примере MILA, SEE Link и Stock Connect. Определена ведущая роль информационно-коммуникационных провайдеров в построении современных глобальных биржевых сетей.

Ключевые слова: биржа, рынок капитала, сетевой эффект, региональная интеграция, точка допуску.

Fedir ZINCHENKO

The development of global exchange networks

Introduction. For every exchange it is critical to maintain and spread its trading network. The desire to achieve so called liquidity effect is especially important in highly competitive environment in which modern trading platform are operating. The way exchanges expands their networks evolves and differs from country to country.

The purpose of the article is to analyze and define the characteristics of exchange networks establishment at the present stage of global capital market development, to specify different forms of integration among regulated markets, especially from developing countries.

Results. *The article investigates the influence of network or liquidity effects on the strategy of organized stock markets behavior. Two main directions of exchange networks development are revealed: through integration and by use of modern communication tools. Characteristics of different forms of exchanges international integration are defined: from formal cooperation to corporate merger. The specific functions of the most known regional organized stock markets integration are analyzed, by the example of MILA, SEE Link and Stock Connect. The leading role of information and communication providers in the construction of modern global stock exchanges networks has been identified.*

Conclusions. *Advantages that provide a network effect for organized stock markets leads to a different forms of stock exchanges cooperation - from formal agreements to full consolidation and mergers. At the same time, these processes are typical for exchanges from markets with different levels of development. With the rapid development of IT and algorithmic trading, the creation of stock exchange networks has significantly intensified globally. Striving to satisfy the demand of modern computerized traders, exchanges are in close cooperation with communication providers that own and operate world-wide optic-fiber networks.*

Keywords: *exchange, capital market, network effect, regional integration, point of presence.*

JEL Classification: F30, G15, G23.

Постановка проблеми. Будь-яка біржа – це комунікаційна мережа. Відповідно до її внутрішніх правил, вона визначає, хто саме й які сигнали може по ній передавати, й як в кінцевому результаті ці сигнали перетворюються в біржові угоди.

У контексті мережевого характеру біржової діяльності можна виокремити два важливі аспекти. По-перше, переваги для кожного учасника торгівельної системи зростають у міру збільшення точок входу до цієї системи. По-друге, інвестор отримує додаткові блага від залучення до торгівельної системи нових учасників, оскільки зростає вірогідність укладання угоди на більш вигідних умовах. Процес зростання споживчої цінності мережі отримав назву мережевого ефекту.

Таким чином, для успішного функціонування торгівельному майданчику необхідно залучити критичну масу замовлень від інвесторів, запропонувавши останнім ефективний, прозорий і швидкий механізм укладання угод. З іншого боку, ліквідність можна покращувати збільшенням масштабів торгівельної мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними із перших у контексті фондових торгівельних систем мережевий характер біржової діяльності дослідили Й. Домовіц та Б. Штайль [I. Domowitz, B. Steil], запровадивши поняття “ефекта ліквідності” [1]. І. Хасан та Х. Шмідель [I. Hasan, H. Schmiedel], проаналізувавши діяльність майже всіх основних європейських бірж, показали, що стратегія на розширення біржової мережі сприяє покращенню показників ліквідності, ринкового обороту, вартості укладання угод та витрат на утримання бірж [2].

Мета статті – проаналізувати та визначити особливості побудови біржових мереж на сучасному етапі розвитку світового ринку капіталу, розкрити зміст і специфіку інтеграційних об’єднань організованих ринків країн, що розвиваються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посилення мережевізації біржових платформ може відбуватись як на рівні одного майданчика, шляхом максимально-

го розширення власної сітки, так й через інтеграцію мереж кількох бірж.

При цьому фінансова глобалізація та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій позбавили процес біржової мережевізації географічно-просторових меж. Як наслідок, інтеграція торговельних платформ із кінця 1990-х рр. має виражено міжнародний характер. Кінцевою метою цього процесу є забезпечення глобальних інвесторів можливістю цілодобово торгувати акціями компаній із різних країн і регіонів.

Спектр інтеграції біржових мереж характеризується різноманітністю організаційно-правових форм (див. табл. 1). З одного краю цього спектра перебувають меморандуми про співпрацю як найслабша форма інтеграції, з іншого – консолідація у формі злиттів або поглинань як найвища форма інтеграції.

В цілому слабші форми об'єднання передбачають збереження ідентифікації та незалежності бірж, що взаємодіють. На відміну від злиття, де один або кілька майданчиків припиняють існування як незалежні юридичні особи.

Слабкі форми інтеграції – це угоди щодо гармонізації правил лістингу, торгівлі та післяторгівельних процедур, а також розробка спільних регулятивних та опера-

ційних стандартів діяльності [4]. Як правило, подібні угоди мають рамковий, рекомендаційний характер, а тому вкрай рідко закінчуються змістовним об'єднанням біржових мереж.

Технічне співробітництво дає змогу одним біржам отримувати у користування сучасні торговельно-інформаційні системи (без втрати часу та матеріальних ресурсів на їх розробку), іншим – забезпечує додаткове джерело доходу. Перші, як правило, – це майданчики із країн, що розвиваються, в більшості випадків із невеликими національними ринками цінних паперів. Другі представлені групою передових міжнародних або регіональних біржових операторів (Німецька біржа, NASDAQ OMX тощо).

Так, Німецька біржа розповсюджує ринкову інформацію, розраховує індекси та ліцензує їх для фондових бірж Ірландії, Мальти, Болгарії та Бомбею. Віденська фондова біржа співпрацює в галузі ІТ послуг із біржами Східної та Південної Європи (майданчики Будапешту, Любляни, Бухаресту, Сараєво, Загреб, Белграду), через використання спільної торговельної системи, розробляє національні індекси, розповсюджує ринкову інформацію.

Стамбульська біржа в рамках власної спеціальної ініціативи “Євразійська мережа

Таблиця 1

Форми міжнародної інтеграції бірж*

Назва	Зміст	Організаційно-правова форма
Формальне співробітництво	Крос-лістинг, крос-членство, уніфіковані правила торгівлі	Меморандуми про взаємодію
Технічне співробітництво	Аутсорсинг систем розповсюдження ринкової інформації, калькуляція індексів	Контрактні взаємовідносини
Торговельне співробітництво	Спільна торговельна система з єдиною книгою замовлень із одночасним доступом брокерів з різних бірж за уніфікованими правилами	Спільні підприємства
Злиття та поглинання	Консолідація фінансових, управлінських, торговельних, маркетингових функцій	Холдингові компанії

* Складено на основі [3].

розповсюдження інформації” надає відповідні послуги біржам Сараєво, Чорногорії, Македонії та Карачі.

Одним із лідерів експорту різноманітних ІТ-рішень в біржовій галузі є Корейська біржа. Головними споживачами її розробок є майданчики Південно-Східної та Центральної Азії. Окрім продажу технологічних систем, KRX спеціалізуються на “експорті досвіду” роботи біржових ринків. Так, Корейська біржа виступила головним радником у створенні майданчиків у Лаосі та Камбоджі – країнах, де організовані ринки цінних паперів до цього взагалі були відсутні. В обох випадках нові біржі, які розпочали діяльність у 2011 та 2012 рр., було створено у формі спільних підприємств між корейською компанією та відповідними національними регуляторами. При цьому частка KRX у фондовій біржі Лаосу склала 49%, Камбоджі – 45% [5].

Деякі дослідники вважають, що в такий спосіб корейський біржовий оператор прагне популяризувати власні технологічні стандарти, намагаючись зробити їх міжнародними, що спростить у майбутньому залучення нових клієнтів [5].

Технічне співробітництво може бути частиною більш загальних угод про стратегічне партнерство. Так, в рамках подібної угоди, починаючи з 2009 р., біржа Осло використовує торговельну систему розробки групи Лондонської фондової біржі. Окрім цього, майданчики співпрацюють у питаннях нагляду за ринком і розподілом інформації з метою виконання регулятивних функцій.

Торговельне співробітництво полягає в організації між різними фондовими майданчиками спільної мережі для торгівлі цінними паперами. Подібний зв'язок між біржами дає змогу інвестору з певного національного ринку торгувати не лише місцевими фінансовими інструментами, а й іноземними. В спільній мережі всі замовлення щодо пев-

ного цінного паперу, незалежно від резидентності торговця, переадресовуються до біржового списку відповідного майданчику.

В основі спільних біржових мереж лежить поняття, яке отримало в науковій літературі назву “неявних злиттів” (від англ. – Implicit Mergers). Подібне об'єднання – це домовленість між біржами, коли всі цінні папери, що пройшли лістинг на одному майданчику, автоматично вважаються такими й для інших, разом із цим всі торговці, що оперують на одній біржі, вважаються членами та/або отримують віддалений доступ до інших [6].

На практиці найвдалішим прикладом подібного “неявного злиття” був альянс NOREX, який був першим об'єднанням подібного типу. Альянс розпочав свою діяльність у 1999 р. із угоди між фондовими біржами Стокгольму та Копенгагену. До 2004 р. NOREX поєднав всі біржі Північної Європи та Балтії. В рамках об'єднання 8 майданчиків користувалися спільною торговельною системою SAXESS, використовували гармонізовані правила торгівлі та допуску на ринок.

Використання інтегрованої платформи дало змогу біржам – учасникам альянсу – значно покращити показники ліквідності власних ринків. Так, до 2005 р. обсяги торгівлі біржі Копенгагену зросли на 217%, Ісландської біржі – на 470%, бірж Осло та Таллінна – на 220% та 190%, відповідно [7].

NOREX альянс припинив існування, еволюціонувавши в вищу форму інтеграції – біржовий холдинг OMX, в який не увійшов лише головний торговельний майданчик Норвегії, що уклав зазначену вище стратегічну угоду із групою Лондонської фондової біржі.

Сьогодні торговельне співробітництво розглядається як один із найлегших способів інтеграції національних організованих ринків капіталу, оскільки базується на технологічних принципах та не зачіпає склад-

ні політичні аспекти. Саме тому цей спосіб співробітництва розповсюджений серед країн, що розвиваються, в межах одного регіону та використовується останніми в ході інтеграції власних невеликих за обсягами ринків цінних паперів з метою підвищення їх привабливості для інвесторів.

Регіональна інтеграція ринків капіталу може мати позитивний вплив на діяльність усіх його стейкхолдерів із країн-учасниць. До них можна віднести наступні:

- 1) утворюється більш великий та ефективний ринок, що покращує передумови залучення капіталу на первинному ринку та поглиблює вторинний ринок, збільшуючи його активність та ліквідність;
- 2) зростає зацікавленість регіоном як єдиним, а не фрагментованим ринком з боку іноземних портфельних інвесторів;
- 3) поряд із традиційними цінними паперами ринку капіталу з'являється можливість для пропозиції іноземним інвесторам регіональних похідних фінансових інструментів, наприклад ф'ючерсів, опціонів, що базуються на різноманітних місцевих індексах;
- 4) забезпечується краща основа для можливої приватизації великих компаній, в тому числі за участі місцевих інституційних інвесторів;
- 5) місцеві приватні корпорації потенційно отримують більші пули інвестиційного ресурсу, а також можливість розширити впізнаваність власного бренду на регіональному рівні, таким чином розширивши власний ринок;
- 6) покращуються стандарти брокерської та дилерської діяльності за рахунок економії на масштабі через використання уніфікованих торговельних систем на різних ринках. Окрім цього, брокери змушені будуть покращувати рівень якості своїх послуг через зростання конкуренції із торговцями інших країн-учасниць об'єднання. Ті, які виявляться більш конкурентоспроможними, зможуть генерувати більші прибутки у майбутньому;
- 7) покращується якість корпоративного управління до рівня міжнародних стандартів через збільшення іноземних портфельних інвестицій;
- 8) місцеві великі корпорації можуть проходити лістинг на регіональному майданчику, таким чином збільшуючи його капіталізацію до рівня розвинутих ринків, що може інтенсифікувати увагу міжнародних інвесторів до регіону;
- 9) значні витрати на підтримку та удосконалення спільної технологічної платформи можуть бути розподілені між біржами-учасницями.

Переваги регіонального об'єднання фондових ринків обумовили появу подібних процесів у всіх частинах світу (див. табл. 2); найбільш відомими з них є: в Латинській Америці – MILA; в Європі – SEE Link; в Азії – ASEAN Trading Link; в Африці – об'єднання в рамках Економічного співтовариства країн Західної Африки.

Першим та найбільш успішним із цих проектів був – Інтегрований Латиноамериканський ринок, або MILA (від ісп. – Mercado Integrado Latinoamericano). Проект було ініційовано фондовими біржами та депозитаріями Чилі, Перу та Колумбії у 2009 р. Перші операції із акціями розпочалися у травні 2011 р. Пізніше в рамках ширшого інтеграційного процесу – створення Тихоокеанського альянсу – до MILA приєднався холдинг Мексиканської біржі.

Станом на 2017 р. в рамках проекту вдалося досягти наступного:

1. Лістинг цінних паперів на одній біржі означає автоматичний допуск до торгів на інших трьох майданчиках.

2. Дозволено випуск та транскордонний обіг будь-яких фінансових інструмен-

Порівняльна характеристика біржових регіональних об'єднань

	MILA	ASEAN Trading Link	SEE Link	Stock Connect
Біржі ініціатори	Чилійська, Перуанська та Колумбійська	Сінгапурська та Малайзійська	Македонська, Болгарська та Загребська	Гонконгська, Шанхайська
Біржі, що приєдналися	Мексиканська	Таїландська	біржі Белграду, Любляни, Сараєво та Баня-Луки	Шеньчженська
Рік початку роботи	2011	2012	2016	2014/2016
Рік закінчення роботи	–	2017	–	–
Інструменти, що обертаються	Пайові, боргові ЦП, деривативи	Пайові ЦП	Пайові та державні боргові ЦП	Пайові ЦП
Післяторгівельна інтеграція	–	–	–	+

* Складено за даними Інтернет-сайтів відповідних об'єднань.

тів після згоди одного із відповідних національних регуляторів (окрім облігацій для Мексики, оскільки вони обертаються на позабіржовому ринку).

3. Доступ брокерів до майданчиків учасників відбувається через місцевих уповноважених торговців.

4. Використовується один торгівельний інтерфейс для Чилі, Колумбії та Перу.

5. Закінчується робота над стандартизованими вимогами для проспектів емісії.

6. У співробітництві зі світовим провідним індекс-агентством S&P Dow Jones Indeces створено фондові індекси S&P MILA Pacific Alliance Select та S&P MILA Andean 40, що відслідковують рух 60 та 40 найбільших компаній регіону, відповідно [8].

Проект SEE Link було започатковано як спільне підприємство із штаб-квартирою у Скоп'є, засновниками якого виступили на рівноправній основі фондові біржі Македонії, Болгарії та Загребу. Фінансову підтримку в розмірі 540 тис. євро було надано ЄБРР. Пізніше до проекту приєдналися біржі Белграду, Любляни, Сараєво та Баня-Луки.

В основі SEE Link є спеціальне програмне забезпечення, що дає змогу трейдерам оперувати на будь-якій із бірж учас-

ниць, не будучи її членом та/або не маючи прямого доступу до торгів. Торгівля відбувається опосередковано через іноземного брокера-кореспондента [9].

Брокер-ініціатор направляє замовлення через систему SEE Link на брокера-виконавця в іншій країні. Останній переправляє замовлення на виконання на відповідну біржу, на якій він авторизований. Після того, як угода буде укладена, брокер-виконавець пересилає брокеру-ініціатору звіт про виконання. При цьому біржа-учасник мережі постійно надсилає через систему брокерам-ініціаторам ринкову інформацію щодо поточних котирувань, новини компаній та інші повідомлення. Такий принцип роботи SEE Link нагадує систему переадресації замовлень між різними національними ринками.

Незважаючи на потенційні переваги та відносну простоту реалізації на практиці, регіональні біржові мережі поки що не виправдовують очікуваних оптимістичних результатів. Так, обсяг угод в рамках MILA станом на 2016 р. був менший одного відсотка сумарної вартості внутрішніх транзакцій окремих майданчиків. При цьому найбільша кількість угод відбувалась із цінними паперами чилій-

ських компаній-емітентів, а ініціаторами їх були перуанські інвестори [10].

Більше того, позитивний ефект міжнародної диверсифікації інвестиційного портфелю, який став можливим завдяки спрощенню виходу інвесторів на сусідні ринки, обернувся протилежним результатом. Так, К. Мелладо та Д. Ескобарі [С. Mellado, D. Escobarі], використовуючи модель динамічних умовних кореляцій, виявили, що створення MILA призвело до значного зростання кореляції між доходністю національних фондових ринків країн-учасниць. Це, в свою чергу, вказує на зменшення позитивного ефекту диверсифікації портфелю, що буде складатися із акцій компаній країн-учасниць MILA [11].

Проект біржової мережі в рамках АСЕ-АН взагалі було припинено, оскільки не було достатнього попиту з боку брокерів, які ще до запровадження ініціативи витратили ресурси на побудову власних зв'язків із ринками іноземних країн-учасниць.

Головний недолік регіональних біржових об'єднань полягає в тому, що вони базуються на міжброкерських відносинах. Інвестор, якщо хоче провести угоду із акціями іноземної біржі, надсилає її місцевому брокеру, а той – брокеру-кореспонденту із країни емісії цінного паперу. Як наслідок, збільшуються витрати на проведення операції та зменшується ефективність всієї системи. На всіх розвинутих ринках це нівелюється розповсюдженою практикою прямого віддаленого доступу, яка передбачає взаємне визнання членів бірж із різних країн.

Також розглянуті регіональні інтеграційні рішення передбачають, що всі обов'язки щодо клірингу та розрахунків за укладеними угодами покладені на брокерів бірж, де цінні папери пройшли лістинг. Це значно збільшує ризики невиконання зобов'язань, порівняно із сучасними системами, де використовують центральні контрагенти.

Окрім цього, успішний розвиток регіонального біржового співробітництва залежить від гармонізації великої кількості різноманітних регулятивних норм, серед яких можна виокремити наступні:

- системи оподаткування операцій із фінансовими інструментами;
- наявність валютного контролю та обмежень;
- політика щодо закордонних інвестицій як інституційних, так й індивідуальних інвесторів;
- практика корпоративного управління.

Прикладом вдалої реалізації міжбіржового торговельного співробітництва є угода Гонконгської фондової біржі із майданчиками континентального Китаю в Шанхаї та Шеньчжені [12]. На відміну від розглянутих вище проектів, успіх зазначеної кооперації обумовлений серед іншого такими факторами:

1. Вихід торговців на торговельну платформу із іншої юрисдикції без посередництва іноземного брокера.

2. Наявність угоди між кліринговими інститутами обох сторін (Chinaclear та Hong Kong Securities Clearing Company Limited), що зменшує транзакційні ризики.

3. Величезний попит із боку іноземних інвесторів, які через Гонконгську біржу отримали єдиний спосіб інвестувати в акції китайських компаній типу А (номіновані в юанях та обертаються виключно на майданчиках Шеньчженя та Шанхаю).

4. Попит з боку інвесторів материкового Китаю, обумовлений можливістю диверсифікації та арбітражу із акціями типу Н (китайських компаній, що пройшли лістинг на гонконгській біржі).

Як наслідок, за три роки від початку діяльності у 2014 р. загальний торговельний обсяг угод в рамках системи Stock Connect між майданчиками Гонконгу та Шанхаю, “в північному” та “південному напрямках”, на початок 2018 р. перевищив

1 трлн дол. США. Окрім цього, в рамках спільної торгівельної системи із Шеньчженською біржею за рік від початку її роботи, було укладено угод на загальну вартість 214 млрд дол. США. При цьому майже 67% від цієї суми припало на операції на “континентальному” майданчику [13].

На відміну від майданчиків із граничних ринків та ринків, що формуються, інтеграційні процеси серед бірж розвинутих країн відбуваються у формі злиттів та поглинань. На макроекономічному рівні цим процесам сприяють відсутність обмежень на рух капіталу та накопичений юридично-організаційний досвід реалізації угод щодо об'єднання компаній. На рівні бізнесу консолідація пояснюється бажанням досягти синергійного ефекту від розподілу фіксованих витрат і диференціації джерел доходу. Це, в свою чергу, дає можливість власникам бірж отримувати більші прибутки.

Згідно з дослідженнями І. Хасана, Н. Шмидля та Л. Сонга [I. Hasan, N. Schmiedel, L. Song] інтеграційні процеси є позитивними для власників-акціонерів біржових операторів. Проаналізувавши за період з 2000 по 2008 рр. 110 угод щодо різноманітної кооперації за участю 14 бірж світу, вчені виявили позитивний зв'язок між зростанням вартості акцій майданчиків та інтеграційними процесами, в яких вони беруть участь. При цьому ринкова вартість зростає більше за умови участі біржі в процесах злиття та поглинання, а ніж при слабших формах інтеграції [14].

Розвиток інформаційних технологій та лібералізація руху капіталу дали змогу кожній окремій біржі збільшувати власний пул ліквідності без участі в інтеграційних процесах з іншими майданчиками. Використовуючи сучасні телекомунікаційні засоби, біржі здатні розширювати географію своїх торгівельних мереж й в такий спосіб залучати більше учасників то торгів.

Структура сучасної світової фінансової архітектури обумовлює намагання більшості провідних торгівельних платформ охопити власними мережами якомога більшу кількість міжнародних фінансових центрів, оскільки останні – це місце концентрації sell- та buy-side компаній. З цією метою біржі організують так звані “точки допуску” або “присутності” (від англ. “Point of Presence” (POP), “Point of Access”) у дата-центрах, що розташовані у відомих фінансових хабах. POP – це окрема одиниця комунікаційного устаткування, яке поєднано напряму через канали зв'язку із головним сервером біржі. У такий спосіб інвестиційні компанії, що перебувають у фінансовому центрі, отримують швидкий доступ до ядра торгівельної системи.

Географія присутності кожної окремої біржі варіюється залежно від масштабів її діяльності. Так, швейцарська фондова біржа SIX Swiss має лише одну точку допуску – у сусідньому Франкфурті. Головний австралійський майданчик ASX через свою мережу ASX Net Global забезпечує зв'язок власного дата-центру із фінансовими центрами Сінгапуру, Гонконгу, Чикаго та Лондона.

Холдинг Німецької біржі має у своєму складі окремий підрозділ, що відповідає за забезпечення глобального безперервного допуску до власної торгівельної системи T7 (Xetra). При цьому мережа дає змогу отримувати ринкову інформацію та надсилати замовлення не лише на платформи, що знаходяться безпосередньо в управлінні Німецької біржі (Франкфуртська фондова біржа, Xetra, Eurex), а й до майданчиків інших країн – Ірландської, Болгарської, Віденської, Мальтійської, Сінгапурської, біржі Кайманових островів та інших

Однак найбільш розгалуженою мережею оперує холдинг Intercontinental Exchange. Підрозділ холдингу ICE Data Services забезпечує різноманітні варіанти

доступу учасників ринку не лише на багаточисельні власні майданчики, а й на 150 торговельних платформ різних груп активів, що розташовані у всіх частинах світу.

Високий рівень технологізації та роботизації операцій із фінансовими інструментами висуває особливі вимоги до біржових мереж, як ліній зв'язку, що поєднують торговельний сервер із трейдерами. Значна частка торгів із фінансовими інструментами, зокрема акціями, на розвинутих ринках відбувається через використання алгоритмічної, зокрема високочастотної торгівлі. Для компаній, що використовують подібні інвестиційні стратегії, на перший план виходить пропускна здатність, надійність, швидкість передачі інформації та час відгуку або затримки (анг. – Latency) каналів зв'язку між торговельним майданчиком та інвестором. Саме використання оптимальної мережі із найменшим часом затримки від подачі ринкової заявки та відгуком з торговельного серверу дає торговцям конкурентні переваги та можливість отримувати прибутки.

Сьогодні найдосконалішим фізичним середовищем для передачі великих потоків інформації (в тому числі фінансово-ринкової) на значні відстані є "оптичне волокно" [15]. Саме волоконно-оптичні лінії зв'язку користуються особливим попитом серед постачальників та споживачів комунікаційних послуг у всьому світі. Серед переваг такого типу вирізняють: довговічність, економність, малий об'єм та вагу, електробезпеку, високу пропускну здатність та швидкість передачі даних без використання ретрансляторів тощо.

У 2010 р. вперше було введено в експлуатацію наземний оптичний кабель з метою використання виключно для електронної торгівлі фінансовими інструментами. Компанія Spread Networks поєднала Чикаго, де розміщений сервер Чиказької товарної біржі, із Нью-Джерсі, місцем розташун-

ня дата-центру Nasdaq. Лінія дала змогу зменшити час затримки із 17 до 13 мілісекунд. Першим підводним кабелем, введеним в експлуатацію у 2015 р. виключно для учасників фінансового ринку, став Hibernia Express. Лінія з'єднала провідні світові фінансові центри – Лондон та Нью-Йорк [16].

Вказані наземні та підводні мережі перебувають у власності корпорацій, які спеціалізуються на наданні інформаційно-комунікаційних послуг, в тому числі розроблених спеціально під потреби фінансового сектору. Найвідомішими з них сьогодні є Colt, Transaction Network Services, CenturyLink, SIA Group, Options, IPC Systems та інші. Таким чином вказані корпорації стають важливими учасниками інфраструктури ринку капіталів.

Висновки. Переваги, що забезпечує мережевий ефект для організованих фондових ринків, обумовлюють різноманітні форми кооперації біржових майданчиків: від формального співробітництва до повної консолідації та злиття юридичних осіб. Ці процеси є характерними для бірж із ринків різного рівня сформованості. Зі стрімким розвитком ІТ та алгоритмічної торгівлі побудова біржових мереж відчутно інтенсифікувалась у глобальному масштабі. Намагаючись задовольнити попит сучасних комп'ютеризованих трейдерів, біржі вступають у близьке співробітництво із комунікаційними провайдерами, що володіють та оперують всесвітніми оптико-волоконними мережами.

Список використаних джерел

1. Domowitz I. *Automation, trading costs and the structure of the securities trading industry* / I. Domowitz, B. Steil // *Brookings-Wharton Papers on Financial Services*. – 1999.
2. Hasan I. *Do networks in the stock exchange industry pay off? European evidence* / I. Hasan, H. Schmiedel // *Bank of Finland Discussion Paper*. – 2003.

3. Лауфер М.А. Глобализация финансовых рынков на рубеже тысячелетий / М.А. Лайфер // *Финансы и кредит*. – 2000. – № 6 (66). – С. 38.
4. Carretta A. *Integration of European securities markets and links among stock exchanges: a cross-listing, cross-membership and cross-trading analysis* [Electronic resource] / A. Carretta, G. Nicolini. – Access mode : <http://www.consumer-finance.org/Nicolini/Publications.htm>.
5. Hiromi H. *Korea exchange's global strategy: opportunities and challenges* [Electronic resource] / H. Hiromi // *Nomura Journal of Capital Markets*. – 2013. – Vol. 4, No 4.– Access mode : <http://www.nicmr.com/nicmr/english/report/repo/2013/2013spr05.pdf>.
6. Di Noia, C. *The stock-exchange industry: network effects, implicit mergers and corporate governance* / C. Di Noia // *MARZO Working Paper*. – 1999. – № 33. [Electronic resource]. – Access mode : SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.200991>.
7. Mohd Sani I. *Enhancing cooperation & regional integration of ASEAN equity market* [Electronic resource] / I. Mohd Sani // *OECD-ADBI 12th Roundtable on Capital Market Reform in Asia, Tokyo*. – 7 February 2012. – Access mode : <http://www.oecd.org/finance/financial-markets/49700649.pdf> – C. 12.
8. S&P MILA Andean 40 [Electronic resource] / S&P Dow Jones Indeces. – Access mode : <https://us.spindices.com/indices/equity/sp-mila-andean-40-index>
9. Dimitrov I. *SEE Link connecting markets* [Electronic resource] / I. Dimitrov / *SEE Link, BSE – Sofia Belgrade, March 15, 2016*. – Access mode : <http://www.see-link.net/publications/36>.
10. Perry G. *Financial integration in the Pacific Alliance* [Electronic resource] / G. Perry, D. Auvert // *Inter-American Development Bank*. – 2017. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.18235/0000395>.
11. Mellado C. *Virtual integration of financial markets: a dynamic correlation analysis of the creation of the Latin American integrated market* / C. Mellado, D. Escobari // *MPRA Paper*. – 2014. – Access mode : <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/60958>.
12. *What is stock connect* [Electronic resource] / *Hong Kong Exchanges and Clearing Limited*. – Access mode : https://www.hkex.com.hk/Mutual-Market/Stock-Connect?sc_lang=en.
13. *Власні розрахунки на підставі HKEX Fact Book* [Electronic resource] / *Hong Kong Exchanges and Clearing Limited* – 2018. – Access mode : https://www.hkex.com.hk/Market-Data/Statistics/Consolidated-Reports/HKEX-Fact-Book?sc_lang=en
14. Hasan I. *Growth strategies and value creation what works best for stock exchanges?* [Electronic resource] / I. Hasan, H. Schmiedel, L. Song // *Bank of Finland Research Discussion Paper*. – 2010. – №2/2010. – Access mode : http://ssrn.com/abstract_id=1559888.
15. Осадчук В.С. *Волоконно-оптичні системи передачі : навч. посіб. / В.С. Осадчук, О.В. Осадчук – Вінниця : ВНТУ, 2005.*
16. Eichengreen B. *Cables, Sharks and Servers: technology and the geography of the foreign exchange market* [Electronic resource] / B. Eichengreen, R. Lafarguette, A. Mehl // *European Central Bank Working Paper Series*. – 2016. – № 1889. – Access mode : <https://www.ecb.europa.eu/pub/research/working-papers/html/papers-2016.en.html>

References

1. Domowitz, I. & Steil, B. (1999). *Automation, trading costs and the structure of the securities trading industry*. *Brookings-Wharton Papers on Financial Services*.
2. Hasan, I. & Schmiedel, H. (2003). *Do networks in the stock exchange industry pay off? European evidence*. *Bank of Finland Discussion Paper*.
3. Laufer, M.A. (2000). *Globalizatsiya finansovykh rynkov na rubezhe tysyacheletii* [Globalization of financial markets at the millennia turn]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 6 (66), 38 [in Russian].
4. Carretta, A. & Nicolini, G. (2006). *Integration of European securities markets and links among stock exchanges: a cross-listing, cross-membership*

and cross-trading analysis. Available at: <http://www.consumer-finance.org/Nicolini/Publications.htm>.

5. Hiromi, H. (2013). Korea exchange's global strategy: opportunities and challenges. *Nomura Journal of Capital Markets*, 4. (Vol. 4). Available at: <http://www.nicmr.com/nicmr/english/report/repo/2013/2013spr05.pdf>

6. Di Noia, C. (1999). The stock-exchange industry: network effects, implicit mergers, and corporate governance. *MARZO Working Paper*, 33. Available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.200991>.

7. Mohd Sani, I. (2012). Enhancing cooperation & regional integration of ASEAN equity market. *OECD-ADBI 12th Roundtable on Capital Market Reform in Asia*. Tokyo: OECD. Available at: <http://www.oecd.org/finance/financial-markets/49700649.pdf>.

8. S&P MILA Andean 40. S&P Dow Jones Indices. Available at: <https://us.spindices.com/indices/equity/sp-mila-andean-40-index>.

9. Dimitrov, I. (2016). SEE Link connecting markets. *SEE Link, BSE*. Sofia Belgrade. Available at: <http://www.see-link.net/publications/36>

10. Perry, G. & Auvert, D. (2017). *Financial integration in the Pacific Alliance*. Washington. Inter-American Development Bank. Available at: <http://dx.doi.org/10.18235/0000395>.

11. Mellado, C. & Escobari, D. (2014). *virtual integration of financial markets: a dynamic corre-*

lation analysis of the creation of the Latin American integrated market. MPRA Paper. Available at: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/60958>.

12. What is stock connect. (2018). Hong Kong Exchanges and Clearing Limited. Available at: https://www.hkex.com.hk/Mutual-Market/Stock-Connect?sc_lang=en.

13. Vlasni rozrahunky na pidstavi HKEX Fact Book [Author's calculation based on HKEX Fact Book]. (2018). Hong Kong Exchanges and Clearing Limited. Available at: https://www.hkex.com.hk/Market-Data/Statistics/Consolidated-Reports/HKEX-Fact-Book?sc_lang=en.

14. Hasan, I., Schmiedel, H., Song, L. (2010). Growth strategies and value creation what works best for stock exchanges? *Bank of Finland Research Discussion Paper*, 2/2010. Available at: http://ssrn.com/abstract_id=1559888.

15. Osadchuk, V.S. & Osadchuk, O.V. (2005). *Volononno-optychni systemy peredachi [Fiber optic transmission systems]*. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].

16. Eichengreen, B., Lafarguette, R., Mehl, A. (2016). *Cables, Sharks and Servers: technology and the geography of the foreign exchange market*. *European Central Bank Working Paper Series*, 1889. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/research/working-papers/html/papers-2016.en.html>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2018.

Ольга КНЕЙСЛЕР,
Леся ШУПА

ВЕКТОР РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ МЕДИЧНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Окреслено положення медичної реформи, які порушують конституційні права українців на безкоштовну медицину. Зроблено висновки про позитивні перспективи запровадженної медичної реформи. Зазначено негативну тенденцію контрактної моделі охорони здоров'я. Проаналізовано запропоновану модель системи охорони здоров'я в Україні. Запропоновано прийняття Закону України "Про загальнообов'язкове медичне страхування".

Ключові слова: медичне страхування, медична реформа, охорона здоров'я, допомога, фінансування.

Ольга КНЕЙСЛЕР, Леся ШУПА

Вектор развития медицинского страхования в контексте современной медицинской реформы в Украине

Очерчено положення медичної реформи, порушуючі конституційні права українців на безкоштовну медицину. Сделаны выводы о позитивных перспективах внедренной медицинской реформы. Отмечена негативная тенденция контрактной модели здравоохранения. Проанализирована предложенная модель системы здравоохранения в Украине. Предложено принятие Закона Украины "Об всеобязательном медицинском страховании".

Ключевые слова: медицинское страхование, медицинская реформа, здравоохранение, помощь, финансирование.

Olha KNEYSLER, Lesia SHUPA

Vector for the development of medical insurance in the context of modern medical reform in Ukraine

***Introduction.** The current practice of functioning of the medical sector shows the existence of problems that impede the introduction of compulsory health insurance in Ukraine, the effective development of its voluntary form. At the same time, the problems of development of medical insurance under the influence of crisis phenomena of the national economy are deepening.*

***The purpose** of the article is to develop recommendations for improving medical reform in Ukraine.*

***Results.** The most controversial moment in the reform of health care was the rejection of free medicine, the right to which is enshrined in the Constitution of Ukraine. However, budget medicine*

in Ukraine will still remain, however, in what volumes and at what stages of provision of medical services or medical care is not yet defined in the Ministry of Health of Ukraine. The negative trend of the contracted health model is the creation of an authorized body that will not only implement health policy but, in fact, formulate this policy: to define state guarantees, needs for medical services and to check the quality of these services. And this is a huge threat, because Ukrainian medicine will be in a worse situation than it is now. We believe that the policy-making function should remain under the Ministry of Health of Ukraine. The negative aspect of modern medical reform in Ukraine is the lack of requirements for the formation of medical treatment protocols. This can be explained by the fact that patients will continue to prescribe treatment that is untrue. Instead, for the health insurance, the insurance company would monitor costs and control the appointment of treatment for the patient, the price of medical services. In this context, we propose to adopt the Law of Ukraine "On Compulsory Health Insurance", which stipulates and clearly defines the rights and obligations of the insurer, the insured, the list of services, their price, a single register of insured persons, the formation of the Social Health Insurance Fund and a differentiated approach to categories of the population.

Conclusions. *The experience of developed countries of the world proves that achieving this goal is possible through the introduction of insurance medicine. Insurance medicine is a real alternative to budget financing, which is no longer capable of ensuring the constitutional right of citizens to receive unpaid health care. The development of health insurance is an objective need, which is dictated by the need to ensure that healthcare receives funds. At the moment, the study of the question of the necessity of introducing compulsory health insurance is probably very relevant to all. Successful market reforms in Ukraine are impossible without the formation of an effectively organized health insurance market that can guarantee the preservation and strengthening of human health, improving the quality of medical services and the level of human life.*

Keywords: *medical insurance, medical reform, health care, help, financing.*

JEL Classification: G22, I13, I18.

Постановка проблеми. Якісних змін у системі страхового захисту населення потребує соціально-орієнтована модель ринкової економіки в Україні. Зміни пов'язані, насамперед, зі створенням гарантій збереження і зміцнення здоров'я людини, підвищенням якості медичних послуг, забезпеченням соціальної справедливості та прав на її одержання, підвищенням рівня матеріального добробуту. У період змін у медичній галузі, характерними для якої є дефіцит бюджетного фінансування, невідповідність соціальним стандартам, неефективна державна політика, на перший план виступають проблеми зменшення доступності безкоштовної медичної допомоги для великої частини населення, погіршення якості на-

дання медичної допомоги, відсутності основних гарантій забезпечення прав людини в медичній сфері. Вирішити ці проблеми можна за допомогою запровадження страхової медицини на базі медичного страхування (добровільної й обов'язкової форми) як реальної альтернативи бюджетному фінансуванню, що неспроможне забезпечити конституційне право громадян на отримання безкоштовної медичної допомоги.

Сьогоднішня практика функціонування галузі медицини засвідчує наявність проблем, що перешкоджають запровадженню загальнообов'язкового медичного страхування в Україні, дієвому розвитку його добровільної форми. Разом з цим, поглиблюються проблеми розвитку медичного

страхування за умови впливу кризових явищ національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню медичного страхування присвятили свої наукові праці такі вчені, як: Ю. Ахвледіані, В. Базилевич, Л. Вальрас [L. Walras], Є. Дяченко, Дж. Коммонс [J. Commons], Д. Норт [D. North], К. Павлюк, Н. Приказюк, Дж. Стігліц [J. Stiglitz], Т. Стецюк, Н. Ткаченко, Е. Фуруботн [E. Furubotn], В. Шахов, С. Юрій та ін. Однак досі невирішеним залишається питання щодо форми та структури системи медичного страхування, що стримує розвиток цього сектору та не забезпечує належний рівень страхового захисту громадян.

Метою статті є розробка рекомендацій для покращення медичної реформи в Україні в частині запровадження медичного страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі уряд має приділяти велику увагу розвитку соціальної сфери, включаючи охорону здоров'я. Забезпечення сталого й достатнього за обсягами фінансування розвитку охорони здоров'я є запорукою нормального функціонування економіки в будь-якій країні. До того ж створення ефективних інститутів охорони здоров'я населення – це одне із першочергових завдань будь-якої держави.

Важливим етапом реформування медичної галузі є прийняття Закону України “Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів”, який спрямований на забезпечення надання гарантованого обсягу медичної допомоги кожному із нас [1]. Зазначимо, що гарантований обсяг надання медичної допомоги становить 370 грн та передбачає лише первинну ланку медичної допомоги або екстрену медичну допомогу. Однак в такому законодавчому документі загальнообов'язкове

соціальне медичне страхування не передбачене.

Щодо сімейних лікарів, то вони отримують 370 грн на рік за обслуговування одного пацієнта. За ці гроші пацієнти мають право пройти гематологічні, біохімічні й імунохімічні дослідження, застосувати інструментальні методи дослідження та швидкі тести.

Оплата медичних послуг для українців проводиться за трьома пакетам. Перший – “зелений”, за яким безкоштовно можна викликати “швидку допомогу”, терапевта або сімейного лікаря, а також перебувати на лікуванні в хоспісах. На це уряд спрямовує 370 грн на рік на кожного пацієнта, а за все інше доводиться платити самостійно. Частково з бюджету і частково з кишені пацієнта оплачується “синій” пакет – операції та лікування в стаціонарі. “Червоний” пакет включає естетичну медицину і естетичну стоматологію, яку пацієнту доводиться платити з власних коштів.

Як вважає З. Черненко, існує ймовірність того, що Міністерство охорони здоров'я України неправильно розрахує тарифи, відтак, до середини року грошей може бути не достатньо на державний пакет медичних послуг [2]. Поясненням цьому є те, що в Україні немає чітко визначеного переліку медичних послуг та їх ціни. Найбільш дискусійним моментом реформи охорони здоров'я стала відмова від безкоштовної медицини, право на яку закріплено у Конституції України.

У статті 5 прийнятого Закону України визначено гарантовані державою послуги, що надаватимуть за рахунок бюджетних коштів, зокрема: екстрена медична допомога; первинна медична допомога; вторинна (спеціалізована) медична допомога; високоспеціалізована медична допомога; паліативна допомога.

Вторинну і високоспеціалізовану медичну допомогу безкоштовно отримуватимуть пільговики, і це регламентовано відповідними законодавчими актами.

У переліку осіб, які можуть отримати повну або часткову оплату отриманих медичних послуг за рахунок бюджету, – громадяни України, іноземні громадяни, які проживають в Україні на постійній основі, а також особи, які мають статус біженців. У список пільговиків, які зможуть отримати безкоштовну медичну допомогу або ліки за рахунок держбюджету, увійшли також учасники АТО, особи, які в ході військового конфлікту на Донбасі отримали поранення, контузію і стали інвалідами. На безкоштовне лікування претендуватимуть і волонтери, які допомагали проведенню АТО і стали внаслідок цього інвалідами.

Конкретний перелік безкоштовних ліків і медичних послуг наразі не розроблений. В ході медичної реформи передбачено створення “Національної служби здоров’я України”, яка реалізуватиме державну політику в сфері організації фінансування надання медичної допомоги і лікарських препаратів.

Залежно від розробленого переліку і наявності в ньому необхідної послуги передбачається три види оплати наданої медичної допомоги: за рахунок державного бюджету; за рахунок державного бюджету і частково пацієнтом; повністю за рахунок коштів пацієнта.

Окреслені положення медичної реформи порушують конституційні права українців на безкоштовну медицину. Однак в Міністерстві охорони здоров’я України пояснюють те, що де-факто в Україні “безкоштовна” медицина за своєю сутністю є платною, при цьому з потужною корупційною складовою. Саме нововведення медичної реформи покликані подолати корупцію в медичній галузі.

На думку розробників медичної реформи, вже до 2021 р. в Україні на охорону здоров’я будуть витрачати 3,8% ВВП – 334 млрд грн, в тому числі на закупівлю медичних послуг і лікарських препаратів, за рахунок:

- 1) коштів держбюджету – відбуватиметься зростання від 55 млрд грн до 146 млрд грн;
- 2) інших коштів держбюджету – з 15 млрд грн до 24 млрд грн;
- 3) витрат місцевих бюджетів – з 16 млрд грн до 31 млрд грн;
- 4) офіційного співфінансування медичних послуг – з 0 до 44 млрд грн;

Приватні платежі, в тому числі неформальні, будуть зменшуватися: з 92 млрд грн до 87 млрд грн [3].

З цього можна зробити висновки про позитивні аспекти запровадженої медичної реформи. Як зазначає О. Богомолець, одна з найдешевших послуг – видалення фурункула – обійдеться пересічному громадянину 7 тис грн, операція з видалення каменя в жовчному міхурі буде коштувати від 34 тис грн до 51 тис грн, лікування гострого панкреатиту – майже 72 тис грн, відкрита рана ліктя близько – 54 тис грн, відкрита рана передпліччя – 33,5 тис грн, тощо [3].

Відповідно до медичної реформи передбачено створення Національної служби здоров’я України або ж єдиного національного замовника медичних послуг, фактично, монополіста в питанні державної участі у фінансуванні сфери охорони здоров’я. Ця структура вирішуватиме безліч питань, починаючи з розробки тарифів на медичні послуги, які будуть оплачені за рахунок держбюджету, і закінчуючи їх оплатою.

В умовах сьогодення держава повністю фінансує систему охорони здоров’я, а громадяни користуються її послугами безкоштовно. С. Глузман стверджує, що “дуже багато болючих проблем залишилися ще

від Радянського Союзу та поглибилися впродовж часів незалежності, але необхідно знаходити та приймати рішення, орієнтовані на інтереси людей, що звертаються за медичною допомогою” [1]. Те, що відбувається сьогодні у медичній сфері, матиме негативні наслідки. Безумовно, що в умовах, коли в Україні зростає захворюваність і її поширення, а медики при цьому масово виїжджають за кордон, потрібно діяти швидко й оперативно реагувати на ці виклики. Система охорони здоров'я потребує реформування, і з цим погоджуються медики, але вони впевнені, що підходити до цих процесів необхідно розумно та зважено.

Негативним явищем контрактної моделі охорони здоров'я є створення уповноваженого органу, який буде не тільки реалізовувати політику в сфері охорони здоров'я, а й формувати цю політику: визначати державні гарантії, потреби в медичних послугах і перевіряти якість надання цих послуг, це несе в собі величезну загрозу, адже українська медицина виявиться ще в гіршій ситуації, ніж нині. Вважаємо, що функція формування політики має залишитися за Міністерством охорони здоров'я. Українцям нав'язують англо-американську модель надання невідкладної допомоги, яка, на думку фахівців, є абсолютно неприйнятною для нашої країни. Справа в тому, що в країні ще в 2012 р. стартувала реформа системи екстреної медичної допомоги. Фахівці вивчали кращий досвід європейських країн, був прийнятий закон про екстрену медичну допомогу і підзаконні акти, які сьогодні сформували чітку систему надання екстреної медичної допомоги.

Замість загальноприйнятої системи пропонується ввести іншу, згідно з якою фінансування медичних установ відбуватиметься на договірній основі. Тобто медичні заклади будуть отримувати гроші за конкретні послуги, надані конкретним пацієнтам.

Модель, яка пропонується Міністерством охорони здоров'я України, є американо-грузинською та стосується лише зміни системи фінансування первинної ланки з метою економії коштів. Зменшуючи видатки бюджету, вона водночас ліквідує близько 60% функцій системи охорони здоров'я. В Україні за основу взято сучасну австралійську модель, яка охоплює всі види діагностів та їх лікування. Проте її запровадження в нашій державі практично неможливе, адже складною та невизначеною є процедура уніфікації послуг та їх ціноутворення. Наприклад, центри первинної медико-санітарної допомоги (аналоги колишніх поліклінік) отримуватимуть гроші від пацієнта, який перебуває у них на обслуговуванні, незалежно від того, як часто він звертається за лікуванням. Після первинного огляду лікар направляє хворого до вузькопрофільного фахівця, послуги якого є платними – за кожну процедуру згідно зі встановленим прейскурантом.

Наразі в реформі прописані лише базові принципи, позбавлені будь-якої конкретики. Передбачено запровадження електронної системи охорони здоров'я. Медичні карти будуть електронними, а до лікаря можна буде записатися в режимі “он-лайн”. Насамперед, до програми приєднаються лікарні, в яких вже є Інтернет і комп'ютери. Пізніше система запрацює в усій країні. Міністерство охорони здоров'я вже презентувало демонстраційну версію електронної системи “ehealth-ukraine.org”, за допомогою якої лікарні інформуватимуть Національну службу здоров'я про надані медичні послуги. За фактом надання медичної допомоги Національна служба перераховує лікарні гроші.

Проте залишаються питання, на які сьогодні немає відповіді. Зокрема, якими будуть договори між лікарнею і пацієнтом і хто буде відповідати за їх укладення?

Скільки часу необхідно медичним закладам для того, щоб укласти достатню кількість договорів? А кількість договорів – це досить важливе питання, адже, наприклад, для функціонування центру первинної медико-санітарної допомоги потрібно близько 12 млн грн щорічно. За одним договором центр отримує близько 350 грн.

На нашу думку, доцільно було б передбачити основні етапи перехідного етапу цієї медичної реформи, адже багато її аспектів поки не прописані. Якщо всі підзаконні акти та інші документи, пов'язані з реформою, будуть виписані чітко і грамотно, то загроз вдасться уникнути. І це – основне завдання уряду в умовах сьогодення, адже йдеться про найцінніше – здоров'я і життя мільйонів людей.

За словами багатьох парламентаріїв, медична реформа була потрібна владі для створення Національної служби здоров'я [4]. Адже, в казну цього державного органу надходитимуть всі гроші на медицину з бюджету. Наприклад, в 2017 р. сума, спрямована на охорону здоров'я, становить близько 70 млрд грн [5].

Зважаючи на те, в якому стані перебуває медична галузь в Україні, зазначимо, що вона потребує надзвичайно зваженого підходу до реформування. Таким стане запровадження медичного страхування в обов'язковій і добровільній формі. На нашу думку, напрацювання відповідних пропозицій щодо розвитку сучасної страхової медицини, які відповідали б новітнім економічним реаліям, особливо необхідні для здійснення реформи.

У 2019 р. на медичну галузь чекає масштабна трансформація, в рамках якої стартує впровадження нової моделі фінансування на рівні спеціалізованої допомоги, розпочнуться зміни в системі екстреної медицини та державних закупівель ліків і медичних виробів.

За даними Міністерства охорони здоров'я, з 1 липня 2019 р. розпочнеться трансформація спеціалізованої амбулаторної допомоги. Це означає, що наступного року ця модель фінансування почне працювати в поліклініках. Для тих закладів, які увійдуть до програми “Безкоштовна діагностика”, в проекті держбюджету на наступний рік закладено додаткове до субвенції фінансування – 2 млрд грн. У 2019 р. також відбуватиметься розвиток екстреної медичної допомоги у Вінницькій, Донецькій, Одеській, Полтавській, Тернопільській областях та місті Києві [6].

Трансформація екстреної медичної допомоги передбачає: підвищення кваліфікації бригад до рівня світових стандартів; збільшення зарплати для фахівців, які пройшли навчання; Застосування нового, сучасного транспорту, оснащеного необхідним обладнанням; діяльність сучасних диспетчерських служб по всій Україні, об'єднаних єдиною електронною системою. З 1 квітня 2019 р. програма відійде до Національної служби здоров'я, тобто контрактувати аптечні заклади та відшкодовувати вартість лікарських засобів будуть не заклади охорони здоров'я чи муніципалітети, а безпосередньо один головний оператор бюджетних коштів – Нацслужба здоров'я.

Вважаємо, що доцільним є запровадження загальнообов'язкового медичного страхування. Має бути розроблений перехід на чітку систему, за якої у разі виникнення страхового випадку, тобто захворювання, страховик гарантує оплату медичної допомоги за рахунок коштів, які є в резерві. Важливо наголосити, що в лікарні жодних грошових розрахунків не повинно бути, адже з медичною установою за фактом надання застрахованій особі медичної допомоги розраховуватиметься страхова компанія.

На жаль, загальнообов'язкове медичне страхування не запроваджене в нашій країні, а його добровільна форма не набула належного поширення. У більшості європейських країн діє переважно обов'язкове медичне страхування. Працівники і роботодавці сплачують внески в страхові компанії (наприклад, у Франції) або в некомерційні страхові організації – лікарняні каси (Німеччина). За рахунок обов'язкових страхових внесків здійснюється фінансування лікування пацієнта. Завдяки обов'язковій формі медичного страхування ним охоплено не менше 80% населення у Франції і понад 90% – в Німеччині. Люди, які не мають медичного страхування, як правило, це особи з мінімальними доходами, можуть звернутися за допомогою до приймального покою “Швидкої допомоги” або у відділення однієї з гуманітарних організацій [7].

У цьому контексті пропонуємо прийняти Закон України “Про загальнообов'язкове медичне страхування”, в якому передбачено та буде чітко прописано права й обов'язки страховика, страхувальника, перелік послуг, їх ціна, єдиний реєстр застрахованих осіб, формування фонду соціального медичного страхування, диференційований підхід до категорій населення та пошук оптимальної довгострокової концепції його розвитку, яка буде враховувати як фінансово-економічний стан держави, так і світовий досвід. В Україні поступово формується ринок медичного страхування (зокрема добровільна форма), який потребує суттєвого удосконалення. У цьому контексті вважаємо за необхідне проведення низки заходів інституційно-правового характеру задля вирішення таких першочергових проблем його функціонування, як:

1. Забезпечення конкурентного середовища на ринку медичних послуг.

2. Встановлення економічних стимулів щодо використання фінансових ресур-

сів роботодавців на добровільне медичне страхування своїх працівників шляхом внесення змін до податкового законодавства стосовно виведення страхових премій на добровільне медичне страхування з прибутку роботодавця, що підлягає оподаткуванню.

3. Забезпечення фінансової стійкості страховиків, що працюватимуть у системі добровільного медичного страхування, шляхом підвищення рівня їх капіталізації та ліквідності активів.

4. Створення умов для розвитку добровільного медичного страхування як ефективного доповнення до загальнообов'язкового соціального медичного страхування. Як стверджує С. Чернишов, уніфікована медична інформаційна система дасть змогу вирішити наступні проблеми [8, с. 37]: вести персоніфікований облік пацієнтів медичних установ всіх категорій, а також моніторинг показників здоров'я населення; визначати обсяги і вартість усіх видів наданої допомоги; створити інструменти контролю якості надання допомоги і проведення експертизи тимчасової втрати працездатності; здійснювати моніторинг стану фінансового забезпечення соціальних нормативів у сфері охорони здоров'я; створити методологічну базу для розробки єдиної й уніфікованої системи ціноутворення медичних послуг відповідно до рівнів надання медичної допомоги населенню. Це дасть можливість створити умови для найбільш повного задоволення потреб населення в одержанні доступної і якісної медичної допомоги, зменшить навантаження на державний і місцеві бюджети та частку тіньової медицини, допоможе уникнути необґрунтованих витрат на надання зайвих медичних послуг з метою одержання додаткового прибутку, підвищить фінансовий стан працівників медичних установ [9].

5. Застосування ефективних методів сучасного менеджменту, спрямованих на підвищення якості страхових послуг із добовільного медичного страхування.

Висновки. Досвід розвинених країн світу доводить, що медичне страхування можливе шляхом запровадження страхової медицини, яка є реальною альтернативою бюджетному фінансуванню, що вже не спроможне забезпечити конституційне право громадян на отримання безоплатного медичного обслуговування. Розвиток медичного страхування є об'єктивною потребою, яка продиктована необхідністю забезпечити надходження коштів до галузі охорони здоров'я.

Успішне проведення ринкових реформ в Україні неможливе без формування раціонального організованого ринку медичного страхування, здатного забезпечити гарантії збереження і зміцнення здоров'я людини, підвищення якості медичних послуг та рівня життєдіяльності громадян країни.

Список використаних джерел

1. Супрун как доктор Менгеле. Медреформа глазами врачей [Электронный ресурс] // РИА Новости Украина. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/analytics/20171020/1028703720.html>
2. Цена медреформы: за какие медуслуги украинцам придется заплатить. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.segodnya.ua/politics/reforms/cena-medreformy-za-kazhduyu-pyatuyu-meduslugu-ukraincam-pridetsya-zaplatit-1066169.html>
3. Медреформа-2018: антинародное зло или прорыв вперед? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://comments.ua/society/599365-medreforma-2018-antinarodnoe-zlo.html>
4. Медична реформа: зміни, що на нас чекають [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/medichna-reforma-zmini-sho-na-naschekayut>

5. Медична реформа: українці знищать за законом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/columns/bogomolec/medichna-reforma-ukrajinciv-znishchat-po-zakonu-445254.html>

6. Гройсман презентував план медреформи на 2019 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2581439-grojsman-prezentuvav-plan-medreformi-na-2019-rik.html>

7. Медичне страхування в Чехії – “оксамитовий” сезон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vz.kiev.ua/ru/medichne-straxuvannya-v-chexiyi-oksamitovij-sezon>.

8. Чернышов С. Входящее перестрахование от нерезидентов как инструмент привлечения валюты в страну: ТОП-3 СНГ // Insurance Top. – 2011. – № 1 (33). – С. 36–38.

9. Окунський А.Р. Медичне страхування в Україні: проблеми і перспективи : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф., Львів, 19–20 квіт. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_203_04.pdf.

References

1. Suprun kak doktor Mengele. Medreforma glazami vrachey [Suprun as Dr. Mengele. Medreform eyes of doctors]. RIA Novosti Ukraine – RIA Novosti Ukraine. Available at: <http://rian.com.ua/analytics/20171020/1028703720.html>
2. Tsena medreformy: za kakiye meduslugi ukrainsam pridetsya zaplatit [Price of medical reform: for what medical services ukrainians will have to pay]. Available at: <https://www.segodnya.ua/politics/reforms/cena-medreformy-za-kazhduyu-pyatuyu-meduslugu-ukraincam-pridetsya-zaplatit-1066169.html>
3. Medreforma-2018: antinarodnoye zlo ili proryv vpered? [Medreform-2018: anti-people evil or a breakthrough forward?]. Available at: <https://comments.ua/society/599365-medreforma-2018-antinarodnoe-zlo.html>

4. *Medychna reforma: zminy, shcho na nas chekaiut* [Medical reform: changes that are waiting for us]. Available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/medichna-reforma-zmini-sho-na-naschekayut>

5. *Medychna reforma: ukraintsiiv znyshchat za zakonom* [Medical reform: ukrainians will be destroyed by law]. Available at: <https://glavcom.ua/columns/bogomolec/medichna-reforma-ukrajinciv-znishchat-po-zakonu-445254.html>

6. *Hroysman prezentuvav plan medreformy na 2019 rik.* [Groisman presented the plan of the medical reform in 2019]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2581439-grojsman-prezentuvav-plan-medreformi-na-2019-rik.html>

7. *Medychne strakhuvannia v Chekhii – “oksamytovyi” sezon.* [Medical insurance in the

Czech Republic – “velvet” season]. Available at: <http://www.vz.kiev.ua/ru/medichne-straxuvannya-v-chexiyi-oksamitovij-sezon>.

8. Chernyshov, S. (2011). *Vkhodyashcheye perestrakhovaniye ot nerezidentov kak instrument privlecheniya valyuty v stranu : TOP-3 SNG.* [Inbound reinsurance from non-residents as a tool for attracting currency to the country: TOP-3 CIS]. *Insurance Top*, 1 (33), 36–38 [in Russian].

9. Okunskyy, A.R. (2017). *Medychne strakhuvannia v Ukraini: problemy i perspektyvy* [Medical insurance in Ukraine: problems and perspectives]. Available at: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_203_04.pdf.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2018.

НАШІ АВТОРИ

ВАЦЛАВСЬКИЙ Олег Іванович	кандидат економічних наук, заступник директора з навчально-виховної роботи коледжу економіки, права та інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету
ЖУКЕВИЧ Світлана Миколаївна	доцент кафедри обліку в державному секторі економіки та сфері послуг Тернопільського національного економічного університету
ЗІНЧЕНКО Федір Анатолійович	старший викладач кафедри міжнародних фінансів ДВНЗ Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана
КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
КНЕЙСЛЕР Ольга Володимирівна	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансового менеджменту та страхування Тернопільського національного економічного університету
КОВАЛЬЧУК Ярослава Юріївна	студентка Тернопільського національного економічного університету
КРАВЧУК Наталія Ярославівна	доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародного права, міжнародних відносин та дипломатії Тернопільського національного економічного університету
КРИВИЦЬКИЙ Віктор Броніславович	здобувач кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ЛУЦІВ Богдан Любомирович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
ЛУЦИШИН Олег Орестович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового менеджменту і страхування Тернопільського національного економічного університету
ЛЮТИЙ Ігор Олексійович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

НАШІ АВТОРИ

ПАТИЦЬКА Христина Олегівна	кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України”
РОЖЕЛЮК Вікторія Миколаївна	доктор економічних наук, доцент кафедри обліку в державному секторі економіки та сфері послуг Тернопільського національного економічного університету
СИДОРОВИЧ Олена Юріївна	доктор економічних наук, доцент кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ТЕРЕС Юлія Сергіївна	здобувач кафедри фінансів Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
УСИК Віра Іванівна	кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри національної економіки та публічного управління ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”
ЧАЙКОВСЬКИЙ Ярослав Іванович	кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
ШУПА Леся Зіновіївна	кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансово-го менеджменту та страхування Тернопільського національного економічного університету
ШУКЛІНОВ Роман Анатолійович	аспірант кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету

Тематична спрямованість журналу: висвітлення актуальних питань теорії фінансів, грошей і кредиту; проблем у сфері державних фінансів; оподаткування і фіскальної політики; державного адміністрування й фінансового менеджменту; банківської справи й монетарної політики; ринку фінансових послуг і міжнародних фінансів.

Інформація для авторів наукового фахового журналу “СВІТ ФІНАНСІВ”

Науковий журнал Тернопільського національного економічного університету “Світ фінансів” заснований у травні 2004 року.

Журнал належить до переліку фахових видань у галузі економічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.).

Журнал “Світ фінансів” включено Міжнародним Центром періодичних видань (ISSN International Centre, Париж) до міжнародного реєстру періодичних засобів масової інформації із числовим кодом міжнародної ідентифікації: ISSN 1818-5754.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ:

1. До редакції приймають наукові статті, написані на актуальну тему, що містять результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті. Проблематика статті повинна відповідати тематичному спрямуванню журналу.

2. Редакція приймає до публікації наукові статті, які підготовлені спеціально для наукового фахового журналу “Світ фінансів”, ніде раніше не публікувалися і не подавалися до інших видань (**на останній сторінці статті автор має засвідчити це відповідною фразою і поставити свій підпис у сканованому форматі**).

3. Статті у журналі друкуються **українською мовою**, що зазначено у Свідоцтві про державну реєстрацію засобу масової інформації (КВ № 12264-1148 ПР від 1.02.2007 р.).

4. Стаття має включати **обов’язкові структурні елементи** відповідно до вимог ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003 р.), а саме: 1) **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) **аналіз останніх досліджень** і публікацій, де започатковано розв’язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; 3) формулювання цілей статті (**мета статті**); 4) **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) **висновки** з даного дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

5. Редколегія здійснює внутрішнє та зовнішнє **рецензування статей**. У разі негативної рецензії статтю повертають автору на доопрацювання або відхиляють. Основні причини відхилення статей:

- невідповідність вимогам журналу щодо тематичної спрямованості та оформлення;
- стаття вже була опублікована в іншому виданні (включаючи електронні видання та мережу Інтернет);
- надмірна локальність статті, що спричинює обмеженість охоплення зацікавленої аудиторії;
- слабкий науково-теоретичний рівень і низька практична цінність статті.

6. Автори без вченого ступеня повинні разом зі статтею представити наукову рецензію доктора наук. Підпис рецензента має бути завірений печаткою установи. Одноосібні статті аспірантів першого року навчання, магістрів, студентів не розглядаються.

7. Загальний **обсяг** статті повинен становити від 15 до 18 сторінок (формат А4, гарнітура “Times New Roman”, кегель 14, міжрядковий інтервал 1,5 (список літератури – через 1,0 інтервал); параметри сторінки (береги) – 2 см з усіх боків, абзацний відступ – 1,25 см).

Графічний матеріал слід виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. За наявності ілюстрацій просимо додатково надавати файли у тих програмах, у яких вони були створені. Наприклад, якщо ілюстрації виконані в програмі Excel, то до основного файлу Word слід додати файли у форматі *.xls, якщо ілюстрації скановані – у форматі *.tif або *.jpg. При побудові графіків майте на увазі, що журнал є чорно-білим.

Кількість таблиць і рисунків повинна бути мінімальною. Всі таблиці та рисунки мають бути пронумеровані та мати назву. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело даних або авторство.

Стаття має бути відредагована і надіслана разом із супровідними матеріалами електронною поштою: svitfin@tneu.edu.ua.

8. Стаття повинна бути сформована за такими **елементами**:

- 1) код УДК (розміщується на початку статті);
- 2) прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів);
- 3) назва статті;
- 4) анотація (не менше 8 рядків);
- 5) ключові слова (не менше 5, але не більше 8);
- 6) JEL Classification (розміщуються під key words, кількість – від 1 до 5, в одному рядку; наприклад, JEL Classification: C12, C14, C18);
- 7) текст статті;
- 8) список використаних джерел;
- 9) References.

Позиції 2, 3, 4, 5 подаються окремими блоками українською, російською та англійською мовами.

9. Обов'язковими є **посилання** на джерела використаних матеріалів, фактичних та статистичних даних (подають в тексті статті у квадратних дужках). Назви використаних джерел (не менш як 10) у списку розміщують в порядку згадування в тексті. Обов'язковим є посилання в тексті статті на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подають українською, а в дужках – англійською мовою). Праці авторів, на прізвища яких є посилання в тексті статті, обов'язково мають бути в списку використаних джерел.

Посилання на підручники, навчальні посібники та науково-популярну літературу є небажаними. Посилання на власні публікації допускаються лише в разі нагальної потреби.

10. **Список використаних джерел** має складатися із двох блоків:

- 1) *Література*, де подаються джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (форма 23, затверджена наказом ВАК України від 03 березня 2008 р. № 147);
- 2) *References* – ті самі джерела, транслітерація латинською та англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (зразок див. http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf). Назви періодичних україно- та російськомовних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією (див. правила української транслітерації), а в дужках – англійською мовою.

11. Автор (співавтори) повинні обов'язково представити довідки про автора(ів), в якій вказати:

- прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів);
- науковий ступінь, учене звання, посаду за основним місцем роботи (англійською мовою – вказувати тільки ту частину назви організації, що стосується поняття юридичної особи, не зазначати назви кафедри, лабораторії, іншого структурного підрозділу всередині організації);
- наукову спеціальність, у рамках якої написана стаття;
- для аспірантів – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, учене звання, посаду, контактний тел. наукового керівника;
- точну поштову адресу, куди надсилатиметься авторський примірник журналу;
- контактні телефони;
- особистий e-mail автора (співавторів).

12. **Вимоги до англійських анотацій.** Анотація англійською мовою (Abstract) повинна бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз. Abstract потрібно вставити в текст статті, а також надіслати окремим файлом разом із українським оригіналом. Abstract за обсягом має бути більшою, ніж українсько- та російськомовна анотації, оскільки це фактично стислий виклад статті, її реферування.

Структура і зміст англійських анотацій:

- 1) проблема – **Introduction**;
- 2) мета – **Purpose**;
- 3) методи дослідження – **Methods** (доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вони містять новизну і становлять інтерес з погляду представленої статті);
- 4) основні результати дослідження – **Results** (треба описувати точно та інформативно, наводячи основні теоретичні й експериментальні результати, фактичні дані, виявлені взаємозв'язки і закономірності. При цьому надається перевага новим результатам та даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, що спростовують існуючі теорії, а також даним, що, на думку автора, мають практичне значення);
- 5) висновки та конкретні пропозиції автора – **Conclusion** (можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними у статті).

Відомості, що містяться в назві статті, не повинні повторюватися в тексті англійської анотації. Варто уникати зайвих вступних фраз (наприклад, “автор статті розглядає...”). Історичні довідки, якщо вони не складають основний зміст, опис раніше опублікованих робіт і загальноновідомі положення в анотації не наводяться. Слід вживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових документів, уникати складних граматичних конструкцій та застосовувати ключові слова з тексту статті. Текст має бути лаконічним і чітким, вільним від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань. Скорочення й умовні позначки, крім загальноновживаних, застосовують у виняткових випадках. Обсяг Abstract визначається змістом публікації, але не повинний бути меншим, ніж дві третини сторінки. Abstract має бути написана якісною англійською мовою.

Термін подання матеріалів: у 1 випуск – до 25 грудня попереднього року,
у 2 випуск – до 25 березня поточного року,
у 3 випуск – до 25 травня,
у 4 випуск – до 25 вересня.

Запрошуємо до творчої співпраці.

*Редколегія наукового журналу
“Світ фінансів”*